

prv0

Den praktiska yrkesorienteringen
i teori och verklighet

Siv Thorsell

Studier och debatt

Pryo

SIV THORSELL

Pryo

— den praktiska
yrkesorienteringen i teori
och verklighet

Studieförbundet Näringsliv och Samhälle

Studier och debatt

utges av Studieförbundet Näringsliv och Samhälle
Sköldungagatan 2 · Stockholm Ö · Telefon 08/23 25 20 · Postgiro 35 62 60
Nr 1 1967 · 15:e årg.

Tryckt hos Bohusläningens AB, Uddevalla 1967

SNS — STUDIEFÖRBUNDET NÄRINGSLIV OCH SAMHÄLLE

är en ideell sammanslutning av enskilda personer inom svenskt näringsliv, fristående från politiska partier och intresseorganisationer. Genom vetenskaplig forskning, konferenser samt studier och debatt i lokala grupper vill SNS sprida kunskap om ekonomiska och sociala förhållanden, stimulera till positiva insatser i arbets- och samhällsliv och till individuella ställningstaganden i den allmänna debatten.

Innehåll

FÖRORD	7
INLEDNING	9
Bakgrund till studien	9
Studie- och yrkesorienteringen i grundskolan	11
Vad är pryö? 13, Pryöns omfattning 14	
En ny yrkesorientering	16
Bokens innehåll	18
1 SKOLAN OCH YRKESORIENTERINGEN	19
Erfarenheter från försöksverksamheten	21
Grundskolan	23
Grundskolans mål och riktlinjer 24	
Löpande skolreform	26
Samhällskunskapen och yrkesorienteringen	28
Yrkesorienteringen 30, Diskussion om yrkesorienteringen under försöksverksamheten 31, Yrkesorienteringen i grundskolan 34, Yttranden och remissvar beträffande pryö 38, Diskussion och erfarenheter 40	
2 PRYÖNS SYFTEN	44
Hur valet sker	44
Arbetslivsorientering	47
Yrkesvägledning	49
Övriga frågor	51
3 ELEVERNA OCH PRYÖ	54
Yrkesvalet i pryö	56
Modeyrken 61, Pryökombinationer 62, Vilka företag och hur stora? 63	

Pryö som arbetslivsorientering	66
Elevernas utbyte 66, Eleverna på arbetsplatsen 67, Feriearbete 72	
Pryö som yrkesvägledning	75
Motiv för pryövalet 75, Linjeval, framtidsplaner och val av pryöyrke 76, Pryöyrket med i yrkesvals bilden? 78, Elevernas utbyte 79, Inställningen till yrket efter pryö 81, Hur mycket att göra? 84, Vad fick eleverna lära sig om yrket? 86, Hur togs eleverna om hand på företagen? 87, Sysslolöshet och missnöje 90	
4 FÖRETAGEN OCH PRYÖ	94
Antal elever	94
Informationen	95
Hur eleverna sysselsätts	97
Några typexempel	102
Det stora varuhuset 103, Arkitektkontoret 103, Det stora verkstadsföretaget 104, Västerås stads brandförsvär 105, Det lilla kontoret 105, Det medelstora tryckeriet 106	
Företagens värdering av pryön	107
Skolan och företagen	110
Informationsbroschyrer 113, Förväntningar på skolan 113	
Företagen och eleverna – några reflexioner	116
5 YRKESVALSLÄRARNÄ OCH PRYÖ	121
Förberedelser	122
Förläggning i tiden	123
Efterbehandlingen	124
Yrkesvalslärarnas värdering av pryön	125
Kontakter med handledarna	125
6 PRYÖ I VÅGSKÅLEN	127
Intäkter och kostnader	128
Sammanfattning och slutsatser	132
Pryön i grundskolan 133, Pryö för studenter? 136, Pryö och yrkesvalet 138	
BILAGOR	140

Förord

Den praktiska yrkesorienteringen (pryo) är det enda obligatoriska "ämnet" i grundskolan som förlagts utanför denna. Kostnaderna för verksamheten faller inte direkt på skolan utan på näringslivet, som tar emot eleverna, och på arbetsmarknadsverket, som sköter förmedlingen av pryoplatser. Följaktligen har frågan om vilka "intäkter" som pryo ger — eller kan ge — kanske uppmärksamrats mera än som är vanligt i fråga om traditionella skolämnen. I pryodiskussionen har vidare aktualiserats kontakterna mellan skolan och näringslivet samt mellan eleverna och näringslivet, yrkesorienteringen i skolan, elevernas yrkesval och möjligheterna för skolan att vidga flickornas — och även pojkarnas — intressesfär i yrkesvalet.

Inom SNS i Västerås har en arbetsgrupp studerat hur pryo och även obligatorisk praktik fungerar på det lokala och konkreta planet. Representanter för näringsliv, skola och länsarbetsnämnd ingick i arbetsgruppen, som även planerade och genomförde de undersökningar om pryo bland elever och företag som redovisas i denna bok.

Studien är också ett led i SNS strävan att åstadkomma ett samarbete mellan olika parter i samhället i frågor av gemensamt intresse. Gruppen startade och slutar sitt arbete i förhoppningen att det samarbete som bedrivits skall stimulera SNS lokala grupper och andra att inventera problem kring pryo, och att gruppens arbete skall ge upphov till nya okonventionella lösningar.

Ordförande i arbetsgruppen har varit rektor *Stig Lundmark* och vice ordförande framlidne skoldirektör *Per Thorsell* samt sekreterare rektor *Lennart Pettersson*. Övriga deltagare: ekon. lic. *Lars*

Adler, länsskolinspektör *Gösta Brismar*, civilekonom *Lars Fjorðman*, yrkesvalslärare *Gösta Helmersson*, personalintendent *Bertil Juhlin*, konsulent *Elsa Liljefors*, civilingenjör *Allan Lindestam*, överingenjör *Bengt Ström* och överingenjör *Ralf Thorburn*. Till gruppen knöts också fil. kand. *Siv Thorsell*, som bl.a. lett undersökningsarbetet.

En preliminär presentation av undersökningsresultaten och sammanfattande diskussioner av frågor i samband med pryö har under hand ställts till förfogande för Skolöverstyrelsen och Arbetsmarknadsstyrelsen samt olika organisationer. Det intresse som visats gruppens arbete från dessa och andra har animerat oss att utge en sammanfattande presentation i tryckt skick.

Undersökningarna i Västerås och arbetet i gruppen kring dessa och deras resultat är utgångspunkt för denna bok. Dess innehåll och utformning svarar fil. kand. *Siv Thorsell* för.

Slutligen vill SNS uttala sitt tack till de personer, organisationer och företag som på olika sätt bidragit till undersökningens genomförande.

Stockholm och Västerås i juni 1967

Göran Albinsson
Verkst. dir. i SNS

Lars Adler
Ordf. i SNS lokalgrupp i Västerås

Inledning

Bakgrund till studien

Skolreformerna har medfört att kontakterna mellan skolan och näringslivet blivit avsevärt större. Här avses inte bara näringslivets representation i skolstyrelser o.d. utan även näringslivets aktiva deltagande i skolans undervisningsverksamhet. Exempel på nya eller vidgade områden som förutsätter eller ger anledning till samarbete är följande:

Den teoretiska yrkesorienteringen med t.ex. studiebesök — företags(bransch-)information i skolan — företags- och yrkesorienterande material

Praktisk yrkesorientering

Praktik

Undervisning bekostad av företaget (i eller utanför företaget)

Den praktiska yrkesorienteringen (pryo), som denna bok handlar om, har prövats under flera år i folkskola och enhetsskola. År 1962 beslöt riksdagen att alla elever i grundskolans årskurs 8 skulle delta, något som kommer att innebära att läsåret 1970/71, då grundskolan beräknas vara fullständigt genomförd, drygt 100 000 elever skall placeras minst två omgångar ute på arbetsplatser. Redan läsåret 1966/67 gällde det att placera ca 90 000 elever minst två perioder.

Den utveckling på utbildningsområdet som bl.a. har resulterat i stigande behov av *praktik* fortsätter i oförminskad takt. Under de närmaste åren kan en ytterligare snabb utbyggnad av de praktikkrävande utbildningsvägarna förutses.

I propositionen angående grundskolan förutsattes att den prak-

INLEDNING

tiska yrkesorienteringen skulle kunna genomföras med näringslivets positiva medverkan. Fackskole- och gymnasiepropositionen förutsatte detsamma när det gällde praktik vid respektive skolformers tekniska linjer. Detta innebär att näringslivet engageras direkt i utbildningsverksamheten i en omfattning som inte har förekommit tidigare, och att dess ansvar för den praktiska utbildningen och orienteringen ökar.

Kraven när det gäller praktik och pryo har ökat inte bara kvantitativt utan även kvalitativt, och både elever och skola ställer förväntningar på en meningfylld praktik. Sådana krav kan i vissa fall innebära ökade insatser i fråga om administration och ledning av praktiken; i en del fall får man också räkna med störningar i produktionen. Många företag får därför förutse ökade kostnader. Särskilt expanderande branscher och företag har dock ett visst egenintresse av praktiken genom att den kan betraktas som ett rekryteringsinstrument.

SNS har i linje med sin inriktning, inte minst på det lokala planet, intresserat sig för utbildnings- och skolfrågor. Den i förordet närmare presenterade arbetsgruppen inom SNS lokalgrupp i Västerås startade sitt arbete med utgångspunkt från i vad mån näringslivet berördes av grundskole- och gymnasiereformerna och kom därvid in på såväl pryo som praktik. Av det material som framkom genom gruppens arbete har tonvikten lagts vid pryon. Praktiken finns dock med som en del av bilden.

Formerna för och konsekvenserna av de nya uppgifter som skolan tilldelat näringslivet har inte särskilt ingående behandlats i skolutredningarna. Man kan också räkna med att de kommer att utvecklas olika på olika orter beroende på en rad faktorer, som t.ex. den lokala skolpolitiken, arbetsförmedlingarnas och länsarbetsnämndernas tidigare kontaktvägar med företagen, den näringsgeografiska strukturen, företagsstrukturen och det långsiktiga arbetsmarknadsläget. Det var därför ett sätt att förenkla problemet att ge studien en lokal avgränsning. Att de enkäter som gjorts bland elever, företag och lärare har begränsats till Västerås innebär dock inte att de problem som tas upp och de slutsatser

som dras endast skulle ha lokalt intresse. De flesta utblickar och frågeställningar är av principiell natur.

Målet för arbetsgruppens studie av pryö var att på grundval av hittills gjorda erfarenheter av pryö kartlägga och undersöka förhållandena inom de tre intressegrupperna elever, skola och näringsliv i fråga om mål, omfattning och konsekvenser i form av bl.a. kostnader för företagen, skolan och arbetsmarknadsverket. En viktig utgångspunkt har därvid varit att betrakta pryön som en integrerad del av grundskolans undervisning i samhälls- och yrkesorientering. Centrala frågor i skriften är sålunda: Vad är det för syfte som skall uppnås genom pryö? Hur fungerar den i praktiken? Är den ett verksamt medel att nå de uppsatta målen? Kan man tänka sig att på något eller några andra sätt engagera företagen i yrkesorienteringen — förutsatt att man utgår från att det är en nödvändighet för skolan att få sådan direkt hjälp från företagen?

För att få underlag för analyser och ställningstaganden har arbetsgruppen som nämnts gjort ett antal enkäter och begränsade utredningar. Enkäterna har haft till ändamål att undersöka inställningen till olika pryöfrågor bland elever, företag och lärare. Utredningsresultaten, tillgänglig litteratur, gruppens egna diskussioner och de enskilda ledamöternas erfarenheter har utgjort det huvudsakliga underlaget för de slutsatser som framlägges.

Studie- och yrkesorienteringen i grundskolan

De mål för pryön som uppställts i grundskolans läroplan¹ sammanfaller helt med de allmänna mål som angivits för studie- och yrkesorienteringen i stort. När man diskuterar den funktion pryön skall fylla, och i vad mån det finns möjligheter att realisera de uppsatta målen, måste man alltså se den som ett led i förverkligandet av de allmänna målen för studie- och yrkesorienteringen.

¹ Läroplan för grundskolan. *Kungl. Skolöverstyrelsens Skriftserie 60*. Stockholm 1963.

INLEDNING

Om syftet med studie- och yrkesorienteringen säger läroplanen att den "har till uppgift att hjälpa eleven att ställa sina egna val och yttre resurser i relation till studiernas och arbetslivets möjligheter och krav".

I läroplanen framhålls vidare:

"Grundskolan skall förbereda samtliga elever för deras kommande verksamhet i arbetslivet" och "skolan skall särskilt på högstadiet genom speciell studie- och yrkesorientering av såväl teoretisk som praktisk art underlätta elevernas val av studiealternativ, särskilt inför den avslutande årskursen men också med tanke på efterföljande utbildning och yrkesutövning. Yrkesorienteringen skall vidare utgöra *ett led i elevernas allmänna samhällsorientering.*"

Läroplanen anger sålunda som ett viktigt syfte med yrkesorienteringen att eleverna skall hjälpas till större realism i yrkesvalet. Genom orienteringen skall de få ett underlag för att bedöma sina egna förutsättningar för olika studiebanor och yrken.

I den *allmänna studie- och yrkesorienteringen* inbegrips inte bara den teoretiska orienteringen. Dit räknas också förutom den praktiska yrkesorienteringen, studiebesök, enskild anlagsorientering samt enskild orientering och vägledning. Anlagsorienteringen sker dels i undervisningen, där yrkeskraven och deras relation till anlag och intressen behandlas, dels genom enskild rådgivning i studie- och yrkesvalsfrågor. Sådan vägledning lämnas i olika sammanhang och av olika personer, t.ex. av yrkesvalslärare och andra lärare, skolpsykologer, yrkesvägledare, skolläkare och handledare i praktisk yrkesorientering.

Den teoretiska studie- och yrkesorienteringen är i sin tur ett moment i undervisningen i samhällskunskap på grundskolans högstadium och utgörs av två delmoment, dels en allmän orientering om skola och studier, dels en orientering om arbetsliv och yrkesval. Tyngdpunkten för den mer konkreta orienteringen om studier och arbetsmarknad är förlagd till årskurs 7. Eleverna skall detta år även få göra intervjuer och studiebesök på olika arbetsplatser. Under vårterminen i årskurs 7 förbereds också eleverna för praktisk yrkesorientering. I årskurs 8 sker en individualisering och fördjup-

ning av orienteringen. Detta år upptar också linjevalet till årskurs 9 samt pryon och för- och efterarbetet till den en viktig del. Orienteringen i årskurs 9 inriktas på information om anknyttande skolor och yrken, studiehjälpssystem, ansökningshandlingar m.m.

Den tid som står den teoretiska studie- och yrkesorienteringen till buds är i förhållande till ämnets omfång relativt begränsad. Den allmänna orientering som ligger inom ämnet samhällskunskap omfattar 55 à 60 lektioner under hela högstadiet.

Vad är pryon?

I *grundskoleberedningens betänkande*¹ framhålls att huvudsyftet med pryon är att den skall ge en *orientering om yrken och arbetsmiljöer* ”och därmed ingå som ett väsentligt led i den yrkesvalsförberedelse som senare underlättar den definitiva anpassningen i ett kommande yrke”. Att pryon kan ge en *samhällsorientering* karaktäriseras som en av flera ”positiva biverkningar”. Särskild tonvikt anser man bör läggas vid det yrkesinformerande syftet. Samtidigt understryks att:

Någon motsättning kan heller knappast uppstå mellan syftet med anordningen och dessa positiva biverkningar som erhållas på andra områden. Ty den praktiska yrkesorienteringen måste under alla förhållanden utformas med inriktning mindre på arbetet som teknisk prestation än på arbetsplatsen som social miljö.

I betänkandet sägs också att det inte är rimligt att skolan ensam skall ge eleverna kunskap om arbetslivet. Uppgiften att hos eleverna utveckla mognad för arbetslivet måste delas mellan skolan och näringslivet. Samtidigt påpekas att pryon genom att den ger tillfälle till konkreta upplevelser kan bli en bättre samhällsorientering än den skolan i övrigt kan ge.

I broschyrer från Skolöverstyrelsen har med utgångspunkt i *läroplanen* följande mål angetts för pryon:

Yrkesorientering. Genom att pröva på några yrken får eleverna tillfälle

¹ Grundskolan. Betänkande avgivet av 1957 års skolberedning.
SOU 1961:30.

INLEDNING

att skaffa sig personliga erfarenheter av ett begränsat antal yrken och/eller yrkesområden och därigenom en konkret uppfattning om vad arbetsuppgifter och arbetsmiljö inom dessa yrken eller yrkesområden innebär och kräver. Detta står i samband med nästa delmål:

Anlagsorientering — eller *yrkeskravsorientering*.

Eleven får en viss möjlighet att pröva om han eller hon har anlag, intresse och övriga förutsättningar för yrket i fråga.

Arbetslivsorientering. Eleven får möjligheter till ökad kunskap om arbetslivet och förhållandena på en arbetsplats, om t.ex.

- arbetsfördelning och specialisering
- förhållandet mellan arbetsgivare och arbetstagare och mellan de anställda inbördes
- utbildningsförhållanden, arbetarskydd och arbetshygien.

I läroplanen understryks också att vissa pedagogiska värden kan utvinnas ur pryö, dels genom att den som ett komplement till den teoretiska yrkesorienteringen utgör ett bidrag till informationen inför den enskilde elevens studie- och yrkesval, dels genom att den ger stoff till undervisningen, framför allt i samhällskunskap men även i andra ämnen.

Elevernas val av yrke i pryö är i princip fritt. dvs. skolan strävar efter att i så liten utsträckning som möjligt styra elevernas val. Information om yrkeskrav, utbildningsvägar, löne- och anställningsförhållanden inom olika yrken eller yrkesområden lämnas i skolan inom ämnet samhällskunskap som en förberedelse inför valet. Enligt läroplanen skall pryön sammanlagt omfatta tre veckor, och antalet placeringar skall vara minst två. Valet av yrke skall ske i samråd med föräldrarna, som skall godkänna den "önskelista" över yrken som eleven lämnar till sin yrkesvalslärare.

I anvisningar från Skolöverstyrelsen påpekar man att eleverna bör välja yrken inom minst två olika yrkesområden, dock utan att samtidigt definiera vad man avser med yrkesområde.

Pryöns omfattning

Av tabell 1 framgår hur många elever som Skolöverstyrelsen år 1964 beräknade skulle komma att utplaceras i pryö fram t.o.m.

läsåret 1971/72. Den visar också hur många elever som skall ut på förberedande yrkesutbildning och yrkeskunskap. Som framgår av tabellen kommer dessa båda former av praktik inte att finnas kvar när vi hunnit till läsåret 1971/72.

TABELL 1. *Antal elever som beräknas bli utplacerade på företag 1964/65—1971/72.*

Hela riket.

År	Förber. yrkesutb. (9y försöksskola)	Yrkeskunskap (åk 8—9 folkskola)	Summa	Pryo	Summa summarum
1964/65	8 000	8 300	16 300	74 911	91 211
1965/66	—	7 000	7 000	78 931	85 931
1966/67	—	5 000	5 000	86 062	91 062
1967/68	—	4 700	4 700	92 951	97 651
1971/72	—	—	—	104 902	104 902

Källa: Skolöverstyrelsen.

Läsåret 1966/67 utplacerades alltså 86 000 elever i pryö, och totalt gick detta läsår nära 91 000 elever ut på något slag av praktik i näringslivet. 1971/72 skall sammanlagt ca 105 000 elever placeras, men då blir det enbart fråga om pryö-elever. Efter som pryö-eleverna skall utplaceras minst två gånger under läsåret, torde man få räkna med över 200 000 utplaceringar under detta läsår, då grundskolan enligt planerna skall vara fullständigt genomförd.

Pryön skall ju sammanlagt omfatta 3 veckor, och under denna tid skall eleverna praktisera på 2 à 3 företag under olika perioder. När det gäller planeringen av pryön finns det i princip möjlighet att välja mellan att antingen ta ut den koncentrerat under en kortare tidsperiod eller fördela den över respektive termin. Det vanligaste, åtminstone då det gäller tätorter, är att pryö-eleverna sänds ut på pryö i olika omgångar och att man delar upp varje klass i två hälfter, som utplaceras olika perioder.

I grundskoleberedningens betänkande räknade man — utgående

från årskullar om i genomsnitt 100 000 elever — med att det skulle komma att bli ett behov av 285 000 praktikveckoplatser¹ per läsår. Där framhölls också att man vid ett bibehållande av den tidigare, i försöksskolan praktiserade anordningen, där man hade näringslivspraktik i årskurs 9 (förberedande yrkesutbildning), skulle ha fått ett behov av 446 500 praktikveckoplatser årligen. Minskningen av pryon från fyra till tre veckor samt anordnandet av den förberedande yrkesutbildningen i skolmässiga former skulle alltså medföra en minskning relativt sett när det gäller näringslivets medverkan, framhöll beredningen.

I betänkandet undersöktes också tillgången på praktikmöjligheter. Antalet arbetsplatser (med undantag för vissa mindre jordbruk) uppskattades till ca 500 000 för hela landet. Om i genomsnitt inte mer än 20 % av dessa skulle ta emot elever, och om ingen tog emot mer än en elev per år under tre veckor, skulle man få 300 000 praktikveckoplatser, vilket alltså, enligt beredningens sätt att räkna, skulle räcka till för det beräknade behovet.

En ny yrkesorientering

Ett studium av pryon och det syfte som ligger bakom den ger en intressant spegling av flera väsentliga måldiskussioner som fört fram till grundskolan. Av den skolhistorik som skall ges i första kapitlet kommer att framgå att pryon blivit fokus för värderingar och spådomar beträffande studie- och yrkesvalet, som skiftat allteftersom den nya skolan växt fram. Och man kan fortfarande tydligt se hur osäkra sådana värderingar och spådomar är i ett föränderligt samhälle.

Det har börjat gå upp såväl för dem som planerar utbildningen som för näringslivet att hävdvunna föreställningar om hur utbildnings- och yrkesvalet går till måste revideras kraftigt. Fortfarande är dock den föreställningen allmänt utbredd att man successivt

¹ Därmed avses i betänkandet praktik för en elev under en vecka på en arbetsplats.

närmar sig sitt framtida yrke och sedan förblir detta trogen till pensionsåldern. Fortskridande tekniska och andra förändringar kommer troligen att medföra ännu större svårigheter än i dag att åstadkomma en anpassning av arbetskraften till arbetsmarknadens starkt skiftande krav. Redan nu kan man tydligt se en tendens till att allt fler människor ägnar sig åt helt andra yrken än dem de fått utbildning för.

Detta torde komma att innebära att inte bara gymnasier och fackskolor, utan även den yrkesutbildning som följer direkt efter grundskolan, inriktas på att ge en bredare allmänutbildning, medan specialiseringen kommer att ske senare och i stor utsträckning falla på företagens lott. Det gäller inte att så tidigt som möjligt vara inriktad på ett speciellt yrke utan snarare att skjuta fram det mera definitiva valet så långt fram som möjligt. För en smidig anpassning till förändringarna på arbetsmarknaden blir det allt nödvändigare att ha en relativt bred grund att stå på före valet av en mera specifik yrkesutbildning eller arbetsplacering.

I början av planeringsarbetet på den nya skolan hävdade inte bara utredarna utan även bl.a. den mera aktiva opinionen inom näringslivet att den förlängda skolplikten skulle utnyttjas till att ge en rejäl yrkesutbildning. Som framgår av första kapitlet var skolkommissionen särskilt angelägen om att grundskolan skulle bidra till att slussa in elever i olika yrken. Det problem man då hade för ögonen var den stora mängd icke studieintresserade ungdomar som fortast möjligt efter skolans slut ville få ett jobb. Dessa ungdomar ville man stimulera till en ordentlig yrkesutbildning. Bl.a. pryon och den förberedande yrkesutbildningen betraktades härvid som viktiga instrument.

Nu hävdas mera allmänt inom näringslivet att det är viktigare att grundskolan ger en god studie- och arbetsfostran än mera specifika yrkeskunskaper och yrkesintressen. Det är svårt att förutsäga vilka krav som på en viss sikt kommer att ställas på bl.a. arbetslivets olika områden, och som en konsekvens därav bör yrkesorienteringen i grundskolan inte inriktas på att få eleverna yrkesbestämda utan mera på att ge dem allmänna kunskaper om

dagens arbetsliv och en uppfattning om hur morgondagens kan komma att se ut. Grundskoleeleverna skall förberedas för att välja mindre snävt, mera förutsättningslöst. Målet bör kanske snarare vara att på visst sätt göra dem obestämdare än de var före yrkesorienteringen.

Bokens innehåll

Den korta och i många avseenden ofullständiga översikten av skolans utveckling i *kapitel 1* har huvudsakligen inriktats på att beskriva högstadiet och dess problem, speciellt med anknytning till studie- och yrkesorienteringen. Där refereras också grundtankarna bakom pryon i grundskoleberedningens betänkande samt diskussionerna om pryon under försöksverksamheten och efter grundskolans genomförande.

I *kapitel 2* presenteras de frågor som skall belysas i skriften bl.a. genom undersökningarna i Västerås bland elever och företag, vilka skildras i *kapitel 3 och 4*. I *kapitel 5* får yrkesvalslärarna, som ansvarar för pryon och yrkesorienteringen i övrigt i grundskolan, komma till tals och ge sina synpunkter på en fråga som utgör en viktig del av deras arbete. *Följande avsnitt* utgör en slutsummering av de olika frågor som ställts inledningsvis beträffande pryo. Där diskuteras också pryons vara eller icke vara mot bakgrund av bl.a. kostnaderna samt mera satsning på praktik eller en praktisk yrkesorientering på senare skolstadier. En väsentlig fråga, som är svår att besvara, är den som ställs i *kapitel 2*, nämligen om pryo verkligen utgör en yrkesorientering av det slag som läroplanen synes syfta till, eller om den huvudsakligen kan bli en mera allmän arbetslivs- eller samhällsorientering. Frågan blir då — om det sistnämnda gäller — huruvida pryon fyller en funktion och om det är idé att satsa på den.

1 Skolan och yrkesorienteringen

Läsåret 1970/71 kommer grundskolan att vara fullständigt genomförd, vilket innebär att det på alla orter i landet kommer att finnas en obligatorisk nioårig skola med tre stadier. Detta läsår kommer också de första elever som passerat grundskolan i hela dess längd att lämna årskurs 9.

Man kan säga att det tagit tre decennier att genomföra grundskolan, om man räknar dess upprinnelse i 1940 års skolutredning. Grunden till den nya skolan lades dock mera definitivt av 1946 års skolkommision, som 1948 presenterade ett betänkande i vilket man föreslog en nioårig skola uppbyggd på tre treåriga stadier. Differentiering av eleverna på olika linjer skulle ske först i nionde årskursen och föregås av ett successivt tillval de två föregående årskurserna. Kommissionen gick i flera avseenden några steg längre än 1940 års skolutredning, som bl.a. föreslog att man till en början skulle nöja sig med en åttaårig skola. Så sent som 1936 hade riksdagen beslutat om en sjuårig folkskola — för övrigt i praktiken omsatt i hela landet först år 1950, dvs. samma år som försök med *enhetsskola* beslutades av riksdagen.

Kommissionen föreslog vidare att skolan skulle vara statsunderstödd och kommunal, och att den skulle ersätta folkskolan, fortsättningsskolan, högre folkskolan, kommunala och statliga realskolan samt flickskolan. I riksdagens beslut av år 1950 undantogs dock som en kompromiss flickskolan och den praktiska realskolan, som slopades först genom riksdagens beslut år 1962 om genomförande av *grundskolan*.

Det är av speciellt intresse för den vidare framställningen att veta att kommissionen föreslog att de praktiska ämnena skulle få

en starkare ställning i den nya skolan och att ett särskilt ämne, samhällskunskap, skulle ägnas åt en systematisk orientering i omvärlden hela skolan igenom. Motiveringarna för den förstnämnda förändringen var enligt enhetsskolepropositionen att man inom en skola avsedd för alla inte kunde nöja sig med att kopiera realskolans kurser och att

valet av ämnen och kursmoment och undervisningens metodik måste mera bestämt och målmedvetet inriktas på att ge de växande en kunskap, av vilken de kunna draga påtaglig nytta i vardagslivet och i sin blivande verksamhet. Detta krav på skolans arbetsresultat motiverar, att praktiska ämnen inläggs på skolschemat . . .

Det underströks också i särskilda utskottets av riksdagen antagna utlåtande att "ett allvarligt försök måste göras att uppställa ett praktiskt utbildningsmål, som kan framstå som medborgerligt likvärdigt med det teoretiska bildningsmålet".

För 1946 års skolkommission framstod det som viktigt att i högstadiet arbeta på att slussa in eleverna i olika yrken och inte bara rent allmänt förbereda dem för yrkeslivet. Detta skulle ske dels genom ämnes- och linjevalet på högstadiet, dels genom teoretisk och praktisk yrkesorientering samt förberedande yrkesutbildning. I sitt utlåtande över skolkommissionens förslag framhöll Skolöverstyrelsen att i viss mån åttonde och framför allt nionde skolåret för det stora flertalet elever skulle bli ett orienteringsstadium och att de borde få hjälp att komma underfund med vad de ville ägna sig åt efter skolans slut.

Man hyste också farhågor för att — som skolkommissionen uttryckte det i sitt betänkande — "alla ungdomar med teoretisk studiebegåvning föres in på de teoretiska studiernas väg, varigenom de praktiska och manuella yrkena och de stora folkgrupper, som ägnar sig åt dem komme att utarmas på teoretiska begåvningar. Grunden för ett demokratiskt samhällsliv skulle därigenom undermineras."

Ett viktigt mål var sålunda att skapa ett ökat intresse för en ordentlig yrkesutbildning — man hade som tidigare nämnts erfarit att många ungdomar hade alltför bråttom ut i förvärvslivet. Ett

annat viktigt mål var att motverka tendenserna till en skarp upp-
spaltning av teoretiska och praktiska begåvningar.

Erfarenheter från försöksverksamheten

För skolans del utgjorde 1940-talet utredningsskedet. Den skola som utredningarna resulterade i blev inte en definitiv skapelse. Riktlinjerna för den var i många avseenden allmänt utformade och fältet lämnades fritt för försök. Redan läsåret 1949/50, alltså före riksdagsbeslutet, startades i 14 kommuner en försöksverksamhet omfattande ca 2500 elever. Läsåret 1956/57 omfattade försöksverksamheten ungefär 110 000 och 1961/62 ca 440 000 elever. 1950-talet kan således betecknas som försöksstadiet. Man fick en sexårig gemensam bottenskola, och realskolan kom alltmer att tillsammans med flickskolans övre stadium och enhetsskolans (försöksskolans) högstadium ta emot ett starkt växande antal elever. Under senare delen av decenniet hårdnade försvaret för realskolan. Dess anhängare kunde bl.a. peka på att realskolans elever vid prov hade uppnått bättre resultat än enhetsskolans och tog detta som ett bevis för att enhetsskolan inte förmådde tillvarata begåvningarna. Bl.a. Skolöverstyrelsen anförde att det var en orättvis och t.o.m. felaktig jämförelse och menade att kunskaps- och färdighetsstandarden mätt med vissa traditionella mått kunde bli avsevärt högre i en urvalsskola som realskolan än i en skola som står öppen för alla. Huvudsyftet med skolreformen var ju bl.a. att åstadkomma en senare differentiering än med det gamla systemet, där man ris-kerade att få en alltför hård sällning till högre utbildning av såväl allmänt som yrkesinriktat slag. Därmed var utgångspunkten given för den inriktning av enhetsskoledebatten som blev dominerande under 1950-talet och som fortfarande på sitt sätt är aktuell, nämligen frågan om hur tidigt och på vilket sätt ett urval av elever med olika intresseinriktning bör ske i skolan.

Differentieringen av enhetsskoleeleverna började som nämnts i årskurs 7, då de i princip fick två alternativ att välja mellan:

- 1) Ett språk, dvs. engelska + praktiskt ämne eller engelska + svensk tilläggskurs.
- 2) Två språk, dvs. engelska + tyska.

I årskurs 8 hade eleverna tre huvudalternativ att välja bland: inget, ett eller två främmande språk. Elever med inget eller ett språk kunde välja bland ett antal praktiska ämnen, bl.a. hade de möjlighet att ta praktisk yrkesorientering som tillvalsämne.

En verklig linjeklyvning skedde först i årskurs 9. Det förutsattes att de praktiska specialanlagen och yrkesintressena då kunde göra sig gällande som urvalsfaktorer vid sidan av den teoretiska studiebegåvningen. Elever som läst två främmande språk kunde gå till gymnasielinjen, 9g. För allmänna linjen, 9a, fordrades minst ett främmande språk. Den yrkesförberedande linjen 9y, som i sin tur var uppdelad på 8 olika grenar med anknytning till olika slag av yrkesutövning, fordrade inget främmande språk. I 9y var specialiseringen mycket stark och stor plats lämnades i undervisningen för förberedande yrkesutbildning av specialinriktat slag. Förberedande yrkesutbildning kunde antingen bedrivas i skolmässiga former (i enhetsskola och/eller yrkes- eller företagsskola) eller förläggas till en arbetsplats.

I konsekvens med de mål som uppsatts för högstadiet, kom i början stor vikt att fästas vid 9y. Ecklesiastikminister Weijne sade bl.a. att "enhetsskolan står och faller med 9y". Som tidigare berörts gällde det att styra in elever som inte var intresserade av vidare teoretiska studier på en yrkesutbildning. Och man strävade att få de olika studievägarna att te sig jämbördiga, vilket skulle ske genom en etappvis övergång till teoretisk resp. praktisk inriktning.

Huvuddelen av yrkesorienteringen, som skall behandlas mera ingående i ett senare avsnitt, förlades till åttonde årskursen, vilket motiverades av det nära förestående linjevallet i årskurs 9. Huvudtanken var att eleverna i och med linjevallet tog ett steg i en för framtiden mera bestämd riktning och att de borde vara väl förberedda inför detta val.

Förtjusningen över 9y blev dock inte långvarig. Via den hade man hoppats kunna direkt överföra även allmänbegåvningar till

näringslivet. I stället kom y-linjerna att rekryteras av elever med genomgående lägre allmänintellektuell nivå än på övriga linjer, ofta av sådana som inte haft möjlighet till framgång på de andra linjerna samt dessutom av hjälpklass elever. I 1957 års skolberednings betänkande konstaterades att "studiegången mot 9a och 9y har inte tillnärmelsevis kännetecknats av samma direkta målinriktning som den mot 9g. 9a har till en del bestått av elever som ursprungligen tagit sikte mot 9 g men av skilda skäl övergått till en teoretiskt mindre krävande studiegång. På motsvarande sätt har till 9y gått ett icke ringa antal elever som först gjort ett försök att nå linjerna g och a."

Under slutet av 1950-talet gick ca 55 % av eleverna i årskurs 9 på y-linjen, omkring 25 % på a-linjen och resterande 20 % på den gymnasieförberedande linjen. Vidare kan nämnas att det i praktiken inte gick att ha sammanhållna klasser fram till årskurs 9. I de flesta försöksdistrikten hölls eleverna i stort sett samman i obrutna klassenheter de första sex skolåren men åtskildes redan i årskurs 7 i linjer ledande till 9g, a resp. y.

Grundskolan

I direktiven för 1957 års skolberedning framhölls att det gällde att "efter övergångstidens provisorier färdigställa ritningarna till ett organisatoriskt sammanhållet skolsystem på det område försöksverksamheten täcker". Skolberedningen skulle ägna speciell uppmärksamhet åt "den nya skolans struktur", dvs. differentieringsproblemet var ett av de viktigaste som återstod för beredningen att lösa.

Departementschefen framhöll i sina direktiv att

Utredningens mest krävande uppgift och om man så vill kärnpunkten i dess arbete är den förnyade avvägningen mellan inre, pedagogisk och yttre, organisatorisk differentiering. Enligt min mening måste dessa hjälpmedel båda utnyttjas, om det skall bli möjligt att väl anpassa skolarbetet efter elevernas med stigande ålder alltmer särpräglade individualiteter.

Erfarenheterna under försökstiden hade visat att de praktiska studievägarnas uppspaltning var för ohanterlig och snäv. Man hade också kommit till klarhet om att flertalet ungdomar på högstadiet — trots en utvidgad yrkesorientering och intensifierad studierådgivning — inte var särskilt yrkesbestämda, och att alltför specialiserade linjer skulle kunna leda till förhastade yrkesval. Man ville ha ett högstadium med en brett upplagd grundutbildning, där de olika studievägarna skulle te sig mer jämbördiga. Därvid var man angelägen att 9y-begreppet, som fått en negativ klang och som inte stämde med de nya principerna, skulle försvinna.

1957 års skolberedning lade fram sitt betänkande om grundskolan år 1961. Efter riksdagens beslut om genomförandet av grundskolan började dess läroplan avseende högstadiet att tillämpas i årskurs 7 första gången läsåret 1962/63. Dessa drygt 9 000 elever, motsvarande ca 8 % av motsvarande födelseårgång, genomgick läsåret 1964/65 årskurs 9. Lsåret 1966/67 var grundskolan tillgänglig i kommuner som tillsammans svarade för 95,3 procent av befolkningen.

Grundskolans mål och riktlinjer

Grundskolans mål i stort är att ge en fostran för såväl familje- och fritidslivet som för arbetslivet och samhällslivet i dess helhet. Något man kanske inte tänker på så ofta — därför att det i det allmänna medvetandet införlivats som en av skolans självklara uppgifter — är att den nya skolan skall medverka till att rätt person kommer på rätt plats i arbetslivet. Skolan har därvid kommit att bli — eller skall bli — en integrerad del av samhället på ett helt annat sätt än tidigare. Det talas på flera ställen i läroplan och betänkande om att det är viktigt att skolans isolering bryts och att kontakter skapas med arbetslivet och samhället i övrigt utanför skolan.

En av de grundläggande riktlinjerna för skolan är, som framhålls i läroplanen, att den ”bör bli en grundskola för fortsatt bildningssträvan, inriktad på utveckling av personligheten och förkovran i yrket”. Och riktmärket för utbildningen i grundskolan är att

den skall utgöra "en brett lagd grundutbildning inriktad mot vissa större sektorer av yrkeslivet, medan en egentlig specialisering mot ett visst yrke i regel kommer i fråga först efter skolpliktstiden".

Skolan skall vidare sträva efter att skapa arbetsglädje och grundlägga goda arbetsvanor. Det påpekas att "en stor del av människans liv ägnas åt arbetet" och att skolan är en arbetsplats inte bara för läraren utan även för eleven. Det framhålls också särskilt att skolans arbetsfostran bör "bidraga till att utjämna skillnader i värderingar av olika yrken".

Skolan skall sålunda medverka till att grundlägga viktiga normer som gäller för arbetslivet, inte utbilda människor för vissa områden eller yrken inom näringslivet.

Ett viktigt syfte är också att skapa reell tillgång till lika utbildningsmöjligheter oberoende av bostadsort och andra yttre villkor. I samband med att detta framhålls i läroplanen påpekas att en anpassning måste ske till elevernas skiftande anlag och intressen och att detta tillgodoses genom att eleverna får alternativa studievägar att välja på mot skoltidens slut.

När man talar om att det fria tillvalet är en av hörnstenarna för grundskolan är det individens anpassning man har i tankarna och inte så mycket näringslivets behov av olika slag av arbetskraft. Skolan skall "hjälpa och stimulera varje elev att på bästa sätt ta till vara och utveckla sina inneboende förutsättningar". Som ett viktigt instrument härvidlag betraktas bl.a. studie- och yrkesorienteringen.

Det talas också på andra ställen i läroplanen om betydelsen av att eleverna i undervisningen får "verklighetskontakt". Undervisningen skall präglas av konkretion och åskådlighet och man skall i skolan få "direktkontakt med den verklighet man vill lära känna". I yrkesorienteringen utgör pryon en sådan "verklighetskontakt".

Rullande skolreform

Det har redan nu — innan grundskolan helt genomförts — visat sig att den konstruktion grundskolans högstadium kom att få lider av vissa allvarliga brister. I årskurs 7 finns fem tillvalsgrupper och

Linjerna i årskurs 9.

Linjer	Inriktning
9g (gymnasie-)	Dessa linjer har en teoretisk inriktning och ger förberedelse för gymnasium, fackskola, yrkesskola och yrkesutbildningar av olika slag som förutsätter en viss kunskapsnivå i huvudsakligen teoretiska ämnen.
9h (humanistisk)	
9t (teknisk)	
9m (merkantil)	
9s (social)	
9pr (allmän-praktisk)	9pr ger en allmänt praktisk utbildning för elever som fortfarande är osäkra i yrkesvalet, men den kan också väljas av elever som under föregående årskurser valt en alltför teoretisk inriktning. De kan i 9pr få tillfälle att i stället orientera sig inom flera olika praktiska områden.
9tp (teknisk-praktisk)	9tp ger teknisk-praktisk utbildning för elever som i tidigare årskurser speciellt intresserat sig för trä- och metallslöjd, verkstadsarbete och teknisk orientering.
9ha (handels-)	9ha ger en praktisk handelsutbildning för elever som är intresserade av handelskunskap och maskinskrivning och föredrar praktiska tillämpningsövningar framför den teoretiska inriktningen i 9m.
9ht (hushållsteknisk)	9ht ger praktiskt hushållsteknisk utbildning för elever som är intresserade av ämnena hemkunskap och slöjd.

i årskurs 8 nio (med i realiteten 16 olika alternativ). Och i årskurs 9 är linjeuppdelningen inte särskilt mycket mindre splittrad och specialiserad än den var i enhetsskolan. Där finns som synes av uppställningen till vänster nio olika linjer att välja mellan. Den starka tendens att välja 9g, som man i början uppfattade som ett utslag av osäkerhet som skulle försvinna när grundskolans anslutning till efterföljande utbildning klarnade, har hållit i sig. Skolberedningen hade beräknat att en fjärdedel av grundskoleeleverna skulle välja 9g, 40 % linjerna h-s och 35 % någon av linjerna tp-pr. I själva verket har 9g kommit att få en betydligt större andel av eleverna och linjerna tp-pr en betydligt mindre, medan andelen för linjerna h-s stämmer relativt väl med beräkningarna om man utgår från läsåret 1965/66 (tabell 2).

TABELL 2. Olika linjer i år 9 läsåret 1965/66.

Hela riket, procentuell fördelning.

Linje	Pojkar	Flickor	Totalt
9g	43,0	51,6	47,1
9h	8,9	16,0	12,3
9s	0,3	5,1	2,7
9m	1,3	7,1	4,2
9t	21,8	0,2	11,3
9pr	0,5	0,1	0,4
9tp	21,4	0,1	11,0
9ha	2,3	9,9	6,0
9ht	0,1	9,8	4,8
9e	0,1	0,1	0,1
9 skog	0,3	—	0,1
Summa, procent	100,0	100,0	100,0
antal	31 262	29 651	60 913

Källa: Statistiska Meddelanden U 1966:11.

Att grundskolans högstadium blev så pass specialiserat med relativt stort utrymme för praktisk inriktning, berodde på att skolberedningen liksom den aktiva skolopinionen i övrigt så sent som i slutet av 50-talet alltså trodde att en stor del av ungdomarna skulle komma att gå ut i förvärvslivet direkt efter skolans slut. Det ansågs därför nödvändigt att kunna erbjuda ett antal tämligen klart målinriktade praktiska tillvalsalternativ redan från årskurs 7. Man var emellertid tveksam om säkerheten i dessa förutsägelser vilket ledde till att högstadiet utformades med alternativa studievägar, dock med möjlighet till övergång dem emellan.

Den starka övervikten för de teoretiska studievägarna beror delvis på att eleverna och deras föräldrar vill uppskjuta ett mer definitivt studie- och yrkesval så långt som möjligt.

I de planer till revision av grundskolans läroplan som lades fram år 1966 har man eftersträvat en minskad specialisering på högstadiet i fråga om tillvalsgrupper och linjer. Detta har ganska naturligt gett sig självt eftersom valen varit relativt starkt koncentrerade till ett fåtal tillvalsgrupper och linjer. Nya grepp beträffande orienteringsämnena har visat sig nödvändiga. Flera ämnens ställning i lärokursen föreslås bli reviderade. Och man vill pröva en starkare samordning mellan olika ämnen.

Samhällskunskapen och yrkesorienteringen

Samhällskunskapen blev ett självständigt ämne genom riksdagens beslut 1950. Dess uppläggning och praktiska genomförande blev föremål för ingående diskussioner under försöksskedet. I SNS-boken "Enhetsskola — mångfaldsskola"¹ konstaterade Lennart Husén att undervisningen i orienteringsämnena hade misslyckats. Han ansåg att man inte lyckats i sin intention att skapa intresse hos eleven för det levande fungerande samhället. Detta framgick även av en undersökning om elevernas inställning till yrken, ämnen och

¹ *Studier och debatt*, nr 2 1958.

ämnesval som gjordes för skolberedningen av Sven-Eric Henricson.¹ Den visade att samhällskunskapen var ett av de minst populära ämnena. En orsak därtill var enligt Lennart Husén att läroböckerna gjordes enligt den encyklopediska principen, de var "akademiska kurser i västficksformat". Dessutom ansåg han att folkbildningsambitionen var för stark. Och kurserna var för sönderstyckade med alltför mycket osammanhängande detaljer, de var enligt Husén ett slags "pedagogisk pyttipanna". Hans recept var att undervisningen i högre utsträckning skulle anknyta till elevernas föreställningsvärld. I en elevundersökning hade man funnit att eleverna var mest intresserade av fritidens utnyttjande, orientering om yrkes- och anlagsfrågor, familjen, hemmet och äktenskapet, skolor och utbildningsvägar.² Minst intresserade var de av samhället i stort, dess struktur och problem, av arbetskonflikter, fackliga organisationer, politiska partier och statsförvaltningen.

Husén ansåg att man skulle ta upp mera levande aktuella frågor, och att allmänbildningsbegreppet kraftigt borde revideras. Undervisningen i orienteringsämnena borde också bli mer integrerad. Läroböckerna skulle läggas upp enligt principen "mera om mindre och mindre om mera". Mera av "praktisk samhällsorientering" förordades också av Husén, en tanke som är speciellt aktuell just nu när man börjat fundera över vad som skall vara huvudsyftet med pryon.

De önskemål beträffande samhällskunskapen som framfördes av Husén har i viss mån blivit tillgodosedda i läroplanen. En sorts "praktisk samhällsorientering" har man i den praktiska yrkesorienteringen — även om syftet med den huvudsakligen är att ge yrkes- och anlagsorientering. Att den kan ge samhällsorientering betecknas, som tidigare nämnts, som en "positiv bieffekt" i beredningens betänkande.

¹ Sven-Eric Henricson, Högstadiееlevernarnas inställning till yrken, ämnen och ämnesval m.m. Utförd på uppdrag av 1957 års skolberedning. Stockholm 1960.

² Ivan Blomberg, undersökning redovisad i *På försök* nr 4—5.

Yrkesorienteringen

Med folkskolans undervisningsplan "U 55" och enhetsskolan introducerades yrkesorienteringen mera på allvar i den obligatoriska skolan. Några år före enhetsskolans införande hade den införts i den åttaåriga folkskolan som eget ämne, i enhetsskolan som en del av samhällskunskapen.

I enhetsskolan upptog yrkesorienteringen enligt 1955 års timplan ca 10 timmar i årskurs 7, 30 timmar i årskurs 8 och ca 10 timmar i årskurs 9. Betoningen på årskurs 8 motiverades av linjevalet inför den avslutande årskursen. Detta var också ett skäl till att den praktiska yrkesorienteringen förlades till åk 8. Ytterligare ett viktigt motiv för förläggningen av pryon till denna klass var att den skulle utgöra en hjälp inför valet av förberedande yrkesutbildning i avslutningsklassen. Medan den teoretiska yrkesorienteringen var ett obligatoriskt inslag för alla elever, var pryon tillgänglig endast för de "praktiskt inriktade" eleverna, dvs. sådana elever som hade valt inget eller endast ett främmande språk. En undersökning som gjordes läsåret 1957/58 visade att 67 % av eleverna i åttonde årskursen valt pryon.

Pryon omfattade sammanlagt 4 veckor, och i princip kunde dessa tas ut antingen koncentrerat eller fördelat över läsåret. Vanligast i praktiken var systemet med två veckor på vardera två arbetsplatser. Teoretiskt fanns det också möjlighet för eleverna att utsträcka pryon till sammanlagt 8 veckor, något som kom till genomförande i mycket ringa utsträckning. Elevernas val av arbete och arbetsplats var liksom nu i princip fritt.

Ansvariga för yrkesorienteringen var en ny lärarkategori, yrkesvalslärarna, som också biträdde vid organiserandet av 9y och den förberedande yrkesutbildningen samt hade hand om den enskilda yrkesvägledningen (se vidare kap. 5).

Ledstjärnan för såväl yrkesorienteringen som den förberedande yrkesutbildningen var att hos elever som inte var inställda på vidare teoretiska studier skapa ökat intresse för yrkesutbildning. Inom yrkesorienteringen var det framför allt pryon som skulle ut-

göra en stimulans härtill. Syftet med pryon skulle enligt Skolöverstyrelsen vara följande:

1. att i anslutning till den teoretiska yrkesorientering, som ges inom ämnet samhällskunskap, ge fortsatt orientering om yrkesliv och yrkesval;
2. att ute i arbetslivet ge tillfällen till personliga erfarenheter av ett begränsat antal yrken, en konkret uppfattning av vad arbete och arbetsmiljö inom dessa yrken innebär och kräver samt möjlighet att pröva, om man äger de för yrkena erforderliga speciella anlagen och intressena;
3. att ge praktiska kunskaper om arbetslivets organisation, om arbetsfördelning och specialisering, om förhållandet mellan över- och underordnade, mellan arbetsgivare och anställda och mellan de anställda inbördes, om arbetarskydd och arbetshygien och om utbildningsförhållanden inom yrkena;
4. att väcka intresse för yrkesarbete och yrkesutbildning.

Med vissa omskrivningar gäller de tre första satserna även för grundskolans pryon (jfr s. 13) medan den fjärde utelämnats. Pryon var sålunda under enhetsskolans tid klart inriktad på elever med praktiskt tillval som hade en inriktning mot 9y och 9a. De sistnämnda kom emellertid i mycket liten utsträckning att välja till pryon, eftersom de oftast hade valt två främmande språk till årskurs 8. Detta förhållande beklagades av grundskoleberedningen med hänvisning till att dessa elever ofta var särskilt obestämda i sitt studie- och yrkesval.

Diskussion om yrkesorienteringen under försöksverksamheten

Av några böcker som utgavs av SNS under 1950-talet — "Skola och näringsliv i Sverige och USA" och "Grundskolan och näringslivet" — framgår att man från näringslivets sida fäste stor vikt vid yrkesorienteringen, och där i främsta rummet den teoretiska, allmänna delen. Inställningen till pryon var genomgående mera skeptisk. I de båda böckerna redovisades bl.a. några lokala arbetsgruppers ställningstagande till pryon.

I den förstnämnda av de två skrifterna fastslås att "den praktiska yrkesorienteringen är nog den punkt i enhetsskolans praktiska program som SNS arbetsgrupper ställer sig mest skeptiska

inför". Däremot framhölls att näringslivets medverkan i den teoretiska yrkesorienteringen borde utvidgas.

Liksom skolkommissionen ansåg man det angeläget att 9y drog till sig såväl teoretiskt som praktiskt begåvade elever. Y-linjen skulle på så vis kunna bli rekryteringsbas för mera kvalificerade yrken, och ungdomarna borde stimuleras till att skaffa sig en gedigen utbildning även för praktiska yrken. Man konstaterade också att de mindre utbildningskrävande yrkena enligt elevernas önskelistor hade en ringa dragningskraft, och det påpekades att detta förhållande belyste ett av yrkesvägledningens största problem: hur verka för en ändamålsenlig fördelning av arbetskraften på olika områden — teoretiska och praktiska, kvalificerade och okvalificerade, populära och mindre populära — och samtidigt lämna plats för individen att välja yrke efter håg och fallenhet? Man hade även märkt att linjevalet kunde resultera i en olycklig kategoriklyvning, som drog med sig en uppdelning inte bara i mer resp. mindre teoretiskt begåvade — vilket ansågs betänkligt särskilt med tanke på det relativt starka sambandet mellan teoretisk och praktisk begåvning — utan även mer och mindre utbildningsintresserade och målmedvetna elever.

Det uttrycktes också farhågor för möjligheterna att rekrytera ungdomar till industriarbete, att det var ett mindre populärt yrkesområde tillskrevs bl.a. den bristande kontakt ungdomar får med industriyrkena. Serviceyrkena hade ungdomarna mera insyn i och kontakt med i sitt dagliga liv och följaktligen låg de högst på deras önskelistor. Slutsatsen var att de impopulära yrkena hade mycket att vinna på en utvidgad yrkesorientering.

Den skeptiska inställningen till prygo grundade sig alltså troligen inte enbart på att den konstaterats vara svår att genomföra för många företag. Industrirepresentanterna, som dominerade i SNS arbetsgrupper, ansåg troligen — något som dock inte direkt påpekas — att prygo var mindre attraktiv därför att placeringarna grundade sig på elevernas fria val — vilket man var skeptisk mot. En utvidgad teoretisk yrkesorientering däremot innebar att man kunde tänka sig att få med mera information om industrins yrken

— utan att orienteringen gav något område oproportionerligt stort utrymme.

Vad man i övrigt hade att andraga mot pryon var att den kunde ge en felaktig bild av yrkeslivet — inte bara att risk fanns för överdrivet negativa upplevelser utan även att eleverna under den första tiden såg alltför glatt optimistiskt på de yrken de valt att orientera sig i.

Det konstaterades också att detaljhandeln inte haft några större svårigheter att placera elever, medan det var svårare på kontorsområdet och av mycket skiftande svårighetsgrad inom industri och hantverk. I många fall hade man inte kunnat ge eleverna några praktiska uppgifter utan de hade fått spela rollen av passiva åskådare. I en arbetsgrupp framhölls bl.a. att ”de enkla arbetsmoment som man kan utföra som nybörjare är ofta tråkiga och kan lätt ge en missvisande bild av yrket”. Beträffande handledarna anfördes bl.a. att ackordsavlönad personal knappast kunde komma i fråga utan ganska allvarliga ekonomiska komplikationer. Huvudskälen mot pryon var således att den var otillfredsställande om man ville ha en objektiv yrkesorientering, dels därför att eleverna valde typiskt modebetonade yrken, dels därför att själva praktiken kunde ge en missvisande bild av yrkena.

Trots denna negativa värdering hade arbetsgrupperna samlat sig kring praktiska förslag för att förbättra pryon. Det sades bl.a. att ”produktiv aktivitet och ’riktig’ arbetsmiljö är sålunda hörnstenarna i en meningsfull praktisk yrkesorientering”. Därför ansågs handledarfrågan mycket viktig; systemet med ”faddrar” framhölls vara det mest gångbara. Dessutom borde lokala inventeringar göras branschvis av praktikmöjligheter på företag, och dessa borde gå över kommungränserna för att möjliggöra interkommunalt samarbete. Man ville också få till stånd planer för pryon till ledning för företagen. Detta mot bakgrund av att det ofta blivit en olämplig yrkesorientering i pryon på grund av en diffus uppfattning om dess syfte både i näringslivet och i skolorna.

Enligt skriften ”Grundskolan och näringslivet” skulle företagens motiv för att medverka i pryon dels vara en allmänt välvillig in-

ställning till skolan, dels att man ville intressera eleverna för att i 9y förlägga den förberedande yrkesutbildningen till företagen, i hopp om att de skulle återkomma efter avslutad skolgång. Övergången till förberedande yrkesutbildning i skolmässiga former trodde man skulle minska företagens intresse för pryon. Däremot talade bl.a. rekryteringsmotivet mera för en förläggning av pryon till årskurs 9. Därtill ansåg man att yrkesvalssynpunkten inte borde få vara avgörande för förläggningen till årskurs 8, med hänvisning till att man ansåg att eleverna inte kunde grunda sitt yrkesval på erfarenheter av "praktik" under årskurs 8. Under årskurs 9 däremot hade många elever genom sitt linjeval inriktat sig på ett särskilt yrkesområde. Den teoretiska yrkesorienteringen trodde man dock hade betydligt större betydelse än pryon för elevernas möjligheter att välja yrke. Dessutom anfördes att redan mera bestämt yrkesinriktade elever inte nämnvärt torde påverkas i sitt yrkesval av pryon och att den för dem inte fyllde någon som helst uppgift. Därför föreslogs att den praktiska yrkesorienteringen skulle flyttas till årskurs 9 och att yrkesbestämda elever skulle befrias från pryon.

Man argumenterade alltså inte för eller emot en *obligatorisk* pryon. Tanken på ett obligatorium tycks först ha introducerats inom och av skolberedningen och detta förslag måste ha kommit som en överraskning för många utanför beredningen. I alla tidigare resonemang synes man ha förutsatt att pryon liksom tidigare skulle vara frivillig och huvudsakligen till för de s.k. praktiskt inriktade eleverna.

Yrkesorienteringen i grundskolan

Som framgått drog inte företagen av sin negativa inställning till pryon slutsatsen att den borde slopas helt och ersättas av en mer omfattande teoretisk yrkesorientering. Vad man vände sig mot var pryons dåvarande utformning, som man till stor del ansåg bero på oklarhet om dess syften. Avsnittet om pryon i skriften "Grundskolan och näringslivet" utmynnade i följande slutsats:

Ett genomförande av det ovan skisserade förslaget kräver medverkan från näringslivets sida. Det bör ligga i dettas eget intresse att medverka eftersom man särskilt framhållit betydelsen av ungdomens yrkesfostran i skolan.

Företagen var sålunda beredda att bistå skolan i dess yrkesorienterande funktion. Det skulle dock visa sig att flera betydande näringslivsorganisationer, däribland SAF och Industriförbundet, tog avstånd från skolberedningens förslag till en obligatorisk pryo i årskurs 8. Från näringslivets sida var man således huvudsakligen intresserad av att ge orientering i denna form till elever som var inställda på att börja förvärvsarbete relativt snart efter avslutad grundskola. Principiellt var man alltså ganska nöjd med den ordning som gällt under försökstiden. Från näringslivets sida ville man också ha kvar de yrkesförberedande linjerna, vilka skolberedningens majoritet ville komma bort från därför att man misslyckats med att få en stor del allmänbegåvade elever att välja 9y.

Vad beredningen ville var att näringslivets medverkan i yrkesorienteringen skulle gälla alla elever. I beredningens betänkande framhålls att skolan behöver hjälp för att hos de unga "utveckla mognad för arbetslivet". Dessutom påpekas att skolan genom pryon "för första gången bryter sin isolering; man söker sig utanför skolan för att få hjälp att ge eleverna en orientering som svårigen kan ges av skolan ensam". Beredningen kunde också stödja sig på principen att "studie- och yrkesorientering bör ges i lika mån till alla elever", i samband med vilken man hänvisat till att samtliga elever behöver information inför tillvalet på högstadiet och en orientering som bidrar till ökad självkänedom och därmed förbättrar möjligheterna till ett realistiskt yrkesval.

Men eftersom det inte tycks ha funnits någon riktigt enstämmig näringslivsopinion visavi pryon, är det ganska fruktlöst att dra några bestämda slutsatser av näringslivets reaktion på skolberedningens förslag om obligatorisk pryo. Det står emellertid klart att det från näringslivets sida inte fanns så stort intresse för de studieinriktade eleverna, som hade långt kvar till ett mera definitivt yrkesval och till vilka man tydligen ansåg det ganska meningslöst att vända sig med en mera målinriktad yrkesinformation.

Det är ganska rimligt att tänka sig att ett avgörande motiv för att bibehålla pryon var att — som tidigare citerats — ”man söker sig utanför skolan för att få hjälp att ge en orientering som svårigen kan ges av skolan ensam”. Tydligt trodde beredningen också mera på möjligheterna att få ett ordentligt stöd från företagen i den yrkesorienterande verksamheten genom pryon än på andra möjligheter att få information från företagen. Och principen att studie- och yrkesorientering bör ges till alla elever i lika mån borde räcka för att förklara varför man ville göra pryon obligatorisk. Beredningen kostade emellertid på sig flera sidor i betänkandet för att motivera varför den ville ha pryon obligatorisk och förlagd till årskurs 8.

För det första konstaterades att man i pedagogiskt hänseende hade positiva erfarenheter av pryon. Härvid anfördes bl.a. den höga tillvalsfrekvensen samt att det i en tioårsrapport från Skolöverstyrelsen konstaterats att pryon rönt stor uppskattning ute i skolorna. Några mera ingående undersökningar om effekterna av pryon hade man dock inte att stödja sig på.

Av detta drog skolberedningen slutsatsen att eftersom pryon är så bra, så bör alla elever få tillgång till den. Särskilt beklagades att ett stort antal yrkesbestämda elever — varav många på den allmänna linjen — varit förhindrade att välja till pryon. Slutsatsen av resonemangen blev följande:

Erfarenheterna från de gångna årens försöksverksamhet motiverar, att praktisk yrkesorientering tillföres grundskolan på ett sådant sätt, att ett större antal ungdomar i varje årskurs än för närvarande kan få tillgång till denna. Åtskilliga skäl talar i själva verket för att den bör bli ett obligatoriskt inslag i skolarbetet för samtliga ungdomar.

Dessa skäl för en obligatorisk pryon kan betecknas som pedagogiska. Men det anfördes också motiv av mera utbildningspolitisk natur. Man tänkte sig att pryon skulle kunna bidra till en avlastning av de gymnasiala utbildningsvägarna. Problemet att få ungdomarna att eftersträva ordentlig yrkesutbildning var således inte lika överskuggande som tidigare. Nu gällde det att så att säga gå från andra hållet och minska tillströmningen till gymnasiala stu-

dier, dvs. att få ett ökat intresse för s.k. praktiska, manuella yrken. Den elevgrupp man särskilt hade i tankarna hade valt att läsa två främmande språk i årskurserna 7 och 8 "just som en följd av sin yrkesobestämmdhet" och har därvid inte kunnat få "den direkta yrkesupplevelse som praktiken förmedlar". Därför räknade man med att pryon "i gynnsamma fall kommer att minska ökningen av linje 9g till förmån för andra mer yrkesinriktade linjer inom årskurs 9. Detta skulle i sin tur bidra till en ökad efterfrågan av yrkes-skole- och fackskoleutbildning och en därmed följande avlastning av gymnasiet".

Detta motiv lider dock av svagheten att man inte samtidigt försäkrat sig om att styra in elevernas val på de praktiska, manuella yrkena. Valet av pryoyrke skulle som nämnts i princip göras i samråd mellan eleven och dennes föräldrar. Antingen närde man en stilla förhoppning om att eleverna skulle välja som man önskade, eller också utgick man från hur eleverna valt tidigare i pryoy. Det sistnämnda måste bli missvisande, då enbart elever från praktiska linjer hade deltagit i enhetsskolans pryoy. Det borde ha legat nära till hands att tänka sig att elever inriktade på vidare studier i högre utsträckning skulle välja s.k. teoretiska yrken.

Även organisatoriska skäl anfördes för beredningens förslag om obligatorisk pryoy i åttan. Därvid utgick man dels från att det inte gick att ha såväl pryoy som förberedande yrkesutbildning i årskurs 9, dels från att den förberedande yrkesutbildningen skulle bedrivas i skolmässiga former, varför eleverna på något sätt skulle beredas möjlighet till konkret kontakt med arbetslivet. Detta innebar alltså att man ville ha pryoy, men inte i årskurs 9.

Återstod sålunda att förlägga den till årskurs 8, och frågan var då om den skulle vara frivillig eller obligatorisk där. En frivillig pryoy i åttan skulle få lov att fullgöras som vanligt schemalagt skolämne med visst timantal per vecka. Det skulle inte gå att ha pryoy fördelad på ett par eller tre sammanhängande perioder utan att man bröt igenom tillvalsgrupperna och gjorde organisatoriska ingrepp i kärnämnesgruppen, dvs. de ämnen som skulle vara sammanhållna och gemensamma för alla. Enda lösningen skulle i så

fall vara att låta pryon bli differentieringsgrund — något som ej kunde accepteras. En obligatorisk pryon var sålunda den ur organisatorisk synpunkt mest lättvindliga lösningen — när man bestämt sig för att förlägga pryon till årskurs 8.

Det erbjuder en viss svårighet att i efterhand tolka de olika motiv som anförs i betänkandet. I själva verket tycks dock ett bärande motiv för att göra pryon obligatorisk och att lägga den i årskurs 8 ha varit att man ville klippa av resonemanget om 9y — som tidigare ansetts så värdefull mot bakgrund av att man ville ha en lämplig form av undervisning för elever som ej var skolintresserade. Nu var man i ett annat läge. Man ville från icke näringslivshåll ha en mindre skarp differentiering mellan olika linjer i årskurs 9. Som tidigare visats var strävan att få de olika linjerna att te sig mer jämbördiga. En frivillig pryon i årskurs 9 skulle alltför hårt komma att knytas till den förberedande yrkesutbildningen.

Yttranden och remissvar beträffande pryon

I beredningens betänkande var ett av argumenten för pryon att näringslivet var positivt inställt till den. Trots detta gick dess representant i beredningen, Matts Bergom Larsson, emot tanken på obligatorisk pryon i årskurs 8. Han trodde inte att pryon var särskilt effektiv som yrkesorienteringsinstrument utan förordade i stället en utvidgad allmän yrkesorientering. Beredningens förslag innebar, ansåg han, en förskjutning av målet från yrkesförberedelse mot allmän samhällsorientering. Detta medförde bl.a. även att rekryteringsmotivet, som tidigare animerat företagen att engagera sig i pryoverksamheten, skulle bortfalla. Dessutom påpekades i yttrandet att elevens valsituation i grundskolan vid övergång från årskurs 8 till 9 skulle bli en helt annan än i försöksskolan med dess stora mängd linjer och grenar. Valet mellan dessa skulle bättre förberedas genom en allmän studie- och yrkesorientering. Flera av de negativa erfarenheter som anförts i de refererade SNS-skrifterna drogs också fram i yttrandet som argument mot pryon. Av

de påpekanden som gjordes i yttrandet skulle man snarast ha väntat ett förslag om att helt slopa pryon. I stället förordades att pryon förlades som ett frivilligt ämne till årskurs 9.

En ganska klar skiljelinje kan urskiljas mellan arbetstagar- och arbetsgivarorganisationerna när det gäller ställningstagandet till beredningens förslag beträffande pryon. SAF, Industriförbundet, Grossistförbundet, Handelsn arbetsgivarorganisation och Svenska försäkringsbolags riksförbund anslöt sig till det särskilda yttrandet från näringslivsrepresentanten. De största arbetstagarorganisationerna, LO och TCO, ställde sig däremot positiva till beredningens förslag, medan SACO intog en negativ hållning.

I propositionen framhöll departementschefen att majoriteten var för förslaget och att "en inte särskilt stor minoritet" haft avvikande mening men att en negativ inställning förekom "i viss utsträckning bland parter, vilkas inställning till frågan är betydelsefull för ett genomförande av den föreslagna anordningen, nämligen från vissa av representanterna från näringslivet".

Även de kommunala och statliga instanserna var övervägande positiva även om bl.a. några av de statliga verken var tveksamma.

En av de viktigaste invändningar som gjordes, inte bara av de instanser som var direkt negativa till förslaget utan även andra, var att värdet av pryon för elever på det avsedda åldersstadiet, och speciellt för klart studieinriktade elever, kunde ifrågasättas. Härvid påpekades i flera fall att eleverna — eventuellt med skolans hjälp — kunde få konkret erfarenhet av arbetslivet genom feriearbete. Den allra vanligaste invändningen var dock att man befärade att det skulle erbjuda stora svårigheter att anskaffa tillräckligt många och varierande praktikplatser speciellt på mindre orter och orter med ett ensidigt näringsliv. Några instanser, som i övrigt var positiva, bl.a. Arbetsmarknadsstyrelsen, trodde att det skulle bli svårt att ackvirera pryoplatser på grund av att rekryterings-skälet inte i samma grad som förut skulle bli en stimulerande faktor för företagen.

En instans, Studierådet vid affärsbankerna, som i princip var med på förslaget förordade en styrd praktik. Det påpekades att

om valet blev helt fritt kunde man befara att yrkesorienteringen skulle komma att ske inom en alltför begränsad sektor av arbetslivet. Den grundläggande principen borde vara att pryon blev så mångskiftande som möjligt. Man borde inskränka sig till att låta eleverna välja mellan färdiga satser om två till tre praktikställen valda från skilda delar av arbetslivet, t.ex. kontor, verkstad, detaljhandel etc.

Diskussion och erfarenheter

Över 60 000 elever utplacerades läsåret 1963/64, när starten gick för grundskolans pryö. Då detta skrivs sträcker sig alltså erfarenheterna av pryö över nära fyra läsår. Av naturliga skäl, eftersom den är en av skolans få utåtriktade aktiviteter, har pryön blivit ett uppmärksammat inslag i grundskolans verksamhet. Av diskussioner och artiklar har dock inte framkommit så mycket om hur pryön fungerar i realiteten. Det man behandlat är framför allt vad som skall uppnås genom pryön.

Det har framkommit att det råder en viss konflikt mellan pryöns dubbla syften. Kravet att den skall vara yrkes- och anlagsorientering innebär att eleverna bör få välja själva efter intresseinriktning. Men därigenom kan målet att den också skall vara arbetslivs- och samhällsorientering förfuskas. Det senare målet ställer större krav på att pryön anpassas till skolans undervisning och blir en konkret illustration av förhållandena inom olika sektorer av arbetsmarknaden och av samhällslivet i stort — oberoende av de enskilda elevernas intresseinriktning. Ur den synvinkeln skulle det alltså vara meningsfullare att styra elevernas placeringar. Stor uppmärksamhet har också ägnats det extremt könsbundna yrkesvalet i pryö, där man kunnat konstatera att ungdomarnas ”pryö-arbetsmarknad” är ännu mer segregerad än de vuxnas arbetsmarknad.

Överlag tycks arbetsförmedlingarna och skolan hittills ha klarat av att på de flesta orter placera eleverna efter deras önskemål. Men detta har inneburit att arbetsmarknadsverket fått avsätta mycket personal. Från detta håll har dock betonats att pryön måste

vara yrkesorientering och att placeringarna därför måste baseras på elevernas fria val. Lades tonvikten vid arbetslivs- och samhällsorienteringsaspekten skulle pryon bli "ett slags samhällslärans fält-exkursion, där det gäller att examinera inte herbarieväxter, utan två eller tre yrken".¹ Där har man också ett intresse av att se hur yrkesvalet i pryo stämmer med arbetsmarknadens behov och har därvid kunnat konstatera att det grasserar vissa moden när det gäller yrkesvalet i pryo och att en del yrken fått ett oproportionerligt antal val.

Skolans företrädare har mera talat om pryon som ett led i undervisningen, framför allt i samhällskunskap. Generaldirektör Löwbeer i Skolöverstyrelsen sade bl.a. vid en konferens som anordnades 1964 av Arbetsmarknadens yrkesråd² att pryon inte bör inriktas på individualyrken utan på "breda sektorer av inbördes likartade yrken och sysselsättningar" och att detta är angeläget med hänsyn till samordningen av hela samhällskunskapen och den allmänt samhällsorienterande och arbetslivsfostrande aspekten i skolans verksamhet.

I de flesta fall har betonats att de båda aspekterna på pryo, dvs. samhällsorientering och yrkesvägledning, går att förena. Men det har också hävdats att det får lov att vara ett antingen-eller. Om den yrkesvägledande aspekten inte tillgodoses skulle arbetsmarknadsverkets intresse betydligt minska — så mycket arbete som man nu lägger ner på pryon.³ En företrädare för yrkesvägledarna har också yttrat att om pryon huvudsakligen innebär samhälls- och arbetslivsorientering "kan man ifrågasätta om vi skall lägga ner så mycken energi och ambition på att placera varje elev efter individuella yrkesönskningar. Kanske kan allt förenklas, till fördel för tid och kostnader" (Dagens Nyheter 25/9 1966).

Det har också framhållits att den yrkesorienterande undervisningen i skolan lätt blir för teoretisk och inte får någon anknytning

¹ Curt Ström, Innebär pryo yrkesorientering? *Nordisk yrkesvägledning* nr 2, 1964.

² Yrkesorienteringen och företagen (konferensrapport), 1964.

³ Jfr not 1 ovan.

till verkligheten. Generaldirektör Löwbeer underströk vid den tidigare nämnda konferensen att "Skolan behöver och kommer alltid att behöva ett nära samarbete med näringslivet både för att lösa elevernas behov av yrkesorientering och för att ge konkretion och realism åt samhällsorienteringen i skolan".

Och hur har näringslivet reagerat? Av det fåtal yttranden som gjorts offentligt beträffande pryon från näringslivshåll framkommer att man tagit skeden i vacker hand. Vid den ovan nämnda yrkesrådskonferensen sade direktör Matts Bergom Larsson i Verkstadsföreningen att man från näringslivets sida varit skeptisk till förslaget om obligatorisk pry, men att när det nu gått igenom ville även näringslivets företrädare att yrkesorienteringen skulle bli ett värdefullt inslag i skolans arbete. Han underströk också att pryon i grundskolan har ett annat mål än tidigare: "... även om det fortfarande är yrkesorientering är det inte bara detta. Det är en arbetslivsfostran och en del i den fostran som går som en röd tråd genom hela skolan. Man får inte isolera den från skolarbetet i övrigt. Den måste förberedas och följas upp i skolan. Man får inte heller utgå från att den är något rekryteringsinstrument för företagen."

De privata företagen har generellt sett inte heller ställt sig avvisande. Stat, kommuner, landsting och affärsdrivande verk, som skolberedningen förväntade sig skulle ta en större andel av pryoplaceringarna än dittills, har fortfarande en relativt liten andel av placeringarna. Om detta har berott på ovilja eller på elevernas val är det dock svårt att uttala sig om.

Bland industriföretagen har en del invändningar gjorts mot pry. Å ena sidan är man angelägen att få kontakt med skolungdomarna. Men å andra sidan erbjuder pryon såväl inom tillverkning som på kontor en hel del praktiska svårigheter, och man är osäker om hur pryon fungerar som rekryteringsinstrument. Man har bl.a. frågat sig hur eleverna upplever kontakten med t.ex. en verkstadsmiljö som kan te sig dyster, mörk och kanske skrämmande jämfört med den ombonade miljö skolan utgör. Det har också påpekats att den bild eleverna får av ett yrke i hög grad är beroende av var de ham-

nar, dvs. man är inte säker på om pryon är "korrekt yrkesorienterande".

Inom vissa branscher, organisationer, större affärsverk och en mängd enskilda företag har särskilda pryoprogram gjorts upp, där inte bara elevernas placering och sysselsättning specificerats utan där det också angivits vad slags information beträffande företaget, branschen, utbildningsförhållanden, arbetarskydd m.m. som skall lämnas.

Många företag har tydligen insett att det ligger ett visst om dock osäkert egenintresse i att engagera sig i pryon. Man har behov av att på något sätt få till stånd en kontakt med grundskoleeleverna. Det har dock påpekats att det finns andra sätt att nå sådan kontakt, t.ex. genom studiebesök och lektioner av företagsrepresentanter i skolan. Samtidigt är man dock osäker om sådana informationsformer är bättre från kvalitets-, kostnads-, administrations- och PR-synpunkt.

När denna skrift pressläggs pågår inom AMS och SÖ i regi av den gemensamma yrkesvägledningsnämnden en omfattande analys av pryon. Till grund för det förslag som utredningen inom kort väntas lägga fram ligger både egna utredningar och tillgodogörandet av andras, bl.a. denna inom SNS utförda, samt principiella överväganden av olika slag med anknytning bl.a. till pågående läroplansöversyn.

2 Pryons syften

Inledningsvis presenterades de syften som läroplanen satte upp för pryö (se s. 13). Målet var trefaldigt: yrkes-, anlags- och arbetslivsorientering. Vid en närmare granskning av formuleringarna synes målen dock diffusa, och de täcker över varandra på ett sådant sätt att det kan bli svårt att avgöra vad som egentligen är det väsentliga. Beträffande yrkesorienteringen har man strukit under den konkreta upplevelsen av arbetsuppgifterna och arbetsmiljön inom de yrken eller yrkesområden som eleverna får pröva på. Anlags- eller yrkeskravsorienteringen kan ge eleven möjlighet att pröva om de passar för dessa yrken. Formuleringen av arbetslivsorienteringssyftet kan ses som en utvidgning i mera generell riktning av det som ingick i yrkesorienteringssyftet. Där sägs att eleven skall få ökad kunskap om arbetslivet och förhållandena på en arbetsplats. I följande avsnitt skall målen och möjligheterna att kvantifiera måluppfyllelsen diskuteras mera detaljerat. Först skall dock fastslås att ett grundsyfte finns med pryön trots att det inte klart utsägs, nämligen att den skall bidra till att vidga elevernas erfarenhetssfär. Att pryön skall ge konkreta erfarenheter är inte tillräckligt, om man samtidigt också kräver att eleverna skall kunna dra generella slutsatser med avseende såväl på det egna yrkesvalet som i fråga om förhållanden i arbetslivet.

Hur valet sker

Om man nu ställer kravet att elevens erfarenhetssfär skall vidgas, kommer frågan om elevernas val av pryöyrke och deras place-

ring i centrum. Från denna synpunkt kan det inte anses helt tillfredsställande om eleverna i stor utsträckning söker sig till arbeten inom skolan och hemmet och övriga yrkesområden eller miljöer som de ofta har kontakt med. Vissa områden kan på så sätt orättvist komma i skymundan, och eleverna kan gå miste om erfarenheter som mera "främmande" arbetsmiljöer kan förmedla till dem. Härvid är det också av intresse att se om eleverna vid sina två eller tre placeringar väljer samma yrkesområde eller samma typ av arbetsplats. Det är inte alltid orimligt att ställa kravet att placeringarna skall skilja sig från varandra och ge olika slags erfarenheter.

En annan allvarlig slagsida kan pryon få om valet av yrken blir alltför könsdifferentierat. Det finns anledning att misstänka att så är fallet. Undersökningar som belyser studie- och yrkesinriktningen på olika stadier i utvecklingsprocessen visar att barn och ungdomar mycket tidigt inriktas på att vissa sysselsättningar är lämpliga för och bör utövas av män, medan andra är mer passande för kvinnor. Visserligen ökas individens kunskaper om yrkesvärlden under uppväxten och senare. Nya och mera varierande alternativ dyker upp, men skiljelinjerna mellan könen förblir hela tiden mycket klart markerade. Vuxenvärlden, som erbjuder rollmodeller för ungdomarna, är ju mycket tydligt könsdifferentierad.

Ett intressant — och icke oväntat — resultat av Henricsons ovan refererade undersökning var att flickorna i *varje årskurs* (dvs. fr.o.m. fjärde årskursen) var mera avgränsade i sitt yrkesval än pojkarna.¹ Elevernas val av yrken återspeglade också den traditionella indelningen. Flickor och pojkar blir alltså tidigt medvetna om vad som är "kvinnliga" och "manliga" yrken.

Härnqvist och Grahm² kom i sin undersökning för gymnasieutredningen bl.a. fram till att fler pojkar än flickor övergick till gymnasium. Vidare tycktes pojkarna ha mera tydliga yrkesambitioner än flickorna. Pojkarnas främsta skäl till val av gymnasium var att dessa studier krävs för planerat framtida yrke. Majoriteten

¹ Se not s. 29.

² Kjell Härnqvist och Ake Grahm, *Vägen genom gymnasiet*, *SOU 1963:15*.

av flickorna motiverade sitt val av gymnasium med att de trivdes med skolarbetet.

Beträffande övergång till gymnasium har under 1960-talet en utjämning skett mellan könen. Pojkar och flickor slår dock in på helt skilda vägar i sina studieval. På gymnasiet har flickorna enligt det gamla systemet klart dominerat på latinlinjen och allmänna linjens sociala gren. De har även utgjort en majoritet på allmänna linjens matematiska gren. Pojkarna har å andra sidan varit klart dominerande på reallinjen. Detsamma gäller ungdomar som väljer yrkes-skoleutbildning. Pojkarna dominerar stort inom teknisk utbildning samt industri- och hantverksutbildning, medan flickorna utgör över 90 % av eleverna inom utbildning till husliga områden och vårdyrken samt omkring tre fjärdedelar inom kontor och handel.

Av en undersökning utförd av Personaladministrativa rådets Göteborgsavdelning i syfte att studera yrkespreferenser hos gymnasister, framgick att pojkars och flickors yrkesintressen fortfarande i stort sett överensstämde med traditionellt könsrollstänkande.¹ Pojkarna var mer inriktade på mer kvalificerade och utbildningsmässigt mer krävande yrken än flickorna. Pojkarna uttryckte större intresse för tekniska, merkantila, juridiska och administrativa (och ledande) yrken. Flickorna var mer intresserade av språkliga, konstnärliga, undervisnings- och serviceyrken samt s.k. djupkontakt-yrken (kurator, psykolog, socialassistent, yrkesvägledare m.fl.). Man fann också att det bland pojkarna förelåg ett tydligare samband mellan grentillhörighet och för grenen adekvat yrkesintresse än bland flickorna.

När det gäller val av utbildning på universitetsnivå återfinns samma tendenser. Kvinnornas andel av det totala universitets- och högskolestuderande har visserligen stadigt ökat, och vissa förskjutningar har skett i ämnesvalen, så att en större andel kvinnor väljer naturvetenskaplig och samhällsvetenskaplig utbildning nu än tidigare. Kvinnorna är dock fortfarande starkt koncentrerade till de

¹ Undersökning av könsskillnader och skillnader mellan olika gymnasie-grenar med avseende på yrkespreferenser hos gymnasister, Göteborg 1965 (stencil).

humanistiska fakulteterna och övergår fortfarande i mycket liten utsträckning jämfört med männen till högre akademiska studier.

I broschyrer som utgivits av Skolöverstyrelsen under medverkan av dess referensgrupp för pryö framhålls att pryö ”erbjuder ett utmärkt tillfälle att bryta slentrianmässig uppdelning av yrkena i manliga och kvinnliga”. Pojkar och flickor tycks hittills i mycket ringa utsträckning ha tagit dessa tillfällen i akt. Huvudsyftet med pryö är ju enligt läroplanen att eleverna skall få pröva på yrken som de är intresserade av för att få möjlighet att se om de har anlag och verkligt intresse för yrket i fråga. Som tidigare nämnts kan ett ensidigt tillfredsställande av denna aspekt rimma illa med kravet på att pryö skall vara en arbetslivsorientering och vidga elevernas erfarenhets- och även intressesfär när det gäller yrkesvalet. Om traditionella könsrolls föreställningar gör sig starkt gällande vid pryövalet begränsas pryöns värde avsevärt.

Arbetslivsorientering

Det är vissa saker som läroplanen anger att eleverna skall lära känna genom pryö och som inordnats under begreppet arbetslivsorientering: arbetsfördelning och specialisering, förhållandet mellan arbetsgivare och arbetstagare och över- och underordnade och mellan anställda inbördes samt utbildningsförhållanden, arbetarskydd och arbetshygien. Det betonas att eleverna genom pryö skall få ökad kunskap om arbetslivet. Och de uppräknade detaljerna är alltså en exemplifiering av vad som avses med arbetslivsorientering.

För att pryö skall medverka till att vidga erfarenhetssfären på ett mera tillfredsställande sätt torde elevernas egna iakttagelser inte räcka till. Det fordras också att arbetsgivarna ger eleverna en fullig information som ett komplement till och ett stöd för deras egna iakttagelser. Bristande möjligheter att ge sådan information torde avhålla många företag från att engagera sig i pryöverksamheten. Det finns även anledning misstänka att inte alla företag som

tar emot pryoelever verkligen informerar eleverna. (Anvisningar beträffande företagens information till eleverna ges i Arbetsmarknadsstyrelsens och Skolöverstyrelsens anvisningar för pryon¹ samt i broschyrerna "Information till företagen" och "Information till handledarna".²) Att ge sådan stödinformation faller också på skolans ansvar, men avsikten med pryö är ju *inte* att eleverna bara skall vistas på ett företag och att skolan skall stå för den väsentliga delen av informationen om yrken och arbetsplatser. Genom pryon skall eleverna få sådan specialinformation — såväl direkt som genom egna upplevelser — som inte skolan själv kan förmedla. Vilka möjligheter företagen har att ge sådan information skall belysas genom företagsenkäten. Elevundersökningen i Västerås visar elevernas uppfattning om företagens uppläggning av pryon.

En del arbetsgivare, framför allt inom industrin, fruktar att eleverna kan skrämmas bort från industriarbete genom att de upplever miljön där som otrevlig jämfört med skolan.

I Västeråsundersökningen har också några frågor ställts som gäller elevernas upplevelser av arbetsplatsen och arbetsförhållandena där. Svaren på dessa frågor ger inte något direkt besked om pryons värde från arbetslivsorienteringssynpunkt, utan mera en för arbetsgivarna och andra intressant inblick i hur positivt eller negativt eleverna upplever förhållandena på olika arbetsplatser.

Många som haft invändningar att göra mot pryö, bl.a. i remissvaren på grundskolebetänkandet, har påpekat att högstadieelever har möjlighet att t.ex. genom feriearbete komma i kontakt med arbetslivet och att pryon därför kan betraktas som överflödig. Det finns dock anledning att misstänka att möjligheterna att få ett arbete under sommar- och vinterlov är relativt begränsade på många orter och att det dessutom finns ganska få valmöjligheter. För att få en uppfattning om i vilken utsträckning elever feriearbetat gjorde arbetsgruppen en särskild enkät bland elever i årskurs 9 i Västerås höstterminen 1966.

¹ Se AMS cirkulärmeddelande nr 27, 1966.

² Utgivna av Skolöverstyrelsen under medverkan av dess referensgrupp för pryö.

Yrkesvägledning

Det kriterium på arbetslivsorientering som uppställdes, nämligen att pryon skall bidra till att vidga elevernas erfarenhetssfär, skulle även kunna appliceras på begreppet yrkesorientering, som det definieras i läroplanen. Där står att pryon skall ge "tillfälle till personliga erfarenheter av ett begränsat antal yrken eller yrkesområden och därigenom en konkret uppfattning om vad arbetsuppgifter och arbetsmiljö inom dessa yrken eller yrkesområden innebär och kräver". Denna definition är dock mycket vag och innefattar även anlags- och arbetslivsorienteringsaspekterna. Därför har det ansetts lämpligt att knyta ihop yrkes- och anlagsorienteringsaspekterna till en enda och kalla den yrkesvägledningsaspekten i pryon. Kriteriet för denna är att pryon skall ge en uppfattning om vilka krav i olika avseenden som ställs i några yrken för att eleverna skall få möjlighet att pröva sina intressen och anlag.

Någon yrkesorientering i vidare mening kan det ju knappast bli fråga om i pryon, eftersom eleverna bara praktiserar på ett par, högst tre, arbetsplatser. Det kriterium som uppställdes för arbetslivsorienteringen, att pryon skall vidga elevernas erfarenhetssfär, kan dock även tillämpas beträffande yrkesvägledningsaspekten. Ur den synpunkten skulle det sålunda vara lämpligt att varje elev åtminstone en period vistades på ett större företag där ett flertal yrken eller typer av sysselsättningar fanns representerade. Detta skulle vara tillfredsställande från såväl arbetslivs- som yrkesvägledningssynpunkt.

Det är naturligtvis mycket osäkert att bygga slutsatser om pryons värde från yrkesvägledningssynpunkt enbart på elevernas egen uppfattning. En viss indikation kan man dock få genom att undersöka om eleverna själva anser att de genom pryon fått en vägledning i sitt yrkesval.

Elevenkäten skall också visa i vilken utsträckning elevernas intresse för yrket förändrats i positiv eller negativ riktning genom pryon. För att få ett meningsfullt svar på en sådan fråga måste man känna till förhandsinställningen till yrket i fråga: hur pass

allvarligt inriktade var eleverna före pryon på det yrke de fick pröva på? Här finns även möjlighet att pröva inställningen hos elever på olika linjer såväl när det gäller intresseförändring som bedömningen av pryon som hjälpmedel i yrkes- och studievealet. Man bör också fråga om det var någon eller några faktorer som särskilt bidrog till ett ökat, oförändrat eller minskat intresse: hur pass sysselsatta var eleverna, vad tyckte de om arbetsuppgifterna, hur trivdes de i övrigt på företaget, hurudan handledning fick de? Elevernas uppfattning om ett och samma yrke kan naturligtvis bli mycket varierande beroende på var de placeras och hur de tas om hand på företaget m.m. Sådana faktorer är det svårt att komma åt, och det torde inte vara lätt att bestämma vilken som är den avgörande orsaken till ett minskat eller ökat intresse. Enligt många bedömare är möjligheterna att sysselsätta eleverna avgörande för deras bedömning av praktiken och således till viss del även för deras upplevelse av yrket.

En utgångspunkt för diskussionen av denna fråga kan man få dels genom elevenkäten dels genom att låta företagen redovisa sina synpunkter på sysselsättnings- och handledarfrågan.

I Arbetsmarknadsstyrelsens och Skolöverstyrelsens anvisningar (se ovan) framhålls bl.a. att

handledaren skall se till att eleverna är sysselsatta och att de i görligaste mån får uppgifter som svarar mot deras anlag, intresse och förmåga och som är typiska för yrket. Han orienterar om maskiner, verktyg, materiel, processer och produktion.

Vidare framhålls i broschyren "Information till företagen":

Även om nybörjare, anställda av företaget, brukar få syssla med ensidiga rutinarbeten, utöver städning och budskickning, är det inte meningen att skoleleven i huvudsak skall syssla med sådana. Men om ensidiga rutinarbeten är representativa för arbetsplatsen i fråga skall givetvis även skoleleven delta i dem.

Det påpekas också i broschyren att eleven bör få delta i arbetet och tilldelas för yrket typiska arbetsuppgifter:

För vissa yrken kan det vara lämpligt att den praktiska yrkesorienteringen får formen av förlängt studiebesök. Detta gäller processindustrier och ar-

betsplatser där de anställda i huvudsak sysselsätts vid farliga maskiner eller med farliga material.

Den senast citerade anvisningen ger anledning till en fråga. Gäller svårigheten att sysselsätta elever enbart sådana farliga eller svåra arbeten som nämns i broschyren? Gäller den i själva verket inte en stor del av de yrken som önskas av eleverna i pryö — eller går det i allmänhet lätt att finna meningsfyllda och för yrket typiska arbetsuppgifter?

En viktig förutsättning för att eleverna skall lära sig något om yrket — och om företaget och branschen — är ju att de tas om hand av någon eller några personer på arbetsplatsen, som har tid och möjligheter i övrigt att ge eleven sysselsättning och yrkesinformation. Frågan blir därför: vilka möjligheter har företagen att på ett tillfredsställande sätt ta hand om pryöelever?

Pryö är inte bara till för att eleverna själva skall kunna komma underfund om sina intressen och anlag. Man har också prövat att låta arbetsgivarna sätta betyg på eleverna för att yrkesvalslärarna skall få ett stöd i sin funktion som studie- och yrkesvägledare. Hur stor hjälp kan sådana bedömningar ge? Eleverna praktiserar ju under en mycket kort tid, och kontakterna mellan bedömare och bedömd är i många fall så ytliga att de flesta elever torde hamna i mitten av betygsskalan eller få ett positivt omdöme. Arbetsgivarna torde i allmänhet dra sig för att avge negativa omdömen.

Övriga frågor

Några av de frågor som här nämnts i anknytning till arbetslivs- och yrkesvägledningsaspekterna på pryön belyses även genom yrkesvalslärarnas synpunkter. Yrkesvalslärarna i Västerås samlades för att diskutera ett tjugotal i förväg iordningställda frågor. De tillfrågades bl.a. om *för- och efterbehandlingen av pryön i skolan*, hur den kunde läggas upp och vad som kunde utvinnas genom den i olika ämnen. De tillfrågades också om sina synpunkter på *pryöns förläggning* i tiden. Var det lämpligt att ha den i årskurs 8

som hittills, eller kunde det medföra några fördelar att flytta pryon helt eller delvis till årskurs 9?

Ytterligare ett viktigt problem som skall beröras är *kontakterna mellan skolan och företagen* när det gäller pryon. Till pryon finns ju såväl från skolans som från företagens sida knutna förväntningar om att den skall bidra till att skapa intimare kontakter mellan de båda parterna. Hur har man lyckats med detta? En bedömning med utgångspunkt från läget i Västerås år 1964/65, som undersökningen avser, kan dock bli missvisande eftersom det gäller en enskild ort och alldeles i början av den obligatoriska pryons införande där. Pryo hade dock förekommit i enhetsskolan under hela 50-talet i Västerås, och större delen av de vid undersökningstillfället engagerade företagen hade deltagit i pryon under enhetsskolans tid. Man kan också tänka sig att det på en mindre ort än Västerås är lättare att skapa intimare kontakter mellan skola och näringsliv, medan det på en större ort erbjuder större svårigheter.

Kostnaderna för pryon har diskuterats ganska litet i pryodebatten, trots att det är en väsentlig fråga inte bara för företagen utan även för arbetsmarknadsverket och skolan. I allmänhet är det från företagshåll som kostnadsfrågan dragits upp, och oftast har därvid krav ställts på att staten på något sätt borde ge företagen ersättning för deras pryoenagemang.

Vid Arbetsmarknadens yrkesråds konferens 1964 framhöll generaldirektör Löwbeer i Skolöverstyrelsen att om skolan skall betala en del av den extra produktionskostnad som uppstår för företagen, bör man beakta att det blir en utgift som måste gå över statsutgifterna, vilket i så fall måste beröra företagen.¹ Han underströk också att enligt hans uppfattning blir i framtiden yrkesutbildningen — av vilket slag den än är — i mycket högre grad en uppgift för både de enskilda och statliga företagen. I produktionskostnaderna kommer utbildningskostnaderna in i mycket större omfattning och pryokostnaderna måste i det sammanhanget bli ganska obetydliga, påpekade herr Löwbeer.

Direktör Matts Larsson i Verkstadsföreningen trodde liksom

¹ Se not s. 41.

herr Löwbeer att investeringar i utbildning och forskning är sådana som vi måste bygga ut och som är räntabla i lika hög grad som investeringar i maskiner och anläggningar. Men han påpekade samtidigt att kostnaderna ändå kan te sig så pass bekymmersamma för många företag att det blir svårt att få med dem i pryoverksamheten. Han ansåg därför att det vore värdefullt om Skolöverstyrelsen gemensamt med näringslivet kunde göra en undersökning av de kostnader som är förenade med pryoverksamheten.

Någon sådan kartläggning har ännu inte gjorts. Företagen och arbetsmarknadsverket, som varit mest angelägna om att kunna bedöma och avväga sina insatser mot bakgrund av de kostnader pryon drar med sig, saknar sålunda fortfarande denna viktiga bedömningsfaktor. Det är därvid att märka att en kostnadskalkyl inte enbart skall bilda underlag för en bedömning av pryons vara eller icke vara. Den skall också kunna användas för att man skall kunna avgöra hur pass mycket arbete som bör läggas ned på pryon. Att pryon i viss mån faller utanför ramen för skolans vanliga undervisning och kräver insatser från utomstående innebär likaså att det är rimligt att göra en kostnadsprövning.

I företagsenkäten tillfrågades företagen om sina kostnader för pryon. Resultatet av denna kostnadsundersökning, kompletterad med några synpunkter på pryokostnaderna för såväl företagen som arbetsmarknadsverket, presenteras i avslutningskapitlet.

3 Eleverna och pryö

I detta kapitel redogörs för den undersökning som gjordes bland elever i grundskolans årskurs 8 i Västerås stads skolor. Enkäten planerades och genomfördes under hösten 1964. Bearbetningen och den första sammanställningen av resultaten gjordes under 1965.

Av de tio skolor med högstadium som fanns i Västerås vid undersökningstillfället ingick nio i undersökningen, medan en deltog i en provundersökning. Sammanlagt fanns inom staden 48 klasser av årskurs 8 (varav sju specialklasser). Då det ansågs tillräckligt att ta med mellan 500 och 600 elever i undersökningen, gjordes ett slumpmässigt urval av 20 klasser bland de 41 vanliga klasserna. 554 av de sammanlagt ca 1 200 eleverna i årskurs 8 återfanns i de utvalda klasserna. Bortfallet på grund av sjukdom o.d. uppgick till 52 elever.

Intervjuformuläret besvarades skriftligen av eleverna under en lektionstimme. I 13 av de 20 klasserna genomfördes enkäten under ledning av en yrkesvalslärare vid respektive skola, medan återstoden av klasserna hade författaren som undersökningsledare.

Uppgifter om val av yrken för pryö inhämtades dessutom genom yrkesvalslärarnas försorg för samtliga elever i årskurs 8 läsåret 1964/65.

Som ett komplement till undersökningen gjordes under höstterminen 1966 i Västerås en enkät bland ett urval elever i årskurs 9. Främsta syftet med denna var att få uppgifter om i vilken utsträckning elever på grundskolans högstadium förvärvsarbetat under skollov och vad de i så fall sysselsatts med. Samtidigt fick eleverna uppge sina placeringar i pryö höst- och vårterminen i årskurs 8. Urvalet gjordes klassvis och med utgångspunkt från att det skulle

bli representativt med hänsyn till undersökningspopulationens fördelning på olika linjer. 473 elever (235 pojkar och 238 flickor) ingick i undersökningen, varav ca 53 % från 9g, 25 % från 9h-s och 22 % från 9tp-pr.

Resultaten från tre andra undersökningar beträffande pryö bland elever har också använts för att belysa vissa frågor. En av dessa gjordes under 1966 i Malmö av länskolnämnden.¹ Frågor ställdes där beträffande båda pryöplaceringarna, vilket gör att den blir ett bra komplement till undersökningen i Västerås, som endast avsåg första pryöplaceringen. I Malmö omfattade första placeringen en vecka och den andra två veckor. Även en annan elevundersökning, nämligen en som baserar sig på material från Örebro, har med samtliga placeringar, som där var tre, var och en omfattande en arbetsvecka.² En undersökning gjord av yrkesvalslärare i Köping kompletterar de övriga genom att den inte bara riktat sig till elever som nyligen deltagit i pryö. Här finns med såväl elever i årskurs 9 i grundskolan som gymnasie-, fackskole- och yrkesskoleelever.³

Flera frågor som ställts i undersökningarna kan ha varit svåra för eleverna att besvara. Detta har inte visat sig i någon låg svarsfrekvens. Svårigheten har mera legat i att kunna bedöma t.ex. det egna utbytet av pryön. Elever på detta stadium har ju oftast inte någon fond av tidigare erfarenheter att jämföra med i sina bedömningar. Det torde också vara lättare att avgöra värdet av pryön på ett större tidsavstånd från den. Elevundersökningarna bör därför inte tas som enda utgångspunkt och får inte tillmätas överdrivet stor betydelse vid en bedömning av pryöns värde.

Endast ett urval av det tabellmaterial som finns har tagits med i den följande presentationen av elevundersökningen.⁴ Korrelatio-

¹ Undersökning om pryö utförd av Länskolnämnden i Malmö. Stencil, 1966.

² Dorothy Been, Inställning till yrkesval och pryö i årskurs 8 i Örebro. Pedagogiska Institutionen vid Stockholms Universitet. Stencil, 1966.

³ Praktisk yrkesorientering, enkät bland elever i Köping genomförd av yrkesvalslärarna Ingrid Östlund och Staffan Lindholm. Stencil, 1966.

⁴ En utförligare sammanställning av tabeller finns i stencil och kan rekvideras från SNS.

ner av en mängd olika variabler har gjorts.¹ De variabler som presenteras nedan visade sig ha störst genomslagskraft. Vid hypotesprövningarna har som statistisk analysmetod genomgående använts X^2 -testet.

När det gällde svaren på olika attitydfrågor undersöktes om eleverna skilde sig åt med avseende på en rad olika faktorer, bland andra pryoplacering med avseende dels på yrkesgrupp, dels på företagsstorlek. I några fall har eleverna delats upp med hänsyn tagen till valet av linje till årskurs 9, som alltså skedde på vårterminen efter undersökningens genomförande. I undersökningen fick eleverna också uppge sina framtidsplaner — om de avsåg att studera vidare eller börja arbeta direkt efter grundskolan.

En annan faktor som ansågs kunna ge utslag beträffande olika pryofrågor var om eleven hade en bestämd inriktning på pryoyrket eller inte. Som sorteringsgrund har därvid använts elevernas svar på frågan om det var lätt eller svårt att välja yrken för pryö. De olika orsaker som angavs för svårighet att välja visar att de elever som svarat så hade en mera obestämd inställning när det gällde yrkesvalet, medan de som svarat att det var lätt att välja hade en mera bestämd uppfattning (tabell 3).

De som svarat att det var svårt att välja har också i mycket liten utsträckning svarat att de bestämt sig för det förstahandsvalda yrket därför att de var mera allvarligt inriktade på att ägna sig åt det. Så svarade endast ca 15 % av dem som tyckte att det var svårt att välja mot omkring 60 % av dem som tyckte att det var lätt att välja.

Yrkesvalet i pryö

Folkräkningssiffrorna för Västerås för år 1960 visar att nära 50 % av de förvärvsarbetande männen sysselsattes i tillverkningsarbete

¹ Vid databearbetningen, som gjordes på IBM 7090, användes ett program som utarbetats inom Militärpsykologiska institutet (MPI/15; se rapport nr 52, april 1966).

TABELL 3. *Orsak till att det var lätt eller svårt att välja.*

Procentuell fördelning.

Svar	Pojkar	Flickor
<i>Orsak till att det var svårt att välja:</i>		
Inga bestämda yrkesintressen	14,9	10,2
Intresserad av så många yrken	19,7	11,4
Kunde ej få prova på intr. yrke	3,6	4,3
Annan anledning till svårt	1,2	2,4
Summa	39,5	28,3
<i>Orsak till att det var lätt att välja:</i>		
Intresserad av visst yrke	29,4	42,5
Ganska bestämda yrkesintressen	22,6	23,2
Annan anledning till lätt	6,8	4,0
Ej besvarat	1,6	2,0
Summa	60,5	71,7
Totalt, procent	100,0	100,0
antal	248	254

och att det yrkesområde som kom närmast i storlek var tekniskt, kemiskt och fysikaliskt arbete, där 16 % av männen sysselsattes.¹ Av de förvärvsarbetande kvinnorna fanns drygt en fjärdedel i kameralt och kontorstekniskt arbete och ytterligare nära en fjärdedel i servicearbete, medan nära 15 % sysselsattes i kommersiellt arbete och endast drygt 12 % i tillverkningsarbete.

Dessa siffror redovisas i tabell 4 tillsammans med samtliga grundskoleelevers förstahandsönskemål i pryö läsåret 1964/65. Här avses önskemålen i första hand för samtliga elever i årskurs 9. Uppgifter om både önskemål och placeringar redovisas nedan för det urval av elever som ingår i undersökningen. I denna jämförelse har det ansetts vara intressantast att ta med önskemålen, som för övrigt i Västerås tillgodosågs till ca 80 %. Pojkarnas yrkesönsk-

¹ Uppdelningen i yrkesområden och yrkesgruppen följer här Nordisk yrkesklassificering (se bilaga 1).

ELEVERNA OCH PRYO

TABELL 4. *Hur samtliga elever i Västerås valde yrke i pryö läsåret 1964/65 samt fördelningen av män och kvinnor på olika yrkesgrupper och yrkesområden i Västerås enl. folkräkningen 1960.*

Procentuell fördelning.

Yrkesområden	Män		Kvinnor	
	Pryö	Folkräkn.	Pryö	Folkräkn.
0 Naturvetenskapl., tekn. samt socialvetenskapl., humanistiskt o. konstnärligt arbete	24,6	21,3	46,5	19,5
därav				
Tekn., kem. o. fysisk. arbete	14,1	16,0	1,9	3,2
Hälso- o. sjukvårdsarbete	1,8	0,7	13,0	9,4
Konstnärl. o. litterärt arb.	4,7	— ¹	8,0	— ¹
Pedagogiskt arbete	1,4	1,6	19,0	5,0
1—2 Administrativt, kameralt o. kontorstekn. arbete	3,3	8,5	11,9	26,3
3 Kommersiellt arbete	8,0	7,1	14,1	14,5
4 Lantbruks-, skogs- och fiskeriarbete	3,1	1,1	2,8	0,2
6 Transport- o. kommunikationsarbete	5,4	7,3	1,7	3,4
7—8 Tillverkningsarbete	39,2 ²	49,6	3,6 ²	12,5
90—97 Servicearbete	13,1	4,1	19,4	23,5
98 Militärt arbete	3,3	1,0	—	—
Summa, procent	100,0	100,0	100,0	100,0
antal	1 213	24 047	1 181	11 325

¹ Uppgift saknas.² Inkl. arbete vid F1 och flygverkstaden.

ningar följde, som framgår av tabellen, ganska väl de vuxna männens fördelning på olika yrkesområden. Flickornas yrkesönskingar avvek dock rätt markant från de förvärvsarbetande kvinnornas. Hela 46 % av flickorna hade valt yrken inom yrkesområdet 0 (naturvetenskapligt, tekniskt samt socialvetenskapligt, humanistiskt och konstnärligt arbete), där ungefär en femtedel av de förvärvsarbetande kvinnorna sysselsattes. Av de olika yrken som

finns inom detta område var det framför allt pedagogiskt arbete som drog till sig flickornas yrkesönskningar. Ungefär 18 % av flickorna hade ett läraryrke som förstahandsönskemål i pryö. Både kontors- och tillverkningsarbete hade en lägre andel i pryö än i folkräkningen. Önskemålen om servicearbete, som upptog ca 19 % av flickornas val, gällde så gott som uteslutande yrkena barnsköterska och damfrisörska.

Könsdifferentieringen i pryövalet är mycket skarp, till och med mer markerad än på arbetsmarknaden, framför allt genom att flickornas val är begränsat till ett fåtal yrkesområden och individualyrken. Över 80 % av flickornas förstahandsönskemål låg inom de "typiska kvinnoyrkesområdena" hälso- och sjukvårdsarbete, pedagogiskt arbete, kameralt och kontorstekniskt arbete, kommersiellt arbete samt servicearbete begränsat till yrkena damfrisörska och barnsköterska. Sådana yrken upptog endast ca 14 % av pojkarnas förstahandsönskemål. De mera "typiskt manliga områdena" tillverkningsarbete, tekniskt, kemiskt och fysikaliskt arbete samt yrkena polis, brandman, militär, sjöman, lokförare och konduktör, upptog ungefär 70 % av pojkarnas förstahandsönskningar mot endast 4 % av flickornas.

I tabell 5 har de i undersökningen läsåret 1964/65 ingående elevernas önskemål uppdelats på 10 olika grupper. Indelningen upptar såväl större yrkesområden, t.ex. tekniskt arbete och tillverkningsarbete, vilka i sig inrymmer ett flertal individualyrken, som mera avgränsade yrkesgrupper, t.ex. hotell- och restaurangarbete. Yrkena dekoratör, reklamtecknare, journalist, bibliotekarie, kurator och jurist har samlats i gruppen "konstnärligt, litterärt, socialt och juridiskt arbete". Denna grupp svarade för nära 12 % av elevernas förstahandsönskemål och hade samlat en ungefär lika stor andel av flickornas som av pojkarnas önskemål. Yrkena polis, militär, brandman, sjöman, fotograf samt arbete vid SJ svarade tillsammans för drygt 30 av förstahandsönskemålen men hade vart och ett inte över 10 av valen. Dessa, som utgjorde en restgrupp av "typiska pojkyrken", ansågs det lämpligt att samla i en grupp, som i tabellen kallats "övrigt arbete".

ELEVERNA OCH PRYO

TABELL 5. *Valet av yrke för pryö höstterminen 1964 (förstahandsönskemål).*

Procentuell fördelning.

Förstahandsönskemål	Pojkar	Flickor
1. Tekniskt och tillverkningsarbete	42,7	5,1
2. Kontorsarbete	4,8	11,8
3. Affärsarbete	7,3	10,2
4. Vårdarbete ¹	3,7	20,9
5. Pedagogiskt arbete (inkl. förskollärare)	2,4	27,6
6. Hygien och skönhetsvård	0,8	6,7
7. Hotell- och restaurangarbete	2,8	2,0
8. Jordbruks-, skogsbruks- och djurvårdsarbete	9,3	3,5
9. Konstnärligt, litterärt, socialt och juridiskt arbete ²	12,9	10,6
10. Övrigt arbete ³	13,3	1,6
Summa, procent	100,0	100,0
antal	248	254

¹ Inkl. yrkena läkare, tandläkare, sjuksköterska, sjukvårdsbiträde, tandsköterska samt barnavård i hem.

² Här återfinns yrkena dekoratör, reklamtecknare, journalist, bibliotekarie, kurator, jurist m.fl.

³ Inom denna grupp dominerar yrkena polis, militär, brandman och sjöman samt arbete vid SJ.

Indelningen ger en spegling av de mera typiska pryönskemålen, som antagligen inte varierar särskilt mycket mellan olika orter i landet. Speciellt för Västerås är bl.a. att många pojkar kunnat välja yrkena flygare, flygmekaniker, meteorolog m.fl. flygyrken, eftersom såväl FI som Centrala flygverkstäderna finns i staden.

De "typiska pojkyrkesområdena" är tekniskt arbete och tillverkningsarbete, jordbruks-, skogsbruks- och djurvårdsarbete samt "övrigt arbete", vilka tillsammans upptog drygt 65 % av pojkarnas förstahandsönskemål och ca 10 % av flickornas. De "typiska flickområdena" kontors-, affärs- och vårdarbete samt pedagogiskt

arbete och hygien- och skönhetsvård hade samlat drygt 77% av flickornas förstahandsönskemål och knappt en femtedel av pojkar-
karnas.

Modeyrken

När pryönskemålen fördelas på yrkesområden och yrkesgrupper, som ovan skett, framgår det inte helt klart huruvida pryovalet är modebetonat. Att ett visst begränsat antal yrken är populära bland eleverna visar tabell 6, där uppgifterna har hämtats från den mera begränsade undersökning som gjordes höstterminen 1966 i årskurs

TABELL 6. Pryons "tio i topp"-yrken. Elevernas placering
läsåret 1966/67.

<i>Pojkar, totalt:</i>	<i>Flickor, totalt:</i>
1. Bilmekaniker (34)	1. Småskollärare (53)
2. Flygets yrken (24)	2. Förskollärare (43)
3. Elektriker (23)	Barnsköterska (43)
Konditor, bagare (23)	4. Affärsbiträde (39)
5. Laboratoriebiträde (21)	5. Damfrisörska (35)
6. Militära yrken vid P1 (19)	Kontorist (35)
7. Fotograf (16)	7. Sjukvårdsyrke (25)
8. Hålkorts-, dataoperatör (15)	8. Djurvård (19)
9. Ritare (14)	9. Dekorator (16)
Affärsbiträde (14)	Resebyråtjänsteman (16)
SJ-yrken (14)	
S:a placeringar = 469	S:a placeringar = 473

9, och som alltså avser *pryoplaceringarna* läsåret 1965/66. Av tabellen, som visar "tio i topp"-yrken för flickor och pojkar framgår bl.a. att bilmekaniker, flygets yrken och elektriker toppar pojklistan, medan småskollärare, förskollärare och barnsköterska ligger överst på flicklistan.

Både för flickor och pojkar varierar de populäraste yrkena efter

de olika linjerna. För pojkar i 9g toppar yrkena laboratoriebiträde, arkitekt, fotograf samt hålkorts- och dataoperatör. För pojkar i 9h-s ligger flygets yrken, elektriker och affärsbiträde främst. Och för pojkar i 9tp-pr ligger bilmekaniker och konditor/bagare i toppen.

Yrkena småskollärare och förskollärare är populäraste placeringar för flickor i 9g. Överst på listan för flickor i 9h-s står förskollärare och barnsköterska och för flickor i 9tp-pr damfrisörska och affärsbiträde.

Hälften av pojkarna placerades på de tio yrken som toppade pojklistan, medan nära 70 % av flickorna praktiserade i något av de tio yrkena överst på flicklistan.

Även andra tecken tyder på att flickornas yrkessfär är trängre än pojkarnas. Medan pojkarnas placeringar läsåret 1965/66 sammanlagt upptog 85 olika yrken, återfanns flickorna i 59 olika yrken. Enbart inom tillverkningsarbete hade pojkarna placerats i ett tjugotal olika yrken. Flickornas placeringar inom detta område gällde huvudsakligen yrkena sömmerska, tandtekniker och fotolaboratoriebiträde.

Yrken på uppåtgående för ungdomarna i pryö tycks för både pojkar och flickor vara resebyråtjänsteman, reklamman och reklamtecknare. Nya populära yrken för pojkarna är programmerare och hålkorts- och dataoperatör och för flickorna ritbiträde, kartriterska och hålkortsstanserska.

Pryokombinationer

På materialet från läsåret 1965/66 gjordes en särskild bearbetning som syftade till att få en bild av de vanligaste kombinationerna i elevernas båda pryöplaceringar.

Drygt 30 % av *pojkar* hade i sina placeringar uteslutande hållit sig inom grupperna tillverkningsarbete samt tekniskt, kemiskt och fysikaliskt arbete, medan ca 48 % hade kombinerat sin placering inom någon av dessa två grupper med annat slags arbete. Nära 20 % hade inte någon av de två perioderna placerats i de

två nämnda yrkesgrupperna. *Flickornas* placeringar koncentrerades mycket starkt till vård- och pedagogyrken samt kontors- och affärsarbete. Till vårdande arbete har här räknats såväl hälso- och sjukvårdsarbete som barnavård i hem. Vanliga kombinationer var småskollärare eller förskollärare och barnavård i hem samt småskollärare och förskollärare. Ganska vanlig var också kombinationen småskollärare och ett kontors- eller affärsyrke. Endast drygt 14 % av flickorna hade placerats helt utanför de två nämnda grupperna. Även pojkarna var ju, som ovan visats, mycket starkt koncentrerade till de två yrkesgrupperna tekniskt, kemiskt och fysikaliskt arbete samt tillverkningsarbete, men spridningen på olika individualyrken var för pojkarna betydligt större inom dessa grupper än för flickorna inom de för dem dominerande grupperna.

Många flickor som placerades i vårdarbete eller pedagogiskt arbete vid första pryoomgången fick ett liknande arbete andra pryoplaceringen, dvs. tendensen till inomgruppsval var mycket tydlig även bland flickorna. Det framgick också att damfrisörskeyrket ofta kombinerades med såväl vårdarbete och pedagogiskt arbete som kontors- och affärsarbete. Flickor som placerades i kontors- och affärsarbete hade i större utsträckning än flickor som placerats i vårdarbete och pedagogiskt arbete också praktiserat som post-expeditörer och telefonister. De sistnämnda hade i stället oftare även placerats i ritkontors- eller laboratoriearbete. Såväl bland flickorna som bland pojkarna fanns alltså ett visst samband mellan de två placeringarna både genom att inomgruppsvalen var ganska vanliga och genom att kombinationer gjorts i ganska bestämda riktningar. Att många elever håller sig inom samma pryoområde de olika pryoperioderna visar även den undersökning som gjordes i Örebro.

Vilka företag och hur stora?

Avsikten bakom indelningen i yrkesgrupper för *pryoplaceringarna* läsåret 1964/65 i tabell 7 var att få fram så homogena grupper som möjligt med avseende på arbetsuppgifternas art och arbetsmiljön.

TABELL 7. *Elevernas placering på olika typer av arbeten höstterminen 1964.*

Procentuell fördelning.

Yrkesgrupp	Pojkar	Flickor
Tekniskt arbete	11,7	2,0
Tillverkningsarbete	41,6	4,7
Kontorsarbete	4,8	14,5
Affärsarbete	8,1	12,6
Sjukvårdsarbete	3,2	13,8
Barnavård i hem	—	7,9
Pedagogiskt arbete	2,0	24,4
Hygien och skönhetsvård	0,8	7,5
Övrigt	27,8	12,6
Summa, procent	100,0	100,0
antal	248	254

Restgruppen "övrigt" innehåller ett flertal olika yrken, varav inget hade fler än 20 elever.¹ Med en ytterligare indelning där skulle grupperna ha blivit för små för att kunna bearbetas. Nära 28 % av pojkarna återfanns som synes i denna grupp, mot ca 13 % av flickorna. Det kan också nämnas att nära 90 % av eleverna fick en placering som stämde med förstahandsönskemålet. Resten fick med endast några få undantag en placering i enlighet med andrahandsönskemålet.

Hela 66 % av flickorna placerades i hem, skolor eller daghem och företag med under 50 anställda, mot ca 40 % av pojkarna (tabell 8). Omkring 22 % av flickorna hamnade på företag med 50—500 anställda och endast 12 % på företag med över 500 anställda. Motsvarande siffror för pojkarna var 34 och 24 %. Särskilt när det gällde flickorna var det sålunda få som kom till storföretagen.

¹ Här ingår följande olika yrken och yrkesgrupper: Brandman, sjöman, officer, polis, telefonist, musikdirektör, dekoratör, fotograf, reklamarbete, jurist, journalist, bibliotekarie, apoteksbiträde, lantbruks-, skogsbruks- och djurvårdsarbetare, hotell- och restaurangyrken samt SJ:s yrken.

TABELL 8. *Elevernäs placering efter företagsstorlek höstterminen 1964.*

Procentuell fördelning.

Företagsstorlek	Pojkar	Flickor
Under 50 anställda	39,1	33,5
50—100 „	13,7	3,5
100—500 „	19,8	18,5
500—1 000 „	12,9	5,9
1 000 eller flera anställda	12,5	6,3
Praktik i hem, skola eller daghem	2,0	32,3
Summa, procent	100,0	100,0
antal	248	254

Där placerades de så gott som uteslutande på kontor, medan huvuddelen av pojkarna praktiserade på produktionsavdelningarna.

Statlig och kommunal sektor svarade, enligt materialet från läsåret 1965/66, för ungefär 30 % av samtliga placeringar (tabell 9).

TABELL 9. *Pryoplaceringar inom offentlig och privat sektor läsåret 1965/66.*

Procentuell fördelning.

	Pojkar	Flickor
<i>Statlig och kommunal sektor:</i>	24,3	35,5
Förvaltning	1,9	4,2
Polis, brandkår, tull	3,4	—
Militärt	9,4	0,2
Sjukvård	0,9	8,5
Undervisning	0,6	20,7
Företag	8,1	1,9
<i>Privat sektor:</i>	75,7	64,5
Summa, procent	100,0	100,0
antal	469	473

En betydande andel utgjorde undervisning och sjukvård, som svarade för över hälften av den offentliga sektorns andel. Militären tog emot ca 16 % och statliga och kommunala företag nästan lika mycket av pryoplaceringarna inom offentlig sektor.

Över 80 % av elevplatserna för flickorna inom den offentliga sektorn gällde sjukvård och undervisning, medan pojkarna koncentrerades till militär, affärsverk samt polis, brandkår och tull.

Pryo som arbetslivsorientering

Elevernas utbyte

Över 60 % av eleverna instämde "absolut" i påståendet "Genom praktisk yrkesorientering fick jag en god inblick i hur det går till på en arbetsplats", och endast 11 % var inte helt positiva (tabell 10). De elever som praktiserat i något läraryrke svarade — liksom på så gott som samtliga övriga frågor om utbyte och trivsel — klart positivast, men i denna fråga förekom inga anmärkningsvärda skillnader mellan de övriga yrkesgrupperna. Det starkaste utslaget av de olika variablerna gav svårigheten att välja yrken för pryö. Ele-

TABELL 10. *Instämmande eller ej i påståendet: "Genom praktisk yrkesorientering fick jag en god inblick i hur det går till på en arbetsplats"*.

Svar	%
Instämmer absolut	63,3
Instämmer delvis	26,1
Kanske	4,6
Instämmer nog inte	3,8
Instämmer absolut inte	2,2
Ej besvarat	—
Summa, procent	100,0
antal	502

ver som deklarerat att de haft svårt att välja svarade signifikant negativare än övriga.

Av eleverna i Malmöundersökningen, som praktiserade en vecka på hösten och två veckor på våren, svarade 37 % klart positivt för den första och 49 % för den andra perioden på en liknande fråga ("Tycker Du att pryon varit till nytta genom att Du lärt något om livet på en arbetsplats [förhållandet mellan arbetare och arbetsgivare, löner, krav, rättigheter osv.]").

Eleverna på arbetsplatsen

Klart positiva när det gällde trivseln på det hela taget var drygt tre fjärdedelar av eleverna, medan ca 9 % var klart negativa (tabell 11). Även här var elever som haft svårt att välja yrken definitivt negativare än övriga.

Arbetet var den faktor som var minst tillfredsställande för eleverna. Drygt en tredjedel instämde helt, delvis eller kanske i att det var enformigt och tråkigt (tabell 12). Omkring 68 % svarade att de trivts bra med allt eller det mesta de fick syssla med (tabell 13). Även här gav svårigheten att välja tydligt utslag.

TABELL 11. "Hur trivdes Du på det hela taget med att vara på arbetsplatsen?"

Svar	%
Utmärkt	44,6
Bra	33,7
Någorlunda	12,1
Inte särskilt bra	6,0
Dåligt	3,0
Ej besvarat	0,6
Summa, procent	100,0
antal	502

ELEVERNA OCH PRYO

Över hälften av eleverna svarade att de upplevt arbetstempot som omväxlande lugnt och jäktigt, och över 10 % hade upplevt det som jäktigt (tabell 14). Av affärseleverna ansåg dock över en fjärdedel att det var jäktigt, mot ca 9 % för övriga.

Ganska många elever, 40 % av samtliga, ansåg att arbetsdagen var mycket litet eller rätt så tröttande (tabell 15). När det gällde

TABELL 12. *Instämmande eller ej i påståendet: "För det mesta fick jag göra enformigt och tråkigt arbete under praktisk yrkesorientering"*.

Svar	%
Instämmer absolut inte	37,6
Instämmer nog inte	26,5
Kanske	12,2
Instämmer delvis	16,7
Instämmer absolut	6,4
Ej besvarat	0,6
Summa, procent antal	100,0 502

TABELL 13. *"Hur trivdes Du med det Du fick syssla med under praktisk yrkesorientering?"*

Svar	%
Trivdes bra med allt	21,7
Trivdes bra med det mesta	46,4
En del trivdes jag med, en del inte	25,7
Trivdes dåligt med det mesta	4,6
Trivdes dåligt med allt	1,2
Ej besvarat	0,4
Summa, procent antal	100,0 502

arbetslokalerna, buller, och trivsel med personalen var ytterst få elever negativa (tabellerna 16—18).

I Malmö var eleverna ganska klart positivare på våren än på hösten när det gällde trivseln på arbetsplatsen. Där kan skillnaden i längd mellan de två praktikperioderna ha spelat in.

I Örebro däremot, där eleverna praktiserade i tre omgångar, minskade andelen positiva elever från första till sista praktikperioden. I undersökningsrapporten förklaras detta med att de valt sin

TABELL 14. "*Hur tyckte Du arbetstempot var på arbetsplatsen där Du var? Gick det lugnt till där eller var det jäktigt?*"

Svar	%
Mycket lugnt	8,6
Ganska lugnt	23,7
Både lugnt och jäktigt	56,5
Ganska jäktigt	8,6
Mycket jäktigt	2,2
Ej besvarat	0,4
Summa, procent	100,0
antal	502

TABELL 15. "*Tycker Du att arbetsdagen var lång och tröttande?*"

Svar	%
Inte alls	20,7
Inte särskilt	38,4
Rätt så	18,7
Lite	14,8
Mycket	6,0
Ej besvarat	1,4
Summa, procent	100,0
antal	502

ELEVERNA OCH PRYO

favoritplats första gången och att de övriga är andra- och tredjehandsval, eller att kraven på trivsel förändrats i och med att de fått något att jämföra med. Den viktigaste orsaken till att eleverna inte trivdes var arbetsuppgifterna, närmare bestämt att de enligt sin egen uppfattning inte fått delta i arbetet tillräckligt eller att de fått göra "fel" saker.

TABELL 16. *"Vad tyckte Du om arbetslokalerna, eller — om Du t.ex. arbetade utomhus — vad tyckte Du om att vara på en sådan arbetsplats?"*

Svar	%
Mycket bra	46,2
Ganska bra	36,4
Någorlunda	11,2
Ganska dåligt	4,0
Mycket dåligt	1,8
Ej besvarat	0,4
Summa, procent antal	100,0 502

TABELL 17. *"Var det så bullrigt och slamrigt på arbetsplatsen så att det var påfrestande?"*

Svar	%
Nej, inte alls	72,1
Nej, inte särskilt	18,3
Någorlunda	3,8
Ja, ganska	4,8
Ja, mycket	1,0
Ej besvarat	—
Summa, procent antal	100,0 502

TABELL 18. "Hur trivdes Du tillsammans med personalen på företaget, dvs. den del av personalen Du kom i kontakt med?"

Svar	%
Utmärkt	69,1
Ganska bra	23,3
Någorlunda	6,4
Ganska dåligt	0,4
Dåligt	0,8
Ej besvarat	—
Summa, procent antal	100,0 502

TABELL 19. Frekvensen av feriearbete bland flickor och pojkar på olika linjer i åk 9 i Västerås 1966/67.

	End. sommar- lov 1966 %	Både som- marlov 1966 och tidigare %	Ej sommar- lov 1966 men tidigare %	Har ej alls feriearb. %	Totalt Ant.
<i>Pojkar:</i>					
9g	32,4	19,8	6,3	41,5	111
9h, s,m,t	34,9	21,2	4,5	39,4	66
9tp, ha	18,6	40,8	15,2	25,4	59
S:a, procent	29,7	25,4	8,0	36,9	—
antal	70	60	19	87	236
<i>Flickor:</i>					
9g	24,1	10,2	8,8	56,9	137
9h, s, m, t	24,7	15,0	9,6	50,7	73
9ha, ht	21,4	3,6	21,4	53,6	28
S:a procent	24,0	10,9	10,5	54,6	—
antal	57	26	25	130	238
Totalt, procent	26,8	18,1	9,3	45,8	—
antal	127	86	44	217	474

Västeråsundersökningen tyder dock på att en sådan inställning till arbetsuppgifterna till rätt stor del kan tillskrivas elevernas eget engagemang och intresse i pryöarbetet. Över huvud taget torde elevernas förhandsförväntningar vara en avgörande faktor för deras trivsel och troligen även för deras utbyte — förutom naturligtvis att företagens uppläggning av pryön är det som är slutligen avgörande.

Feriearbete

En väsentlig aspekt för att bedöma vilken funktion pryö fyller är, som tidigare påpekats, i vilken utsträckning elever på högstadiet feriearbetat och vad de sysslat med då de förvärvsarbetat under skollov. Sommaren 1966 hade 55 % av de 236 pojkarna och ungefär 35 % av de 238 flickorna som ingick i den särskilda enkäten feriearbetat. Detta framgår av tabell 19, som också visar att 46 % av eleverna inte feriearbetat någon gång. En betydligt större andel av flickorna än bland pojkarna hade inte alls arbetat under ferier. Bland flickorna hade hela 55 % inte feriearbetat mot 38 % bland pojkarna.

Tabellen visar också att en fjärdedel av pojkarna och drygt 10 % av flickorna arbetat såväl sommarlovet 1966 som en eller flera gånger tidigare.

Särskilt hög frekvens av feriearbete hade pojkar på linjerna 9tp och ha, där över 70 % hade feriearbetat vid något eller flera tillfällen. Av pojkarna på dessa linjer hade också så pass många som nära 40 % arbetat såväl sommarlovet 1966 som en eller flera gånger tidigare. Bland flickorna var skillnaderna mellan olika linjer ganska små. Liksom bland pojkarna var "feriearbetsintensiteten" lägst i 9g. Bland flickorna var det de i 9h, s, m och t som hade den lägsta andelen elever som ej feriearbetat.

Det framgår av tabell 20 att eleverna i feriearbetet erbjöds och tog helt andra arbeten än i pryö. Endast sju elever, samtliga pojkar, hade haft feriearbete som kunde räknas till grupp 0 (naturvetenskapligt, tekniskt samt socialvetenskapligt, humanistiskt och

TABELL 20. *Slag av arbete sommarlovet 1966 jämfört med pryoplaceringar läsåret 1965/66 (indelning enligt Nordisk yrkesklassificering).*

Procentuell fördelning.

Yrkesområden	Pojkar		Flickor	
	Feriearb. Pryo		Feriearb. Pryo	
0 Naturvetenskapligt arbete				
m.m., s:a	5,1	18,4	—	45,1
därav:				
Tekniskt, kemiskt och fysika-				
listiskt arbete	3,6	11,5	—	5,4
Hälso- och sjukvårdsarbete	—	0,4	—	12,1
Konstnärligt och litterärt				
arbete	0,7	4,2	—	4,8
Pedagogiskt arbete	0,7	0,8	—	19,8
Övrigt inom 0	—	1,5	—	3,0
2 Kameralt och kontorstekniskt				
arbete	1,4	6,9	14,3	12,1
3 Kommersiellt arbete	5,1	5,0	17,9	12,1
4 Lantbruksarbete m.m.	22,5	5,0	10,7	1,8
6 Transport- och kommunika-				
tionsarbete	31,2	5,4	7,2	2,4
7—8 Tillverkningsarbete	31,2	41,2	7,2	4,8
90—97 Servicearbete	2,1	11,5	42,7	21,1
98 Militärt arbete	—	4,7	—	—
Övrigt	1,4	1,9	—	0,6
Summa, procent	100,0	100,0	100,0	100,0
antal	138 ¹	260	84 ²	166

¹ Sju pojkar har prövat två olika områden, en pojke tre olika.² En flicka har prövat på två olika områden.

konstnärligt arbete), inom vilken en stor andel flickor men också pojkar placerats i pryö. Även feriearbetet var som synes mycket tydligt könsdifferentierat. Pojkarna koncentrerades i feriearbete på lantbruksarbete m.m., transport- och kommunikationsarbete och tillverkningsarbete; endast det sistnämnda av dessa yrkesområden hade en större andel av deras pryöplaceringar. Lantbruksarbete m.m. bestod huvudsakligen av renhållningsarbete i parker, medan transport- och kommunikationsarbete utgjordes av tidningsutbärning, budarbete i affär och övrigt budarbete.

Flickorna var mycket starkt koncentrerade till servicearbete. Majoriteten inom denna grupp hade sysslat med barnpassning och hushållsarbete och några även med serveringsarbete och arbete vid damfrisering. Ganska många flickor hade även feriearbetat i affär — i betydligt större utsträckning än pojkarna som expedit. Nära hälften av de pojkar som sysslat med tillverkningsarbete hade haft ett verkstadsarbete och ungefär en femtedel byggnadsarbete. De få flickor vilkas feriearbete hänförts till denna grupp hade sysslat med paketerings- och lagerarbete samt livsmedels- och konfektionsarbete.

För övrigt framgår att drygt 14% av flickorna, en nästan lika stor andel som i pryö, sysslat med kontorsarbete. Endast ett par pojkar hade haft sådant feriearbete.

Av de 130 pojkar som feriearbetade 1966 hade 10 varit på samma arbetsplats som en av perioderna i pryö. Detsamma gällde för 14 av de 83 flickor som feriearbetat 1966. Totalt hade sålunda 1966 drygt 11 % av de feriearbetande eleverna återvänt till pryöarbetsplats eller ca 5 % av det totala antalet undersökta elever. Dessutom hade 6 pojkar och lika många flickor haft samma slags arbete under sommarlovet 1966 som i pryö. 4 pojkar och 3 flickor hade före sommarlovet 1966 feriearbetat på pryöarbetsplats, medan 3 pojkar och 5 flickor tidigare haft samma slags arbete under ett skollov som i pryö. Totalt hade sålunda 31 elever feriearbetat på pryöarbetsplats och 20 hade haft samma slags arbetsuppgifter under ett skollov som i pryö, dvs. tillsammans ca 10 % av eleverna.

Sammanfattningsvis kan sägas att det är en betydligt mindre

spridning på olika typer av arbeten i feriearbete än i pryö, och att koncentrationen på ett fåtal arbeten är speciellt markant för flickorna, som också i betydligt mindre utsträckning än pojkarna förvärsarbetat över huvud taget.

Pryö som yrkesvägledning

Motiv för pryövalet

Beträffande det förstahandsvalda yrket fick eleverna besvara frågan *varför de valde just det yrket*. Svartalternativen var gjorda så att det skulle kunna gå att skilja ut dem som var bestämt inriktade på att ägna sig åt yrket och dem som inte var det. 42 % av eleverna svarade "har mera på allvar tänkt ägna mig åt det" och över hälften "har inte tänkt ägna mig åt det men tyckte det skulle vara intressant att pröva på det i alla fall". Med viss reservation för påverkan av utfallet av praktiken visar svaren att huvuddelen av eleverna inte valde pryöyrket därför att de var direkt inriktade på att ägna sig åt det i framtiden.

Fler flickor än pojkar var som framgår av tabell 21 inriktade på att ägna sig åt det förstahandsvalda pryöyrket. Minst bestämt

TABELL 21. *Elevernas motiv för val av förstahandsönskemål i pryö.*
Pojkar och flickor fördelade på linjer i procent.

Svar	Pojkar			Flickor		
	9g	9h-s	9tp-pr	9g	9h-s	9tp-pr
"Har mera på allvar tänkt ägna mig åt det"	40,4	35,7	34,2	52,2	57,1	34,3
Övriga svar	58,8	63,1	63,4	46,3	41,7	62,9
Ej besvarat	0,8	1,2	2,4	1,5	1,2	2,8
Summa, procent	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
antal	119	84	41	134	84	35

inriktade på pryoyrket av elever på olika linjer var elever i 9tp-pr. Ungefär en tredjedel av dem svarade att de på allvar tänkt ägna sig åt pryoyrket, mot nära 47 % av elever på övriga linjer. Elever som planerade att fortsätta studera efter grundskolan skilde sig i det aktuella avseendet inte nämnvärt från dem som tänkte börja ett förvärvsarbete direkt. Mest bestämt inriktade på pryoyrket var elever som planerade att söka till fackskola eller yrkesskola, eller som tänkte börja arbeta direkt. Elever intresserade av gymnasie-studier, speciellt de som tänkte sig tekniskt gymnasium eller handelsgymnasium, var mindre inriktade än dessa på pryoyrket, men skillnaderna var små.

Mest bestämt inriktade på pryoyrket av olika yrkesgrupper var "flickyrkesgrupperna" pedagogiskt arbete samt vård- och kontorsarbete. Men affärsarbete, som också till stor del valts av flickor, hade den lägsta andelen elever som uppgivit ett sådant motiv till sitt val.

Linjeval, framtidsplaner och val av pryoyrke

Tabell 22 tyder på att elevernas val av pryoyrke sammanhänger med deras studieinriktning. Även framtidsplanerna har ett visst samband med valet av yrke i pryoyrke. En bakomliggande faktor av betydelse är dock socialgruppstillhörigheten. Utfallet av elevernas svar på frågan vilka de talade med om valet av pryoyrken visar också att föräldrarna har ett stort inflytande på pryoyrkevalet.

Pojkar på 9g hade i mindre utsträckning än pojkar på 9h-s och tp-pr valt tekniskt arbete och tillverkningsarbete i första hand. Däremot hade över hälften av pojkarna på 9g valt kontors-, vård-, pedagogiskt, jordbruks- m.m. arbete eller konstnärligt, litterärt, socialt och juridiskt arbete. Sådana yrken hade valts av endast ca 15 % av pojkar på 9tp-pr och omkring 17 % av pojkar på 9h-s.

Av flickorna på 9g hade drygt 40 % valt pedagogiskt arbete. Kontors- och affärsarbete hade valts av omkring en tredjedel flickor på både 9h-s och tp-pr mot endast 12 % av flickor på 9g. Konstnärligt m.m. arbete var ett vanligare önskemål bland 9g-

flickorna än bland övriga, som i sin tur i större utsträckning valt hygien och skönhetsvård.

Av pojkar som ämnade börja arbeta direkt efter grundskolan hade betydligt fler än de som ämnade studera vidare valt tekniskt arbete och tillverkningsarbete. De förstnämnda hade också i större utsträckning valt "övrigt arbete", dvs. yrkena polis, brandman, sjöman, militär m.m. Däremot hade nära 40% av pojkar som ämnade studera vidare valt kontors- och vårdarbete, pedagogiskt arbete, jordbruks- m.m. arbete eller konstnärligt m.m. arbete, mot endast 4% av pojkar som planerade att börja arbeta direkt.

Bland flickorna hade över 60% av dem som ämnade studera vidare valt vårdarbete eller pedagogiskt arbete mot knappt en fjär-

TABELL 22. *Elevernas pryoval; fördelning i procent efter val av linje för årskurs 9.*

Förstahandsönskemål	Pojkar			Flickor		
	9g	9h-s	9tp-pr	9g	9h-s	9tp-pr
1. Tekniskt och tillverkningsarbete	34,5	52,4	51,2	6,0	3,6	5,7
2. Kontorsarbete	6,7	3,6	2,4	4,5	21,4	14,3
3. Affärsarbete	2,5	10,7	14,6	7,5	10,7	20,0
4. Vårdarbete	6,7	—	2,4	19,4	22,6	22,9
5. Pedagogiskt arbete	4,2	1,2	—	40,3	15,5	8,6
6. Hygien o. skönhetsvård	—	2,4	—	1,5	11,9	14,3
7. Hotell- o. restaurangarbete	1,7	2,4	4,9	2,2	1,2	2,9
8. Jordbruks-, skogsbruks- och djurvårdsarbete	15,1	3,5	4,9	4,5	—	8,6
9. Konstnärligt, litterärt socialt och juridiskt arbete	17,7	8,3	4,9	13,4	9,5	2,9
10. Övrigt arbete	10,9	15,4	14,6	0,7	3,6	—
Summa, procent	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
antal	119	84	41	134	84	35

dedel av dem som planerade att börja arbeta direkt. Bland de förstnämnda övervägde pedagogiskt arbete och bland de sistnämnda vårdarbete. Kontors- eller affärsarbete hade valts av nära 40 % av flickor som ämnade börja arbeta, mot ca 17 % av dem som ville studera.

Pryoyrket med i yrkesvals bilden?

Över 35 % av eleverna uppgav att det fanns ett bestämt yrke som de var rätt säkra på att de ville ägna sig åt i framtiden. Ytterligare ca 16 % hade också nämnt ett enda yrke, men de var inte riktigt lika säkra på om de ville ägna sig åt det i framtiden. Flera yrken nämndes av omkring en tredjedel av eleverna, medan nära 10 % uppgav att de inte hade någon aning om vad de ville göra.

Knappt en fjärdedel av eleverna var *rätt säkra* på att de ville ägna sig åt pryoyrket (tabell 23). De ca 7 % av eleverna som nämnt endast pryoyrket som *tänkbart* yrke har i tabellen sammanräknats med dem som haft pryoyrket med bland flera alternativ, vilket sammanlagt utgör drygt 28 %. Pryoyrket nämndes inte alls i detta sammanhang av nära en tredjedel av eleverna. Elever på olika linjer skilde sig inte nämnvärt åt i detta avseende. Inte heller mellan elever med olika framtidsplaner förekommer några påtagliga

TABELL 23. *Är pryoyrket med i yrkesvals bilden?*

Svar	Pojkar	Flickor
Rätt säker	21,0	27,6
Med i bilden	25,0	31,5
Nämns ej	35,1	28,7
Ingen aning	11,7	7,9
Ej besvarat	7,2	4,3
Summa, procent	100,0	100,0
antal	248	254

skillnader. Elever som inte var helt säkra på om de skulle studera vidare hade dock pryoyrket med i yrkesvals-bilden i något mindre utsträckning än övriga, och de som var säkra på att de skulle börja arbeta var mest inriktade på pryoyrket.

Särskilt bland elever som praktiserat i affärsarbete, men även bland dem som varit i tillverkningsarbete och övrigt arbete uppgav relativt få att de var rätt säkra på att de ville ägna sig åt pryoyrket. Andelen sådana svar var högst för elever som provat på ett läraryrke.

Svaren på denna och övriga frågor tyder på att det för en stor del av eleverna inte ligger några allvarligare yrkesfunderingar bakom valet av pryoyrke. Det kontrollerades också vilka elever som både svarat att de var allvarligt inriktade på pryoyrket *och* som tyckte att det var lätt att välja yrken med motiveringen att de var intresserade av ett bestämt yrke eller hade ganska bestämda yrkesintressen. Dessa visade sig utgöra omkring en tredjedel av samtliga elever. För de flesta eleverna synes det dock inte var någon svårighet att till den första pryoperioden finna ett yrke som de vill pröva på. Som tidigare visats ansåg omkring två tredjedelar av eleverna att det var lätt att välja yrken till pryoyrke.

Elevernas utbyte

Omkring 23 % av eleverna svarade "instämmer absolut" på påståendefrågan "Erfarenheterna jag fick vid praktisk yrkesorientering gör yrkesvalet lättare för mig" (tabell 24). Ytterligare ca 28 % instämde delvis i påståendet. Nära en fjärdedel av eleverna ansåg inte att pryoyrket bidragit till att underlätta deras yrkesval.

Något fler instämmanden i påståendet kom från elever på linje 9h-s än på övriga linjer. Skillnaderna mellan elever på olika linjer var dock ganska små, vilket även gällde elever med olika framtidsplaner. Av dem som avsåg att studera vidare var det obetydligt färre än bland dem som var inställda på att börja arbeta som ansåg att pryovalet varit en hjälp i yrkesvalet.

Betydligt fler elever som funnit det lätt att välja pryoyrke, jäm-

ELEVERNA OCH PRYO

fört med dem som tyckt att det var svårt, ansåg däremot att pryö underlättat yrkesvalet.

Över 60 % av eleverna ansåg, som framgår av tabell 25, att pryö gav en mycket bra hjälp inför studie- och yrkesvalet, mot ca 19 % när det gällde teoretisk yrkesorientering, 28 % för studiebesök och endast ca 7 % för yrkesorientering i skolradio och skol-TV (radions och TV:ns studie- och yrkesorienteringsprogram hade enligt uppgift varit tillgängliga endast för en mycket liten del av Västeråseleverna).

TABELL 24. *"Erfarenheterna jag fick vid praktisk yrkesorientering gör yrkesvalet lättare för mig."*

Svar	Totalt	
	Ant.	%
Instämmer absolut	115	23,1
Instämmer delvis	137	27,6
Kanske	130	26,2
Instämmer nog inte	73	14,7
Instämmer absolut inte	39	7,8
Ej besvarat	3	0,6
Summa, procent antal	— 497	100,0 —

TABELL 25. *Vilken hjälp av pryö m.m. för studie- och yrkesval?*

Procentuell fördelning.

	Mycket bra hjälp	Ganska bra hjälp	Ingen vi- dare hjälp	Ej be- svarat
Pryö	62,5	25,9	4,8	6,8
Teor. yrkesorient.	18,9	58,3	12,4	10,4
Studiebesök	27,9	49,6	14,3	8,2
Yrkesorient. i radio och TV	7,4	48,4	33,7	10,5

Av eleverna i Malmöundersökningen ansåg 19 resp. 27 % att pryon inverkat mycket på deras yrkesplaner, medan 44 resp. 36 % svarade att den inte hade haft någon betydelse alls för dem.

I Köpingsundersökningen tillfrågades eleverna om i vilken utsträckning pryon påverkat intresset för yrkesvals- och utbildningsfrågor. 28 % svarade att deras intresse påverkats mycket; elever som gick på gymnasium hade dock påverkats i betydligt mindre utsträckning än elever i årskurs 9 samt i fackskola och yrkesskola.

Relativt få elever var sålunda helt övertygade om att pryon inneburit en hjälp för dem i yrkesvalet. De olika undersökningarna tyder på att ungefär en fjärdedel av eleverna upplever sig ha haft en mycket god hjälp av pryon för sitt yrkesval. Västeråsundersökningen visade dock att de som var mera obestämda inför pryovalet i betydligt mindre utsträckning än de som hade pryovalet och yrkesvalet över huvud ganska klart för sig, på förhand upplevde sig ha fått en mycket bra hjälp genom pryö. Så svarade endast ca 9 % av eleverna som ansåg att det var svårt att välja yrken för pryö. Det framgick också att elever som mera på allvar var inställda på att ägna sig åt pryoyrket till nära 35 % ansåg sig ha fått en god hjälp, mot endast 14 % för elever som inte var lika starkt inriktade på pryoyrket.

Inställningen till yrket efter pryö

Helt övertygade om att de även i framtiden skulle trivas med att arbeta i det yrke de praktiserade i var nära 29 % av eleverna, medan drygt en femtedel inte trodde att de skulle trivas med pryoyrket (tabell 26). Affärseleverna var något mindre entusiastiska än de flesta övriga yrkesgrupper. Av dem trodde endast ca 15 % att de skulle trivas med pryoyrket. Några nämnvärda skillnader mellan elever på olika linjer kunde inte noteras. Elever som planerade att studera vidare efter grundskolan trodde i något mindre utsträckning än de som ämnade börja arbeta att de skulle trivas med yrket. Starkast skilde sig de sistnämnda och elever som ville gå till allmänt gymnasium.

ELEVERNA OCH PRYO

TABELL 26. "Tror Du att Du för framtiden skulle kunna trivas med det yrke Du prövade på i praktisk yrkesorientering?"

Svar	Totalt	
	Ant.	%
Ja, absolut	144	28,7
Ja, kanske	211	42,0
Vet inte	34	6,8
Nej, troligen inte	65	12,9
Nej, absolut inte	43	8,6
Ej besvarat	5	1,0
Summa, procent antal	— 502	100,0 —

TABELL 27. Förändrades intresset för yrket genom pryö?

	Svårt att välja	Lätt att välja	Totalt	
	%	%	Ant.	%
Ökade starkt	12,4	29,2	119	23,7
Ökade en del	22,9	31,3	143	28,5
Oförändrat	36,5	26,5	149	29,7
Minskade en del	10,6	8,2	45	8,9
Minskade starkt	15,3	3,6	38	7,6
Ej besvarat	2,3	1,2	8	1,6
Summa, procent antal	100,0 170	100,0 329	— 502 ¹	100,0 —

¹ 3 elever har ej svarat på om det var lätt eller svårt att välja.

Starkaste utslaget gav dock även här svårigheten att välja yrken till pryö. Av dem som haft svårt att välja trodde endast ca 9 % att de skulle kunna trivas med yrket, mot nära 40 % av dem som haft lätt att välja. Och nära en tredjedel av de förstnämnda trodde inte de skulle trivas med yrket, mot 16 % av dem som tyckte pryövalet var lätt.

Av eleverna i Örebroundersökningen trodde omkring 40 % att de skulle vilja arbeta i ett pryöyrke i framtiden. Särskilt bland flickorna var intresset stort för det yrke de först praktiserade i. Hela 51 % av dem skulle vilja arbeta i det första pryöyrket, mot 40 % av pojkarna.

Västeråseleverna tillfrågades också om deras intresse för pryöyrket ökade, minskade eller förblev oförändrat genom pryön. För nära en fjärdedel ökade intresset starkt, och för över 28 % ökade det en del (tabell 27). För nära 17 % minskade intresset medan det var oförändrat för omkring 30 %. Elever som haft svårt att välja hade den största andelen med oförändrat och minskat intresse. För nära 37 % av dem var intresset oförändrat och minskade för över en fjärdedel, mot ca 27 resp. 12 % för elever som haft lätt att välja. Också bland elever som uppgivit att de inte var inriktade på att ägna sig åt yrket hade relativt många svarat att deras intresse för yrket inte förändrades. Bland elever som praktiserat i ett läraryrke, och av vilka många i förhand var bestämt inriktade på yrket, hade över 60 % fått ett ökat intresse för yrket genom pryö. Intresset hade ökat minst för affärs eleverna, men de hade, som tidigare visats, en ganska ljum förhandsinställning. Beträffande elever på olika linjer kan noteras att intresseförändringen var största för elever i 9tp-pr. Några anmärkningsvärda skillnader mellan elever som planerade att studera vidare och elever som avsåg att arbeta direkt framkom inte, med undantag för att intresseförändringen var något större för elever som var säkra på att de skulle arbeta än för övriga.

Dessa resultat tyder på att pryön till stor del innebär att de mera yrkesbestämda elevernas inställning till det yrke de valt förstärks och att en förändring i inställning mera sällan går i nega-

tiv riktning för dem, medan däremot de mera obestämda eleverna oftare påverkas mindre eller får en negativ attityd. Trots detta är det bland de obestämda eleverna fler som fått ett ökat intresse för yrket än ett minskat.

Hur mycket att göra?

Det tycks vara mera vanligt att pryoelever upplever sig ha haft för litet att göra än att de blivit överutnyttjade. Detta bekräftas också av elevundersökningarna, som emellertid visar att inte ens det förstnämnda förhållandet är överdrivet vanligt. 85 % av Västeråseleverna svarade att de haft "fullt upp hela tiden" eller "oftast något att göra". Över en femtedel svarade på en annan fråga att de kanske, delvis eller absolut haft för litet att göra under pryon.

Av eleverna i Örebro ansåg ett ytterst litet fåtal (ca 1 %) att de haft för mycket att göra, medan 25 % av pojkarna och 15 % av flickorna enligt sin egen åsikt varit för litet sysselsatta.

I Malmö ansåg 21 % på hösten och 15 % på våren att de hade haft för litet att göra, medan både på hösten och våren ungefär 10 % tyckte att de fått arbeta för mycket.

Särskilt på de största företagen synes det vara svårt att sysselsätta elever så att de blir tillfredsställda. Västeråsenkäten visade att nära 30 % av elever på företag med över 500 anställda oftast eller för det mesta inte hade något särskilt att göra, mot ca 12 % för elever på företag med 50—500 anställda och 14 % för dem som varit på företag med under 50 anställda (tabell 28). Särskilt många undersysselsatta elever hade företag med 500—1 000 anställda.

Av de olika yrkesgrupperna klagade elever i sjukvård samt hygien och skönhetsvård mest över att de haft för litet att göra. Ca 40 % av sjukvårdseleverna instämde kanske, delvis eller helt i påståendet att de haft för litet att göra, mot omkring 19 % bland övriga (gruppen hygien och skönhetsvård frånräknad). Av sjukvårdseleverna hade många varit på centrallasarettet, där man har en form av styrd praktik med teoriundervisning och praktiska

TABELL 28. "Hur pass mycket hade Du att syssla med under praktiktiden på företaget?"

Företagsstorlek och totalt.

Svar	Hem, skola, daghem	Under 500 anst.	Över 500 anst.	Totalt	
	%	%	%	Ant.	%
Fullt upp hela tiden	13,8	19,6	13,8	88	17,5
Oftast något att göra	80,5	67,0	57,5	339	67,5
Ofta inget särskilt att göra	4,6	8,7	17,0	48	9,6
För det mesta inget särskilt att göra	1,1	4,4	11,7	26	5,2
Ej besvarat	—	0,3	—	1	0,2
Summa, procent	100,0	100,0	100,0	—	100,0
antal	87	321	94	502	—

TABELL 29. "Tycker Du att Du fick 'göra någon nytta' under praktiktiden?"

Företagsstorlek och totalt.

Svar	Hem, skola, daghem	Under 500 anst.	Över 500 anst.	Totalt	
	%	%	%	Ant.	%
Mycket	28,7	18,4	9,6	93	18,5
Ganska mycket	46,0	39,0	27,7	191	38,0
En del	19,5	27,7	36,2	140	27,9
Ganska lite	1,1	7,8	10,6	36	7,2
Mycket lite	1,1	6,5	15,9	37	7,4
Ej besvarat	3,4	0,6	—	5	1,0
Summa, procent	100,0	100,0	100,0	—	100,0
antal	87	321	94	502	—

övningsuppgifter i lektionssal och studiebesök på avdelningarna.

Elever som varit på de största företagen ansåg också i mindre utsträckning än övriga att de fått göra nytta (tabell 29). Av de olika yrkegrupperna hade särskilt elever i affärsarbete och barnavård i hem fått göra mycket nytta. Vad som i övrigt kan observeras är att elever som varit i tillverkningsarbete inte — som många tror — hade några speciella klagomål när det gällde sysselsättningen.

Vad fick eleverna lära sig om yrket?

En objektiv prövning av pryons värde som yrkesinformation ställer sig mycket svår. Som framgår nedan gjordes ett försök, att med utgångspunkt från elevernas egna beskrivningar av vad de fick göra under praktiken, bestämma i vilken utsträckning de fick syssla med sådant som hör till yrket. Denna bedömning visade sig vara mildare än elevernas egen, men det går för den skull inte att påvisa att den skulle vara objektivare. Enligt denna bedömning befanns det att 33 av eleverna inte fått pröva på yrket, medan 226 av eleverna själva absolut, i viss mån eller kanske instämde i påståen-

TABELL 30. *"Jag tycker inte jag fick pröva på yrket tillräckligt."*

Svar	Totalt	
	Ant.	%
Instämmer absolut inte	150	29,9
Instämmer nog inte	125	24,9
Kanske	64	12,8
Instämmer i viss mån	96	19,1
Instämmer absolut	66	13,1
Ej besvarat	1	0,2
Summa, procent	—	100,0
antal	502	—

defrågan "jag tycker inte att jag fick pröva på yrket tillräckligt" (tabell 30). Speciellt bland sjukvårdseleverna ansåg många, drygt 60 %, att de inte fått pröva på yrket. I den bedömning som gjordes med hjälp av elevernas egna beskrivningar hänfördes en stor del av sjukvårdseleverna till en särskild grupp "styrd praktik", som tillsammans utgjorde 32 elever.

Som framgår av tabell 31 ansåg dock en övervägande majoritet av eleverna att de genom pryö fått se vad som krävs för att klara av yrket. För över 43 % av eleverna infriades förväntningar i detta avseende definitivt, och för ca 47 % delvis eller kanske. Här skilde sig inte heller sjukvårdseleverna nämnvärt från övriga yrkesgrupper. Trots att många elever inte ansåg att de fått syssla med sådana arbetsuppgifter som hör till yrket, tyckte således ändå de flesta att de fått en uppfattning om vad det innebar.

Hur togs eleverna om hand på företagen?

Endast 28 av de 502 eleverna uppgav att det inte var någon på företaget som hjälpte dem tillrätta och som de kunde fråga till råds (tabell 32). En speciellt utsedd handledare hade, som framgår

TABELL 31. "Genom praktisk yrkesorientering fick jag verkligen se vad som krävs för att klara av yrket jag provade på."

Svar	%
Instämmer absolut	43,2
Instämmer delvis	35,5
Kanske	11,3
Instämmer nog inte	6,4
Instämmer absolut inte	3,2
Ej besvarat	0,4
Summa, procent	100,0
antal	502

ELEVERNA OCH PRYO

av tabell 33, över tre fjärdedelar av eleverna. Tabellen visar också att detta var särskilt vanligt på de allra största företagen.

En helt övervägande andel av eleverna var nöjda med företagets sätt att ta hand om dem. Endast ca 7 % var direkt missnöjda med handledningen, och 44 % var mycket nöjda (tabell 34). Nära en fjärdedel av eleverna ansåg att man på företaget intresserat sig mycket för dem (tabell 35). Nära en tredjedel tyckte "absolut" att man på företaget vinnlagt sig om att de skulle få ett

TABELL 32. *"Fanns det någon på företaget som hjälpte Dig till rätta och som Du kunde fråga till råds?"*

Svar	%
Ja, en	32,1
Ja, flera	62,1
Nej, ingen särskild	5,6
Ej besvarat	0,2
Summa, procent	100,0
antal	502

TABELL 33. *"Hade Du någon särskild utsedd handledare?"*

Företagsstorlek och totalt.

Svar	Hem, skola, daghem	Under 500 anst.	Över 500 anst.	Totalt	
	%	%	%	Ant.	%
Ja	86,2	70,7	93,6	390	77,7
Nej	9,2	24,6	6,4	93	18,5
Ej besvarat	4,6	4,7	—	19	3,8
Summa, procent	100,0	100,0	100,0	—	100,0
antal	87	321	94	502	—

så bra utbyte av praktiken som möjligt. På de sistnämnda frågorna uttryckte endast ca 11 resp. 9% missnöje med företaget.

Elever som varit på företag med över 500 anställda var något missnöjdare härvidlag än elever som varit på mindre företag. Skillnaden mellan större och mindre företag var dock inte signifikant.

TABELL 34. *"Vad anser Du om handledningen, dvs. hjälpen Du fick i arbetet?"*

Svar	%
Mycket bra	44,0
Ganska bra	36,3
Någorlunda	11,9
Rätt dålig	5,8
Mycket dålig	0,8
Ej besvarat	1,2
Summa, procent	100,0
antal	502

TABELL 35. *"Tycker Du att man på arbetsplatsen visade något personligt intresse för Dig — dvs. brydde sig om Dig och det Du sysslade med?"*

Svar	%
Mycket	24,3
Ganska mycket	43,4
Någorlunda	20,1
Ganska lite	7,4
Mycket lite	3,8
Ej besvarat	1,0
Summa, procent	100,0
antal	502

Sysslolöshet och missnöje

Överlag var, som framgår av tabell 36, eleverna nöjda med pryon. Över hälften var t.o.m. mycket nöjda. Endast ca 10 % var direkt missnöjda. Drygt 30 % ansåg att de fått ett mycket bra utbyte, endast omkring 6 % att de fått ett dåligt utbyte. Elever som var mera obestämnda när det gällde valet av pryoyrken var mindre tillfredsställda än de som var säkrare i pryovalet. Av dem som haft svårt att välja var ca 30 % mycket nöjda och nära 18 % missnöjda, mot 61 resp. 6 % för dem som haft lätt att välja. Några nämnvärda skillnader mellan elever på företag av olika storlek kan inte noteras. När det gäller elever i olika yrkesgrupper skilde sig endast pedagogeleverna, som var särskilt positiva, mera markant från de övriga.

En viktig anledning till missnöje för pryoeleverna låg i att de haft för litet att göra. Av dem som klagat över för mycket sysslolöshet var omkring 38 % missnöjda, mot ca 5 % av dem som hade varit tillfredsställande sysselsatta (tabell 37).

En annan anledning till missnöje är att inte ha fått pröva på yrket. Denna faktor synes dock inte vara riktigt lika viktig som sysselsättningsgraden (tabell 38).

TABELL 36. "Hur nöjd är Du med Din praktik?"

Svar	Totalt	
	Ant.	%
Mycket nöjd	256	51,0
Ganska nöjd	129	25,7
Varken nöjd eller missnöjd	67	13,3
Ganska missnöjd	35	7,0
Mycket missnöjd	14	2,8
Ej besvarat	1	0,2
Summa, procent antal	— 502	100,0 —

TABELL 37. "Hur pass sysselsatt och hur nöjd med praktiken?"

Procentuell fördelning.

Svar	Fullt upp eller för det mesta något att göra	Oftast eller för det mesta inget att göra
Mycket nöjd	57,2	16,2
Ganska nöjd	26,2	22,9
Varken nöjd eller missnöjd	11,7	29,9
Ganska missnöjd	3,5	25,7
Mycket missnöjd	1,2	12,2
Ej besvarat	0,2	—
Summa, procent	100,0	100,0
antal	427	74

TABELL 38. "Fick eleven pröva på yrket och hur nöjd med praktiken?"

Procentuell fördelning.

Svar	Fick pröva på yrket	Tveksam	Fick ej pröva på yrket
Mycket nöjd	68,3	26,6	31,9
Ganska nöjd	21,9	40,6	25,8
Varken nöjd eller missnöjd	6,9	18,7	22,1
Ganska missnöjd	1,8	9,4	14,7
Mycket missnöjd	0,7	4,7	5,5
Ej besvarat	0,4	—	—
Summa, procent	100,0	100,0	100,0
antal	274	64	163

Av de 32 elever som deltagit i gruppen styrd praktik hade 15 sysslat med sjukvårdsarbete och 10 med verkstadsarbete. Dessutom utsorterades 33 elever, som efter sina egna beskrivningar bedömdes ej ha fått syssla med sådant som hör till yrket.

Elever som varit med om en styrd praktik var något mindre nöjda med praktiken än övriga, tyckte i något större utsträckning att arbetet var enformigt och tråkigt, tyckte inte lika mycket som övriga att de fått pröva på yrket eller att pryon var en hjälp i yrkesvalet. Bland dem återfanns den största andelen elever med oförändrat intresse för pryoyrket. Skillnaderna mellan elever i styrd praktik och övriga var dock inte signifikanta och kan ha berott på att de i högre utsträckning än övriga elever haft för litet att göra.

De 33 elever som bedömdes inte ha fått syssla med sådant som hör till yrket var missnöjdare än övriga med praktiken, ansåg i större utsträckning att arbetet var enformigt och tråkigt och ansåg mer än övriga att de ej fått pröva på yrket. Här var skillnaderna signifikanta, dock med reservation för att det rör sig om ett litet material. De var också missnöjdare i dessa olika avseenden än elever i styrd praktik. Bland de 33 eleverna återfanns också en större andel elever vilkas intresse för yrket minskat jämfört såväl med elever i styrd praktik som med övriga. De ansåg sig också ha fått en sämre hjälp i yrkesvalet än övriga; här var dock skillnaderna inte signifikanta.

Det är vanskligt att dra några generella slutsatser av dessa resultat. Som alltid är det efter en tentativ undersökning som Västeråsundersökningen, som är den första i sitt slag, lätt att se vilka frågor som egentligen borde ställas. Bl.a. synes elevernas förväntningar inför pryon vara en avgörande faktor för utfallet av praktiken. Genom att ta reda på elevernas förväntningar i förväg blir det möjligt att mer tillfredsställande än i den aktuella undersökningen avgöra hur de påverkar elevernas upplevelser under praktiken och därmed även elevens utbyte i olika avseenden — från såväl arbetslivs- som yrkesvägledningssynpunkt. Undersökningen i Västerås tyder dock på att tonvikten i elevernas förväntningar ligger på

sysselsättningens omfattning, och att de även fäster stor vikt vid att få arbetsuppgifter som de anser hör till yrket. En avgörande faktor är också förhandsinställningen till yrket och yrkesvalsfrågor över huvud taget. Detta visar att det är realistiskt att inte trycka alltför mycket på yrkesvägledningsaspekten. Den synes visserligen vara av vikt för relativt många elever, men för den som har mera vaga yrkesplaner kan pryon vara ganska meningslös eller enbart bli "rekreation" om man fäster alltför stort avseende vid pryons betydelse ur yrkes- och anlagsorienteringssynpunkt.

4 Företagen och pryö

Urvalet av företag för Västeråsundersökningen gjordes i arbetsförmedlingens register över företag som tar emot elever i pryö. Det begränsades till 100 företag, dvs. nära en fjärdedel av det totala antalet. Vid urvalet indelades företagen efter näringsgränstilhörighet och storlek, och inom de på så sätt indelade grupperna gjordes ett slumpmässigt urval. Kontakten med de 100 utvalda företagen togs genom översändande av ett kort enkätformulär, åtföljt av ett brev. Efter påminnelse hade svar inkommit från ca 60 % av företagen.

Enkätformuläret utgjorde således den första kontakten med de uttagna företagen. Som ett nästa steg gjordes under våren 1965 intervjuer med såväl de företag som besvarat formuläret som med ytterligare ca 30 av företagen. Hela materialet omfattar 87 företag.

Kontaktpersoner på företagen var de som ansvarade för pryön — på de större företagen huvudhandledarna, av vilka de flesta hade kontakt med eleverna endast då de började och slutade på företaget (gällde 35 företag) och på de mindre företagen i allmänhet de som även helt eller delvis handledde eleven i arbetet (gällde 52 företag).

På några punkter har Västeråsmaterialet kompletterats med uppgifter från en liknande enkät, som gjordes bland företag i Malmö av SNS lokalgrupp där.

Antal elever

Vilka olika typer av företag som ingår i undersökningen framgår av bilaga 2, där företagen indelats i tolv olika huvudgrupper.

Företagens storleksfördelning framgår av nedanstående uppställning. Där återfinns också uppgift om genomsnittligt antal anställda på varje pryoelev höstterminen 1964.

Storlek	Antal företag	Ant. anst. per pryoelev
1. Mindre än 25 anställda	33	3
2. 25—100 ”	20	23
3. 100—200 ”	12	30
4. Mer än 200 ” ¹	22	50

Genomsnittligt antal elever i de olika storleksgrupperna framgår nedan.

	Antal anställda				
	—25	25—100	100—200	200—	S:a
Antal företag med elever hösten 1964	22	15	10	18	65
Totalt antal elever	85	85	113	408	691
Genomsnitt	4	6	11	23	11
Antal företag utan elever hösten 1964	5	1	1	1	8
Antal företag som ej uppgivit antal	6	4	1	3	14

De små företagen gör som synes en god prestation kvantitativt sett. 25 av de 53 företagen med under 100 anställda hade minst en elev per pryoperiod, och av dessa hade 13 under 25 anställda.

Av de tolv företagen med mellan 100 och 200 anställda hade fyra tagit emot mellan 5 och 9 elever och tre över 10 elever.

14 av de 22 största företagen hade tagit emot tio elever eller fler under terminen. Åtta av dessa företag hade haft fler än 20 elever.

Informationen

Någon form av introduktion tycktes förekomma vid de flesta företagen i undersökningen. Vid intervjuerna frågades företagen om

¹ Därav 5 med 500—1 000 anställda samt 3 med över 1 000 anställda.

de lämnade information om tillverkning (alternativt olika arbetsuppgifter i företaget), storlek, organisation, ordningsföreskrifter och arbetstider. Företagen svarade med bara ett par undantag ja på samtliga dessa punkter. På de mindre företagen var sådan information i allmänhet mera begränsad och där uppgavs oftast att eleven informerades under arbetet. De större företagen, särskilt de större industriföretagen, tillämpade ett mer strukturerat introduktionsförfarande med i många fall ganska vidlyftig information om företagets organisation, yrkeskategorier, utbildningsvägar, arbetarskydd, m.m. Från dessa regler fanns emellertid undantag. Vid några större företag placerades eleverna i arbete direkt på resp. avdelning och i en del mindre företag delgavs eleverna mer kvalificerad information av sådant slag som på de större företagen lämnades av utbildnings- och personalexperter.

Vid flertalet större företag fanns sålunda en huvudhandledare (en personalassistent, utbildningsledare, ekonomichef, verkstadschef e.d.) samt särskilda handledare i arbetet. På några företag inkopplades i informationen även någon yrkeslärare eller annan person som var aktiv i företagets internutbildning.

Intervjumaterialet visar att en stor del av företagen på olika sätt försökte komplettera den bild eleven fick av yrket genom sin praktik med information av olika slag: om företaget, branschen, yrken och utbildningsvägar till de olika yrken som företaget eller branschen omfattade.

Någon mera organiserad företagsvisning ansågs av naturliga skäl ej behövlig vid de minsta företagen; mera förvånande är det att det inte heller var särskilt vanligt vid de större företagen att eleverna visades runt i företaget. Gränsen mellan kontor och verkstäder markerades också mycket klart på industriföretagen och någon mera konkret information om yrkeskategorier utanför den enskilde elevens intresseområde lämnades i bara några enstaka fall. Endast vid ett av industriföretagen fick kontorseleverna bekanta sig närmare med tillverkningssidan. Där deltog såväl verkstads- som kontorselever sista dagen i en brett upplagd information med företagsvisning och utbildningsinformation.

TABELL 39. *Intervjuas eleverna när de kommer till företaget?*

Svar	Antal företag
Ja	43
Ej systematiskt	8
Nej	35
Summa	86

TABELL 40. *Intervjuas eleverna när de slutar?*

Svar	Antal företag
Ja	36
Ej systematiskt	11
Nej	39
Summa	86

Några tabeller har medtagits som komplement till skildringen i detta avsnitt. Tabell 39 visar hur många företag som intervjuade eleverna när de kom till företaget. Ungefär hälften av företagen gjorde detta regelbundet, medan åtta gjorde det ibland. Det kan också nämnas att vid de ca 10 företag som tog emot flera elever åt gången skedde introduktion och avskedsintervjuer i allmänhet i grupp.

Tabell 40 visar att något färre företag regelbundet intervjuade eleverna om deras intryck av pryon i samband med att de slutade; 11 företag gjorde det bara ibland och 39 inte alls.

Hur eleverna sysselsätts

Vilka olika slags arbeten som förekom på de intervjuade företagen framgår av bilaga 3. På de större företagen förekom elever

på flera olika slag av arbeten. Ett stort verkstadsföretag hade sålunda elever i såväl verkstads- som kontors-, ritnings- och laboratoriearbete. Ett annat större verkstadsföretag hade elever i kontors- och laboratoriearbete men inte i verkstadsarbete — enligt egen uppgift av flera skäl: olycksfallsrisken var för stor, arbetet för tungt, det förelåg svårigheter att finna lämpliga handledare.

Samtliga byggnadsföretag placerade elever på byggplatser och alla utom ett tog även emot kontorselever. På två företag påpekades att byggplatserna var olämpliga arbetsplatser för pryoelever.

Av livsmedelsföretagen tog ett emot elever på laboratorium och verkstad. Av de två andra som tog in elever på produktionssidan (charkuterifabriker) placerade ett även elever på kontor, lager och slakteri. Den sistnämnda avdelningen ansåg de båda företagen dock olämplig för pryö.

I textil- och konfektionsföretagen liksom i mindre industri- och hantverksföretag sysselsattes eleverna enbart med arbete i produktionen.

I två av varuhusen fick affärseleverna delta i direkt försäljning till kunder, medan ett av varuhusen och samtliga övriga detaljhandelsföretag uppgav att de endast lät eleverna titta på eller möjligen biträda vid försäljning. I varuhusen samt ett konfektionsföretag kom pryoelever även i fråga för dekorationsarbete. Ett av varuhusen tog även emot pryoelever i lagerarbete och ett sysselsatte också kontorselever.

Det kan också nämnas att flygflottiljen inte bara tog emot elever som var intresserade av flygar- och flygteknikeryrkena utan även meteorolog- och musikelever.

16 av företagen tyckte att det var mycket lätt och 41 att det var ganska lätt att placera pryoelever inom företaget och finna en meningsfull sysselsättning för dem (tabell 41). 23 företag svarade att det var mycket eller ganska svårt att placera elever.

När det gäller *tillverkningsarbete* väntar man sig att det skall vara svårt att finna arbetsuppgifter som eleverna kan sköta relativt självständigt, och att detta kräver en omfattande insats från företagets sida i form av kontinuerlig handledning.

TABELL 41. *Svårighet att placera elever.*

Svar	Antal företag
Mycket svårt	12
Ganska svårt	11
Mittemellan	6
Ganska lätt	41
Mycket lätt	16
Summa	86

I de flesta fall fick eleverna "hänga med" i arbetet på arbetsplatsen — antingen fick de följa en "fadder" och biträda denna med diverse handräckningshjälp, eller också följde de arbetet på en avdelning eller i ett arbetslag, där i de flesta fall förmannen fungerade som handledare.

Sex företag som hade elever i industriellt arbete tyckte att det var svårt att placera elever, och tre företag kunde inte bestämma om det var lätt eller svårt.

23 av de 32 företagen i denna grupp svarade alltså att de tyckte det var lätt att placera elever. Av dessa var det dock endast fem som tyckte att det var mycket lätt.

Svårigheten att få tid över för att på rätt sätt handleda en elev var den orsak som oftast framhölls av de företag som uppgivit att det var svårt att placera elever. Två av företagen påpekade att man i främsta rummet ville satsa på den reguljära internutbildningen, och att pryon därför måste komma i kläm. Vid ett av de stora företag som anförde svårigheter nämndes som en komplicerande faktor att arbetarnas ackordsförtjänster kunde äventyras.

Även sex av de företag som tyckte det var ganska lätt att placera elever anförde tidspressen och den därmed sammanhängande svårigheten att avdela handledare som en komplicerande faktor. Det betonades också av två företag att pryoverksamheten kunde bli besvärande på grund av att man hade ackordsarbete. Ett företag framhöll att det var svårt att få lämpliga och intresserade hand-

ledare, medan ett annat företag uppgav att förmännen var negativt inställda till pryön.

Endast fyra företag i undersökningen tog emot elever i *laboriearbete*. Ett av dem, ett stort verkstadsföretag, ansåg att det var ganska lätt att placera elever, medan de övriga tyckte att det var ganska svårt. Säsongtoppar i arbetet framhölls som en orsak till svårigheterna vid ett företag, medan de två andra anförde svårigheter när det gällde att engagera handledare.

Av de sex företag i undersökningen som sysselsatte elever med *ritningsarbete* ansåg tre att det var svårt att placera elever. Ett arkitektkontor, som ansåg att det var mycket svårt, motiverade sitt svar med att arbetet på företaget var för rutin- och pappersmässigt samt med att arbetsbeläggningen var ojämn, något som också en ingenjörbyrå tyckte var komplicerande.

Även ett av verkstadsföretagen motiverade sitt svar med att arbetsarten var sådant att det var svårt att placera elever. Inte ens enklare ritningsgöromål ansågs där särskilt lämpliga.

Till *kontorsarbete* har, som framgår av bilaga 3, även hänförts vissa speciella arbetsområden, som t.ex. resebyrå-, speditiöns- och postarbete. Sammanlagt ingår 21 företag i denna grupp.

Företag som sysselsatte elever i kontorsarbete uppgav övernäende att de lät eleverna sköta vissa enklare rutiner som kontroll av fakturor, order och siffror. Där förekom också registerarbete, intern postgång, praktik i telefonväxel och i vissa fall även enklare maskinskrivningsarbeten.

Flera företag skilde i sin placering när det gällde kontorsarbete klart på flickor och pojkar. I t.ex. ett partihandelsföretag, där man i allmänhet lät eleverna cirkulera, fick flickorna vara i växeln och följa chefssekreteraren i hennes arbete. De placerades liksom pojkar även på orderavdelningen. Pojkarna placerades dessutom på post-, försäljnings- och inköpsavdelningarna. Enbart flickor hade i en del fall även fått följa arbetet i cash and carry-lagrets snabbkassor.

De sju företag som ansåg det svårt att placera elever i kontorsarbete framhöll att detta sammanhänge med tidspressen och svä-

righeten att avsätta tid för den omfattande handledning som ansågs nödvändig, men som man sällan hade möjlighet att prestera. Detta påpekades också av tre företag som svarat att det var ganska lätt att placera elever.

Detaljhandelsföretagen — med undantag för två varuhus — framhöll som nämnts genomgående att man när det gällde *affärsarbete* endast lät eleverna titta på eller möjligen biträda vid försäljning, och att de endast sporadiskt fick ta hand om kunder. Eleverna sysselsattes i affärerna huvudsakligen med varuhantering, dvs. de fick vara med och packa upp och ställa fram varor samt kolla packnotor o.d. I viss utsträckning kunde de även få prismaärka och förpacka varor.

Såväl varuhusen som övriga detaljhandelsföretag var helt eniga om att det gick lätt att sysselsätta pryoelever.

Centrallasarettet hade lagt upp pryon i *sjukvårdsarbete* som en teoretisk/praktisk undervisning med teoretisk orientering i lektionssal, praktiska övningar i demonstrations- och övningsrum vid sköterske- resp. sjukvårdsbiträdesskolorna samt studiebesök på olika avdelningar. Här ansåg man att pryon erbjöd ganska svåra problem. Man var medveten om att många elever hellre skulle vilja ha praktiskt arbete. Detta var dock svårt att ordna med tanke på att eleverna enbart skulle klara sådant arbete som inte kunde räknas som meningsfyllt ur praktiksynpunkt. Dessutom var personalbristen ett hinder för handledning och kontroll i små grupper. Därför ansågs den nuvarande uppläggningsen vara den bästa lösningen. Den erbjöd dock vissa svårigheter; det var ofta besvärligt att få lokaler samt att skaffa lärare och instruktörer.

Även ålderdomshemmen, som sysselsatte eleverna med praktiskt sjukvårdsarbete, samt tandläkarna ansåg att det var svårt att sysselsätta pryoelever.

Samtliga tre företag som sysselsatte elever i *hotell- och restaurangarbete* ansåg att det var lätt att placera elever — två ansåg det t.o.m. mycket lätt. Att sysselsätta elever i *frisörarbete* var däremot, enligt de tre tillfrågade företagen, mycket problematiskt.

Nio av de 19 företagen inom gruppen "*övrigt arbete*", som

täcker en mängd olika aktiviteter, ansåg att det var svårt att placera pryoelever. Samtliga uppgav som motiv för sina svar att det stora problemet var att avdela handledare som kunde ägna tid och intresse åt en elev. Vid bl.a. ett apotek, vid biblioteket och vid polisen framhölls dessutom att arbetsuppgifterna var så speciella att det var svårt att finna en meningsfylld sysselsättning för pryoelever.

Av företagen som ingick i *Malmöundersökningen* ansåg ca 40 % att det var svårt att placera elever, och de oftast anförda motiven härför var skyddsbestämmelser, tyngre arbeten, svårigheter att avdela handledare, för kvalificerat arbete och kundtjänst.

Svårigheten att finna lämpliga handledare och att få tid över för handledning synes vara det överskuggande problemet för företagen. Särskilt märkbart blir detta på arbetsplatser och i yrken där arbetsuppgifterna är sådana att de inte ger sig mer eller mindre av sig själva. De flesta företagen tycktes medvetna om att pryoverksamheten fordrade en hel del i form av styrning och kontroll för att den skulle anses rätt skött. Som vi sett ansåg många företag att de på grund av kontinuerlig eller tillfällig tidspress inte hade möjlighet att avsätta så mycket tid och intresse åt verksamheten som de själva tyckte vore motiverat.

Inom de flesta arbetsområden och framför allt när det gällde tillverknings-, laboratorie-, ritnings-, kontors-, biblioteks-, sjukvårds-, apoteks-, brandmans-, journalist-, frisör-, fotoarbete m.m. kunde eleverna inte delta direkt i arbetet, utan verksamheten fick formen av en orientering inom yrket samt vissa övningsuppgifter.

Några typexempel

De exempel som valts för att ge en konkretare bild än ovanstående sammanfattning av hur pryon fungerar representerar inte ett genomsnitt. Men de konkretiserar några olika sätt att lösa handledningsfrågan och belyser vilka olika problem som pryon kan medföra för företagen.

Exempel 1: Det stora varuhuset

Avdelningschefen, som är huvudhandledare, berättar om företagets bakgrund och utveckling och varuhusets organisation. Vidare informeras eleverna om vilka avdelningar de skall vara på och vilka arbetstider de skall följa. Dekorations- och lagerbiträdeseleverna tas sedan om hand av resp. chefer, som själva eller med hjälp av någon medarbetare gör en rundvandring på företaget med eleverna. Affärseleverna utbildas i kassatjänst av någon av varuhusvärdinnorna, som också gör en rundvandring med eleverna. Vid introduktionen får eleverna också information som de kan ha nytta av i sitt arbete, bl.a. får de en kort lektion i kundpsykologi och försäljningsteknik. Eleverna i affären får syssla med direkt försäljningsarbete med allt vad detta innebär, med undantag för beställning av varor. Som handledare fungerar förstabiträden som är vana att ha hand om elever. Dekorations eleverna får följa med och hjälpa en dekoratör i dennes arbete.

På detta företag har man ett introduktionsförfarande som man anser går bra att tillämpa på pryoeleverna. I allmänhet uppstår inga besvär när det gäller att hålla eleverna sysselsatta, utan de flesta kan smidigt anpassas i arbetet. En hel del av affärseleverna gör god nytta utan att de, enligt vad företaget uppgav, fyller några luckor i personalbesättningen, dvs. man betraktar deras insats mera som marginell.

Exempel 2: Arkitektkontoret

Vid detta företag med endast åtta anställda ansåg man att det gick mycket lätt att sysselsätta en elev. Eleverna får tillverka arbetsmodeller i papp och färglägga dem, göra passepartouter till teckningar, texta samt kopiera ritningar och får på så sätt en inblick i de flesta slags arbeten som görs på arkitektfirman. Flera av de anställda, men huvudsakligen chefsarkitekten, leder elevens arbete. Själva introduktionen är här mycket kort med en information om arbetet och arbetsplatsen och en presentation av de anställda. Handledaren framhöll vid intervjun att det är så pass lätt att göra

arbetet stimulerande och omväxlande för en elev att en mängd information i övrigt tycks överflödig. Han påpekade också att en viktig anledning till att man medverkade i pryon var att ett arkitektkontor har så goda förutsättningar att ge ett bidrag till samhällsorienteringen.

Exempel 3: Det stora verkstadsföretaget

Verkstads- och ingenjörseleverna får vid den kollektiva introduktionen, som görs av personalassistenten, information bl.a. om arbetarskyddet och dess organisation. Då eleverna kommer i grupp om tre eller flera får de även vara med om en visning av företagets utställningslokaler. Verkstads eleverna slussas sedan över till övningsverkstaden, där de får ytterligare information av verkstadens chef. Under två dagar får eleverna här bekanta sig med olika slags maskinarbeten. De elever som valt ingenjörsyrket är i stället två dagar på ett konstruktionskontor, där de får utföra enkla ritningsarbeten.

Eleverna placeras därefter på två à tre produktionsavdelningar där de vanligen har förmannen på resp. avdelning som handledare. Sista dagen besöker alla elever Industriskolan, där de informeras om den interna företagsutbildningen.

På maskinavdelningarna sysselsätts pryoelever med enkla maskinarbeten, huvudsakligen borrar. I övrigt får de studera arbetet vid andra maskiner, bl.a. en datastyrd borrar- och fräsmaskin. På montageavdelningarna fungerar eleverna som hjälparbetare. Elever på plåtslagerier svetsar provbitar och hantlangar. På gjuterierna är det svårast att sysselsätta elever. Trots detta tycker eleverna mycket bra om att vara där. De får vara med vid kärnmakeri och se på när ugnarna tappas. På lindningsavdelningarna är det lättast att sysselsätta elever. Nitning och isoleringsarbete är deras huvudsakliga sysselsättning där. Även verktygs- och reparationsavdelningar är idealiska ur sysselsättningssynpunkt, bl.a. därför att arbetsuppgifterna är så varierande; eleverna får fila, borra, plocka isär m.m.

Man är på företaget medveten om att det på vissa avdelningar

är svårt att sysselsätta elever, antingen på grund av arbetets art eller svårigheten att få lämpliga handledare. Sådana negativa effekter söker man motverka genom att i förväg se till att eleverna placeras på avdelningar där man vet att personalen har tid och intresse för dem. Till stöd för denna planering har man bl.a. avskedsintervjuerna, där eleverna bl.a. får redovisa sina synpunkter på handledningen och arbetet på olika avdelningar där de varit.

Exempel 4: Västerås stads brandförsvär

Här tillämpas en form av kollektiv orientering efter ett i förväg fastställt program, där man för varje dag angivit vad som skall gås igenom. Första dagen orienteras eleverna om lokaler och brandfordon och man går igenom årsberättelsen med dem. Resten av dagen ägnas åt övningar och gymnastik. Under pryoveckan blandas information om olika arbetsmoment med tillämpningsövningar och gymnastik. Som instruktör fungerar daghavande brandförman eller en äldre brandman. Man tar emot helst tre à fyra elever per gång, men i vissa fall har man fått lov att ta emot upp till sju elever.

Exempel 5: Det lilla kontoret

Kamrern på företaget, som är huvudhandledare, har gjort en inventering av de arbetsuppgifter på företaget som kan komma ifråga för pryoelever och har på grundval av denna gjort upp en förteckning. Eftersom det är lättast att sysselsätta eleverna på orderavdelningen, där de arbetar med kundregistret, får de vara där största delen av tiden. Man försöker dock så långt möjligt låta eleverna pröva på arbetet på flera olika avdelningar. Vid introduktionen informerar handledaren om företaget, dess verksamhet och historia, om omsättningen samt de olika funktioner som finns i företaget. Huvudhandledaren har också möjlighet att följa upp och kontrollera eleven hela pryotiden. Som handledare fungerar även någon tjänsteman på berörd avdelning. Huvudhandledaren anser

att pryon i och för sig är en bra typ av orientering, men att det för ett så pass litet kontor som detta oftast blir en kännbar extra belastning. Detta innebär att man inte — enligt handledaren — har tid att ägna sig åt eleverna så mycket som man skulle önska, och därför tar man bara sporadiskt emot pryoelever.

Exempel 6: Det medelstora tryckeriet

Här tycker man det är svårt att sysselsätta elever på ett meningsfullt sätt under hela pryotiden. Med den ringa tid som står till buds för att ägna sig åt dem är man rädd att praktikens syfte förfelas. Typografelever sysselsätts huvudsakligen i handsätteriet. Där finns vissa moment att hänga upp pryon på, som till en början kan hålla eleven i gång. Första dagarna får de lära sig hitta i kasterna, lära sig använda sätthaken, sätta upp enkel text och göra korrekturavdrag. Sedan kan det på grund av elevernas ringa yrkeskunskaper bli svårt att hitta meningsfulla arbetsuppgifter. Aktiva, intresserade elever är det tydligen inte så stora problem med — värre är det med elever som har svårare att aktivera sig själva. Då man inte har möjlighet att ägna sig så mycket åt dessa som skulle behövas, får man lov att acceptera att sådana elever vissa perioder går sysslösa. Helst skulle man därför vilja slippa pryoenagemanget.

Av exemplet med det stora varuhuset framgår att det på en sådan arbetsplats, efter den inledande allmänna informationen och specialinstruktionen, inte krävdes några omfattande insatser för att ta hand om eleverna. I synnerhet affärselevernas arbetsuppgifter var sådana att de hela tiden aktiverades utan att handledarnas tid och uppmärksamhet behövdes tas i anspråk i någon större utsträckning. Visade det sig att en elev inte klarade av arbetet omplacerades hon eller han — om det fanns möjligheter — inom företaget.

Exemplet med arkitektkontoret visade att det på en sådan arbetsplats lätt gick att finna enkla men stimulerande arbetsuppgifter som engagerade eleven utan att det krävdes särskilt mycket ledning och kontroll.

I det stora verkstadsföretaget hade man bl.a. fördelen att kunna göra pryon omväxlande genom att placera eleverna på flera olika avdelningar, en fördel som de mindre företagen inte kunde utnyttja. Särskilt pressade avdelningar kunde undvikas, eleverna belastade varje avdelning under relativt kort tid, lämpliga arbeten kunde utväljas. Dessutom hade man möjlighet att sälla ut ointresserade handledare och välja dem som hade tid och intresse för en elev.

Exemplet med Brandförsvaret visade den möjlighet som finns att ordna en styrd pry, som ligger helt utanför det ordinarie arbetsprogrammet, något som på denna arbetsplats torde vara enda möjligheten när det gäller att genomföra pryon. Detta synes dock i realiteten vara ett — med tanke på de personalinsatser och kostnader som krävs — otänkbart alternativ för de flesta privata företag.

Företagens värdering av pryon

I Malmöundersökningen tillfrågades företagen om vilka motiv som varit avgörande för deras beslut att ta emot pryoelever. Svaren var mycket varierande, men några motiv återkom i många svar och av dessa var rekryteringssyftet det mest dominerande. Därefter kom intresse för ungdom och utbildningsfrågor. Andra ganska ofta återkommande synpunkter var att man ville göra en samhällsinsats och att man ville visa lojalitet mot samhälle och bransch.

Som framgår av tabell 42 ansåg 13 av de intervjuade Västerås-företagen att pryon hade en *stor* betydelse för rekrytering av yngre arbetskraft och 39 att den hade en *viss* betydelse. Något fler företag trodde att den hade betydelse för rekryteringen av arbetskraft i största allmänhet (tabell 43). Över en tredjedel av företagen betraktade således för egen del pryon som betydelselös ur rekryteringssynpunkt; av dessa var naturligt nog en stor del företag med under 25 anställda.

De största verkstadsföretagen var i hög grad benägna att se pryon som ett rekryteringsinstrument, och några var särskilt ange-

FÖRETAGEN OCH PRYO

TABELL 42. *Pryons betydelse för rekrytering av yngre arbetskraft.*

Svar	Antal företag
Stor	13
Viss	39
Ingen	30
Vet ej	5
Summa	87

TABELL 43. *Pryons betydelse för rekrytering av arbetskraft i största allmänhet.*

Svar	Antal företag
Stor	14
Viss	42
Ingen	28
Vet ej	3
Summa	87

lägna att låta ungdomarna få praktisera på verkstäderna. Ett företag framhöll bl.a. följande:

Med tanke på att ca 70 % av alla elever väljer någon gymnasielinje och följaktligen gärna önskar yrkesorientering inom kontors-, konstruktions- eller laboratorieavdelningar är det för framtida rekrytering till verkstäderna nödvändigt att *alla* elever bereds tillfälle att gå igenom verkstäderna och helst praktisera där minst en dag för att på så sätt informeras om vilka intressanta arbetsuppgifter dagens industri kan bjuda på.

Av de femton detaljhandelsföretagen ansåg sex att pryon hade en stor betydelse för rekrytering av yngre arbetskraft och sju att den hade en viss betydelse. Samtliga ansåg att pryon hade betydelse för rekrytering av arbetskraft i största allmänhet. Några detalj-

handelsföretag samt restaurangerna framhöll också att de genom pryon fick möjlighet att engagera ungdomarna för feriearbete.

Företagen i övrigt, däribland många som svarat att pryon hade en viss betydelse för rekryteringen, fäste inte något större avseende vid denna synpunkt. Många var av samma uppfattning som kom fram i följande yttrande: "Yrkesvalsögonblicket ligger så långt bort i tiden att eleverna själva ej tar pryon på allvar och arbetsgivaren ej heller kan räkna på att kunna fånga dem."

När det gällde *elevernas utbyte* av pryon var de flesta företagen mycket osäkra. De stora företag som sysselsatte elever i verkstadsarbete framhöll att pryon huvudsakligen var en *arbetslivsorientering* i den meningen att eleverna fick känna på vad det innebar att arbeta, att rätta sig efter arbetstider, och att de fick en inblick i relationerna mellan de anställda. På företag där eleverna fick cirkulera ansåg man också att de fick en viss *yrkesorientering* i den bemärkelsen att de på så sätt kunde få en överblick över olika arbeten som fanns på företaget. Ett försäkringsföretag framhöll att eleverna fick se vad kontorsarbete innebär, fick lära sig en del om branschen och det enskilda företaget samt att anpassa sig i en arbetsgrupp.

Vid flera av de större företagen var man positiv beträffande möjligheterna att realisera målet och där betonades som nämnts framför allt arbetslivsorienteringsaspekten. De mindre företagen var överlag något mer osäkra och skeptiska. Detta kan ju dels bero på att det inte på ett större företag blir så kännbart med pryon, eftersom man där har varierande möjligheter när det gäller att organisera den på det för företaget smidigaste sättet. På ett mindre företag är variationsmöjligheterna väsentligt färre. Där är ju oftast en person ansvarig för pryons genomförande i alla dess olika aspekter och man har oftast inga möjligheter att låta eleverna cirkulera. Skillnaden i uppfattning härvidlag kan också bero på att de som intervjuats på de mindre företagen oftast hade närmare beröring med pryon i praktiken, medan de intervjuade på de större företagen såg det hela på större avstånd.

Företagens åsikter om *pryotidens längd* framgår av tabell 44.

TABELL 44. *Företagens åsikter om pryotidens längd.*

Svar	Antal företag
Bra som det är	52
Borde vara längre	30
Borde vara kortare	3
Vet ej eller ej kodbart svar	2
Summa	87

Som synes tyckte över 50 av företagen att 1½ vecka var tillräckligt, medan 30 tyckte att praktiktiden borde vara längre och tre att den borde vara kortare.

De flesta som svarade att eleverna borde få vara en längre tid på samma arbetsplats betonade att tiden nu var för kort för att eleverna skulle hinna lära sig något om yrket; därmed tycktes man i många fall sikta något utöver läroplanens målsättning för pryon. De som uttryckte sådana åsikter framhöll samtidigt att eleverna fick alltför ytliga intryck av det yrke de valt att pröva på.

Att så många av de mindre företagen betonade att pryotiden var för kort kan bero på att de hade en något annorlunda uppfattning om målsättningen än de större företagen, av vilka en dominerande del ansåg att tiden var tillräcklig. Intervjumaterialet visar också att en stor del av de minsta företagen var skeptiska beträffande elevernas utbyte.

På några företag som tyckte tiden var för kort, underströk man vikten av att eleverna skulle hinna anpassa sig till arbetet och företaget och ansåg detta vara en förutsättning för en lyckad pryotid.

Skolan och företagen

Vid intervjuerna tillfrågades företagen om vad de ansåg om *kontakterna med skolan, arbetsförmedlingen och den egna branschorganisationen* beträffande pryotid. Av samtliga företag tyckte 34

TABELL 45. *Företagens åsikter om kontakterna med skolan.*

Svar	Antal företag
Bra som de är	34
Kunde bli bättre	32
Inga kontakter	19
Vet ej	2
Summa	87

TABELL 46. *Företagens åsikter om kontakterna med arbetsförmedlingen.*

Svar	Antal företag
Bra som det är	70
Kunde bli bättre	12
Inga kontakter	3
Vet ej	2
Summa	87

TABELL 47. *Företagens åsikter om kontakterna med branschorganisation.*

Svar	Antal företag
Bra som de är	15
Kunde bli bättre	13
Inga kontakter	53
Vet ej	6
Summa	87

TABELL 48. *Företagens åsikter betr. lokala kontaktkonferenser (värdefullt?).*

Svar	Antal företag
Ja, absolut	33
Ja, kanske	32
Nej, troligen inte	10
Nej, absolut inte	9
Vet ej	3
Summa	87

TABELL 49. *Företagens åsikter betr. lokala kontaktkonferenser (möjligt sända handledare?).*

Svar	Antal företag
Ja, absolut	26
Ja, kanske	33
Nej, troligen inte	13
Nej, absolut inte	10
Vet ej	5
Summa	87

att *kontakterna med skolan* var bra som de var. 32 tyckte att de kunde förbättras, och 19 kunde bara säga att inga kontakter förekom och kunde följaktligen inte avge något omdöme (tabell 45). Detta tyder på att *kontakterna med skolan* för majoriteten företag var otillfredsställande. De större företagen framhöll oftare än de mindre att *kontakterna* kunde bli bättre, medan en större andel av de mindre företagen uppgav att inga kontakter förekom.

När det gällde *kontakterna med arbetsförmedlingen* var däremot den helt övervägande delen av företagen nöjda (drygt 69 st eller 80 %). Det framgår också att företagen haft ringa kontakt med

branschorganisationen beträffande pryon. 52 företag svarade att inga kontakter förekom, medan 13 tyckte att kontakterna kunde bli bättre och 15 att de var bra som de var (tabell 46 och 47).

Företagen tillfrågades också om sin inställning till *lokala kon-taktkonferenser* för pryohandledare. De fick dels svara på *om de tyckte det skulle vara värdefullt*, dels *om de skulle ha möjlighet att sända handledare* till sådana konferenser. Som framgår av tabellerna 48 och 49 var det något lättare för företagen att svara positivt på den första frågan. De större företagen visade sig ha en något positivare inställning än de mindre. Majoriteten av företagen har besvarat frågorna jakande (drygt 74 % resp. ca 69 %). Bland dem som svarat "ja, kanske" finns dock en hel del företag som hade reservationer av typen: om konferensen förlades till någon kväll, högst några timmar en arbetsdag etc.

Informationsbroschyrer

Företagen tycks ha fäst mycket litet avseende vid de två informationsbroschyrer som i SÖ:s regi gjorts för företagen ("Information till företaget" och "Information till handledaren"). Det övervägande antalet företag kände antingen inte till dessa (ca 22 % resp. ca 15 %) eller kom inte ihåg dem tillräckligt väl för att kunna uttala någon åsikt om dem (43 % resp. ca 46 %).

Av dem som hade någon åsikt tyckte de flesta att broschyrerna var bra eller ganska bra (ca 24 % resp. ca 30 %). Andelen som antingen inte kände till broschyrerna eller inte kunde uttala någon åsikt om dem var något mindre bland de största företagen.

Några företag tyckte att broschyrerna var för industriinriktade och en del att de inte var särskilt väl tillrättalagda för mindre företag.

Förväntningar på skolan

Vid ett av de största verkstadsföretagen var man i stort sett nöjd med samarbetet med skolan. Man hade haft flera besök av yrkes-

valslärare och man höll kontakt med dem per telefon. Man hade också haft en pryokonferens, där representanter från arbetsförmedlingen, yrkesvalslärarna i Västerås och företagsrepresentanterna deltagit. Trots detta kunde man dock tänka sig att vidga samarbetet. Bl.a. ansåg man att handledarna ute på avdelningarna borde kopplas in mera i informationssammanhang och inte bara huvudhandledaren.

Vid ett annat av de största industriföretagen i staden tyckte man att kontaktkonferenser skulle innebära en bra stimulans för handledaren, och att man genom sådana också kanske skulle kunna få fram fler handledare. Här ansåg man att skolan borde ta initiativet till och ha ansvaret för att informera och utbilda handledare.

Kontakterna med skolan beträffande pryon inskränker sig till "bara lite papper", sade ägaren av en liten affär. Han efterlyste mer kontakt mellan skolan och handledarna. Att yrkesvalslärarna besöker arbetsplatsen ansåg han var den bästa formen av kontakt. Denna form tyckte flera av de mindre företagen var den ojämförligt bästa. Där har man troligen svårare än vid de större företagen att ägna tid åt konferenser o.d.

"Uttagningarna från skolans sida är litet för planlösa, man skulle önska att större vikt lades vid urvalet av elever", framhöll ett företag. Detta var den synpunkt som särskilt många företag trodde skulle medföra en förbättring. Ett företag önskade också att skolan penetrerade elevernas avsikt med pryon och "försökte se hur allvarligt menat det föreliggande valet av arbetsområde var samt gärna meddelade arbetsgivaren detta". Liknande krav framfördes också av några andra företag.

Ett tiotal företag ansåg att det skulle vara en stor fördel om eleverna fick en *bättre information om pryoyrket* innan de kom ut på arbetsplatsen. Man ansåg att eleverna borde vara bättre förberedda på det de gav sig in i, något som man trodde skulle vara till fördel både för eleverna själva och arbetsgivarna. I några fall avsåg man med sina krav på introduktion i yrket från skolans sida mer yrkesteknisk information. Vid några av de företag som framförde sådana krav ansåg man att förutsättningen för att lärarna

skall kunna ge en god yrkesinformation är att de lär känna arbetsmiljöerna bättre. Andra ansåg att kontakterna rent allmänt skulle förbättras om arbetsgivarna fick tillfälle att i skolan informera inte bara eleverna utan också lärarna om sin speciella arbetsmiljö. Att yrkesvalslärarna besöker arbetsplatserna i samband med pryon ansåg också flera företag var värdefullt ur denna synpunkt. "Skolans värld måste närma sig arbetslivets så att skolan förstår företagens målsättning. Lärarna borde besöka företagen mer och träffa företagsfolk", ansåg en intervjuperson.

Önskemål om en *redovisning från skolan* om elevernas intryck från pryon framfördes också av flera företag. En del företag efterlyste även upplysningar om vad det blev av eleverna sedan de gått ut grundskolan. Sådant samarbete trodde ett företag skulle vara kontaktskapande och kunna främja verksamheten.

Kontakt med skolan beträffande *den tidsmässiga planeringen av pryon* för företagets del trodde några skulle vara värdefullt. Några företag ville helst ta in elever under högsäsong; man ansåg att eleverna fick en bättre inblick i verksamheten då. Å andra sidan efterlyste en del företag bättre förståelse från skolans sida för svårigheter att placera elever vid stark arbetsbelastning.

Över huvud taget visar intervjuerna att företagen är av den uppfattningen att "projektet är lite svävande" samt att det finns stora behov av ökat samarbete med skolan. Man ville ha både mera kontakt och allmän direktinformation om pryon och om skolan; man ville tala om hur man själv organiserade pryon och utbyta erfarenheter med andra företag.

Vid ett av de större företagen formulerade man sina synpunkter på samarbetet på följande sätt:

Det framhålls på flera ställen i de broschyrer som utdelas till företagen att yrkesvalsläraren besöker arbetsplatserna för orientering om arbetsförhållanden m.m. Vi har den erfarenheten från Västerås, att sådana besök ytterst sällan förekommer i verkligheten. Det beklagas, och om orsaken är bristande tid, anser vi, att yrkesvalsläraren borde beredas tillfälle att i ökad utsträckning besöka företagen och där bekanta sig icke blott med arbetsmiljön utan även med företagsledare, arbetsbefäl och handledare. Personligt engagemang i stället för konferenser med bara prat.

FÖRETAGEN OCH PRYO

Det får för skolan ej bli fråga endast om 'att bli av med eleverna', utan den praktiska orienteringen måste genom intimt samarbete på personlig grund mellan i första hand skola och företag utformas så att verksamheten uppfattas som meningsfull av såväl elever som företag.

Dessa synpunkter, samt vad som tidigare redovisats beträffande informationsbroschyrerna — dvs. att så pass många av företagen antingen inte känt till eller inte kunnat yttra sig om dem — tyder på att företagens önskemål om mera direktkontakter och mera direkt information bör stödjas. Undersökningen har också visat att företagens engagemang i pryon inte i särskilt hög grad dikteras av kortsiktiga rekryteringsintressen, utan att man i många fall uppfattar det som "ett samhälleligt förtroendeuppdrag". På några företag framhölls också att de besvär och kostnader som pry-engagemanget medförde på längre sikt kunde uppvägas av att för de ungdomar som på detta sätt får en kontakt med företag under skoltiden den senare anpassningen i arbetslivet underlättas.

Företagen och eleverna — några reflexioner

Företag som är engagerade i pryoverksamheten får naturligtvis betala något pris för den, t.ex. i form av produktionsbortfall, ökad arbetsbörda eller trötthet för handledarna. I vissa fall gäller kanske det motsatta: ökad produktion eller stimulans för handledaren genom kontakten med pryoeleven.

Många av de intervjuade Västeråsföretagen synes ha försökt anpassa ambitionerna i fråga om pryon för att i görligaste mån kunna hålla kostnaderna nere. Vad som skapade problem var ofta osäkerheten om effekterna av pryon och det meningsfulla över huvud taget i verksamheten.

Den tid handledarna kan ägna åt eleverna är under alla omständigheter mycket begränsad. Därför tycks det vara ett rimligt krav för företagens del att eleverna placeras på arbeten där det går lätt att finna lämpliga och inte alltför ointressanta arbetsuppgifter för dem, så att inte handledarens tid skall behöva tas alltför mycket

i anspråk. Detta krav kan stå i motsättning till elevernas fria ”yrkesval” och bidra till att förväntningar inte infrias. Det blir då kanske inte den korrekta yrkesinformation som skolan förväntar sig, och eleven får kanske en skev bild inte bara av yrket utan även en negativ uppfattning om företaget.

Eftersom elevundersökningen visade hur viktigt det var att eleverna hade något att syssla med, tycks det dock vara riktigt att betona denna aspekt. Ledstjärnan för pryö bör sålunda — som framhölls av en arbetsgrupp i en tidigare SNS-rapport om pryö (se s. 33) vara ”produktivt arbete och en riktig arbetsmiljö”. Vilka följder detta kan ha för pryöns målsättning och praktiska genomförande skall tas upp till närmare granskning i avslutningskapitlet.

Ett viktigt inslag i pryön måste under sådana omständigheter vara att företagen eftersträvar en koncentrerad och strukturerad information. Vid några av de intervjuade företagen hade huvudhandledaren ett ingående samtal med eleven eller eleverna såväl vid deras ankomst och avgång som vid något eller ett par tillfällen under praktiken. Denna modell synes inte vara alltför svår att tillämpa vid de flesta företag. Handledarna får då möjlighet att bilda sig en uppfattning om elevens förväntningar inför praktiken. De kan under själva praktiken informera sig om elevernas reaktioner, eventuellt korrigera praktiken med hänsyn till deras önskemål eller motivera sin uppläggning av praktiken samt ge en ytterligare information om arbetet och företaget m.m., som kan bli meningsfull när pryöeleven fått en konkretare bild av förhållandena på arbetsplatsen. Avskedsintervjun ger tillfälle till att fortsätta denna diskussion, till att diskutera elevernas yrkesplaner och inhämta deras omdöme om praktiken, så att handledarna kan rätta till eventuella felaktiga uppfattningar och kanske få uppslag till att ändra pryön för framtiden. Företagens osäkerhet inför pryön beror troligen i många fall på att kontakterna mellan elev och handledare sker alltför slumpmässigt och ostrukturerat. Man ger sig ingen riktig tid att få en information av eleven som kan vara värdefull vid uppläggningsen av dennes och kommande elevs praktik. Förutsättningen för en sådan uppläggning av den ömse-

sidiga informationen är dock att eleverna kan hållas relativt kontinuerligt sysselsatta och inte behöver för mycket handledning och kontroll mellan kontakttillfällena. Att placera elever på företag eller arbeten, där man vare sig har tid till sådan information eller möjlighet att skaffa sysselsättning synes helt meningslöst. I en del fall torde det också vara en fördel för både elev och företag med en kortare praktiktid. Pryo någon eller några dagar kan bli meningsfull om det finns möjlighet att koncentrera informationen så att det blir mera av ett "förlängt studiebesök".

Vare sig man vill fortsätta att låta eleverna välja arbetsplacering själva eller vill övergå till en starkare styrning, skulle en ortsvis eller branschvis inventering av lämpliga pryoplatser — och lämplig längd på praktiken — underlätta arbetet såväl för företagen som arbetsförmedlingarna.

De större företagen, som oftast tar emot flera elever varje pryoperiod, kan vidare räkna med en ganska hög effektivitet vid en välorganiserad information genom att den sker kollektivt, medan de mindre företagen, som oftast endast tar emot en eller ett par elever, har fördelen av en mer individuell och närmare kontakt.

För de företag som är måna om att pryon skall skapa en goodwill för dem själva, bör elevundersökningen i Västerås ge anledning till tillfredsställelse. Eleverna var ju i de flesta avseenden övervägande nöjda med pryon. Dessutom kan nämnas att det för över tre fjärdedelar av eleverna var tänkbart att arbeta senare på företaget. Att eleverna, som framgick av Örebroundersökningen, blev mer kritiska efter den första pryoperioden bör snarast uppfattas som något positivt, genom att eleverna då har fått något att jämföra med och ett mer kritiskt och troligen mer balanserat omdöme. I den tidigare SNS-rapporten framgick att en del företag inte enbart ser det som en fördel att eleverna "ser alltför glatt optimistiskt" på praktiken.

Företagsenkäten visar bl.a. att det såväl från yrkesorienterings- som arbetslivsorienteringssynpunkt ligger fördel i att elever — åtminstone en av pryoperioderna — placeras på större företag. Där har ju eleverna möjlighet att studera ett flertal olika yrken och

yrkesområden, något som de mindre företagen inte kan erbjuda. En ytterligare fördel som de större företagen har är att de kan utnyttja personal-, utbildnings- och andra experter i elevinformationen. Särskilt betänkligt är att så få flickor praktiserar på stora företagen, med tanke på att det är speciellt viktigt att vidga just deras intresse- och erfarenhetssfär inför yrkesvalet.

De flickor som kom till större företag placerades dock oftast på kontorssidan och på "typiska kvinnoarbeten" och fick bara i ett fall möjlighet att studera "manliga" verksamhetsgrenar inom företaget.

Företagen har ju på senare tid börjat få upp ögonen för fördelarna av att intressera de vuxna kvinnorna för "manliga" yrkesområden. Därför är det märkligt att man inte satsat mera på att hos de unga flickorna väcka intresse för sådana yrken i pryosammanhang.

En mera ingående belysning av elevernas förväntningar inför pryö än vad de här refererade undersökningarna givit är ett viktigt önskemål för nya undersökningar om pryö. Uppfattar eleverna pryons syfte huvudsakligen som en yrkesvägledning, och medför detta att elever som inte är särskilt yrkesbestämda anser att de fått föga påtaglig nytta av pryö? En inte helt obetydlig andel av eleverna hade, som framgick av elevundersökningarna, uppfattat pryön som en hjälp i studie- och yrkesvalet. Ännu fler ansåg att pryön givit ett bra allmänt utbyte. Att så pass många elever var nöjda med pryön som arbetslivsorientering, utan att de samtidigt ansåg sig ha fått någon yrkesvägledning, tyder på att den förstnämnda aspekten ingår i deras positiva bedömning. Några säkra besked på den punkten ger dock inte undersökningarna.

Undersökningen bland elever i Köping, som omfattade såväl elever i 9g som fackskole-, yrkesskole- och gymnasieelever, pekar på att av de tre sistnämnda särskilt gymnasieeleverna upplevt sig ha haft föga nytta av pryön. För dem är yrkesvalet mest avlägset och yrkesvägledningsaspekten har troligen mindre betydelse för dem än för övriga elever. Även Västeråsundersökningen visade att gymnasieinriktade elever i mindre utsträckning än övriga ansåg

att de fått en hjälp inför yrkesvalet genom pryö. Ändå hade ungefär hälften av dem svarat att de fått en mycket god eller ganska god hjälp. Generellt synes det alltså inte mot bakgrund av elevundersökningarna finnas någon anledning att differentiera pryön för olika elevgrupper med hänsyn till framtidsplaner, eller att göra pryön obligatorisk enbart för elever på vissa linjer.

För en viss del av eleverna är pryön en vägledning i yrkesvalet — för studieinriktade elever i obetydligt mindre utsträckning än för elever som är inställda på att relativt snart efter grundskolan bege sig ut i förvärvslivet. Arbetslivsorientering blir det för alla, om än av skiftande kvalitet beroende på skolans och företagens insatser.

Om pryön blir yrkesvägledning eller arbetslivsorientering — eller bådadera — bestäms till betydande del av förberedelserna inför pryö och efterbehandlingen i skolan — naturligtvis i kombination med företagens utformning av pryön. Att skolan och företagen är på samma linje när det gäller målsättningen är sålunda av betydelse. Ett memento speciellt för företagen är att deras utformning av praktiken i viss mån måste variera från elev till elev, beroende på om de är ute efter att få mera bestämda yrkesfunderingar testade eller om de också eller enbart är mera allmänt intresserade av att studera ett större verksamhetsfält och olika förhållanden inom ett arbetsområde eller en speciell typ av arbetsplats.

5 Yrkesvalslärarna och pryö

I samband med undersökningarna om pryö i Västerås ställdes några frågor om skolans behandling av pryö till yrkesvalslärare i staden. De fick också möjlighet att lämna synpunkter på pryöns värde som yrkes- och arbetslivsorientering. Yrkesvalslärarna ansvarar ju för den pedagogiska för- och efterbehandlingen av pryö och sitter därigenom inne med viktiga kunskaper om elevernas behållning av pryön och möjligheterna att utnyttja elevernas praktikerfarenheter i undervisningen.

Yrkesvalslärarna är lärare på grundskolans högstadium och skall, enligt de anvisningar som fortfarande gäller, om så påfordras med yrkesvalslärartjänsten förena arvodesbefattning hos länsarbetsnämnd.¹ Yrkesvägledningssuppgiften kan kombineras med undervisning i samhällskunskap samt ett eller flera läroämnen men också med yrkesämnena eller ett övningsämne.

I en PM från SÖ och AMS angående förändrad yrkesvalslärarorganisation påpekas att en förskjutning jämfört med tidigare skett av yrkesvalslärarnas uppgifter, bl.a. genom att större delen av eleverna fortsätter sina studier efter grundskolan. I försöksskolan var yrkesvalslärarens uppgifter mera målinriktat yrkesvägledande. Nu är studie- och utbildningsorienteringen mera angelägen. Beträffande pryön påpekas att många elever måste få en orientering som huvudsakligen är av samhällsorienterande karaktär.

Enligt förslaget till ny yrkesvalslärarorganisation skall skolan ensam vara huvudman för yrkesvalsläraren när det gäller yrkesvalslärartjänsten, vilket alltså innebär att den tidigare dubbelanställningen hos skola och arbetsmarknadsverk skulle upphöra.

¹ SFB 1965.

Dessutom fastslås att yrkesvalsläraren skall vara lärare i läroämnena på högstadiet med ämneskombinationen yrkesvägledning och samhällskunskap. Till detta kommer konsultativa och samordnande uppgifter i fråga om studie- och yrkesorientering.

Av nedanstående förteckning över yrkesvalslärarnas uppgifter i samband med pryö framgår att för- och efterarbetet inte bara innebär elevkontakter utan även samarbete med andra befattningshavare i skolan samt kontakter med utomstående, bl.a. arbetsförmedlingspersonal och handledare på företag:

- Information till eleverna om pryö
- Genomgång med eleverna angående yrken som kan skaffas fram
- Eleverna får fylla i sina tre önskemål på en särskild blankett
- Utskrivning av blankett för ackvirering av pryöplatser
- Information om eleverna från klassföreståndare, skolsköterskor m.fl. befattningshavare inom skolan samt genomgång av lärarutlåtanden och betyg
- Göra i ordning svarskuvert för arbetsgivare
- Informera eleverna om arbetsgivare, tid, plats m.m. samt ordna med praktiska ting såsom elevnålar, skyddsrockar, reseersättningar, försäkringsfall, matkvitton m.m.
- Kontakt med AMS (ackvirering och kontaktkonferenser)
- Kontakt med arbetsgivare
- Efterbehandling av pryö

Förberedelser

Yrkesvalslärarna betonade att det är nödvändigt med en noggrann pedagogisk planering och uppföljning för att inte pryö skall bli hängande i luften. Att eleverna förbereds ordentligt inför pryöperioden är en viktig förutsättning för att deras pryöerfarenheter skall kunna användas i undervisningen, t.ex. olika sätt att på praktikplatsen skaffa kunskap om yrket och dess miljö.

I planeringen ingår också kontakter med klassens övriga lärare, bl.a. vid klasskonferenser. Yrkesvalslärarna betonade att det också är lämpligt att sända ut en förteckning till lärarna över samtliga elever och deras pryoverksamhet, varvid yrkesvalsläraren kan markera vilka elever som praktiserar på områden som har anknytning till resp. lärares ämnesområden.

I sina egna förberedelser med eleverna poängterar yrkesvalslärarna att pryon inte skall utgöra någon yrkesutbildning utan bara en första kontakt med yrkena.

Innan eleverna går ut på pryon får de i allmänhet information om det yrke de skall pröva på, vilket sker genom individuellt arbete eller grupparbete i klass — ett slags fördjupning i teoretisk yrkesvägledning. Man går också igenom olika slags frågor gällande elevernas uppträdande på arbetsplatsen, arbetstider, försäkringsbestämmelser m.m. I en del klasser används arbetsböcker i samhällskunskap som en förberedelse inför pryon.

När det gäller förarbetet påpekades att svensklärarna med fördel kan medverka. De kan t.ex. låta eleverna träna i att uppträda, tala, svara i telefon, ta emot order, anteckna vissa stolpar i ett samtal, öva intervjueteknik m.m.

I förarbetet diskuteras också uppspaltningen manliga—kvinnlige yrken. Detta återkommer man, enligt yrkesvalslärarna, till i alla årskurser och vid flera tillfällen. Att eleverna trots detta väljer konventionellt ansåg man bero på influenser som skolan inte helt kan kontrollera. Det påpekades att föräldrarna i hög grad är inkopplade i pryovalet, och att det skulle vara intressant att veta hur de påverkar barnen. Frågan om det könsrollsdikterade yrkesvalet tas dock tydligen inte upp i samband med de föräldramöten där yrkesvalslärarna informerar föräldrarna om pryon.

Förläggning i tiden

En senareläggning av pryon skulle vara en fördel, ansåg de tillfrågade yrkesvalslärarna. Ett skäl som anfördes för detta var att

eleverna mognade en hel del mellan årskurserna 8 och 9. Eftersom pryoverksamheten startar mycket tidigt under höstterminen i årskurs 8, måste pryönskemålen insamlas redan på vårterminen i årskurs 7, och dessutom blir förberedelsearbetet under sådana omständigheter inte vad det borde vara. Lösningen att eleverna går ut en period på våren i årskurs 8 och en i årskurs 9 skulle dels innebära att man hann förbereda pryon bättre, dels trodde man att styrningen kunde bli starkare när det gäller intressen och studieval, varigenom pryon kunde bli mer målinriktad — något som yrkesvalslärarna ansåg vara en fördel. Yrkesvalslärarnas förslag till för- och efterarbete enligt den av dem förordade uppläggnings framgår av bilaga 4.

Förslaget att dela pryon mellan årskurserna 8 och 9 får, enligt vad som framgår av en undersökning gjord av läns skolnämnden i Västmanlands län, stöd av majoriteten av såväl föräldrarna till elever i grundskolans avgångsklass läsåret 1965/66 som av eleverna själva. Ca 66 % av föräldrarna ansåg att pryon borde fördelas på årskurserna 8 och 9 medan ca 34 % ansåg den nuvarande ordningen tillfredsställande. Av eleverna ville 42 % ha pryon fördelad på årskurs 8 och 9, 30 % ville ha den helt förlagd till årskurs 9 och 23 % skulle föredra att ha den kvar i årskurs 8.

Efterbehandlingen

Förarbetet till pryon syftar alltså till att eleverna skall tillägna sig en viss teknik för att göra iakttagelser och hämta in information.

När eleverna kommer tillbaka till skolan får de lämna en praktikrapport på en härför särskilt avsedd blankett. En del elever har fört dagbok under praktiken. Det händer också att elever har kamera med sig på arbetsplatsen och kan illustrera sin muntliga och/eller skriftliga redogörelse med fotografier. Vidare har en del elever egna arbetsprover med sig till skolan för att visa upp vid efterarbetet av pryon.

Redovisningen görs främst inom ämnet samhällskunskap, men

oftast är även ämnet svenska inkopplat i efterarbetet. Elever som praktiserat på något tekniskt område kan också få redovisa sina intryck under lektioner i fysik, kemi och teknisk orientering. Även under lektioner i övningsämnena (främst slöjd och teckning) förekommer det att elever får redogöra för sina pryofarenheter.

Som framgår av bilaga 4 får eleverna hålla muntliga anföranden, diskutera, skriva uppsatser m.m. Och arbetet kan bedrivas i grupp eller göras som enskilt arbete. Det finns sålunda många möjligheter att variera efterarbetet och att låta eleverna utbyta erfarenheter.

Yrkesvalslärarnas värdering av pryon

Yrkesvalslärarna i Västerås hade en mycket positiv syn på pryon som yrkes- och samhällsorienteringsinstrument. De sade bl.a. att elevernas erfarenheter från pryon kan utnyttjas i många sammanhang i det pedagogiska arbetet:

Pryon ger kontakt med den tillvaro som eleven efter skollivets slut hamnar i. Läraren kan i sin undervisning i många ämnen referera till elevens iakttagelser och upplevelser på arbetsplatsen och detta bör verka stimulerande på elevens arbetsprestationer i skolan.

De påpekade också att eleverna i förväg upplever pryon som "något mycket spännande och roligt" och att de allra flesta säger sig ha haft stort utbyte av den, något som inte bara kommer fram vid redogörelserna efter pryon utan även under senare skolor. De få elever som kommer besvikna tillbaka har i allmänhet inte aktiverats tillräckligt ute på arbetsplatserna.

Kontakter med handledarna

Som framgick av kapitel 4 var många företag missnöjda med skolans sätt att sköta kontakterna. Ganska många svarade också att de inte haft någon kontakt alls med skolans befattningshavare be-

träffande pryon. I en del fall kan naturligtvis missnöjet ha varit oberättigat; yrkesvalslärarna kan ju ha kontaktat någon annan på företaget än den som intervjuades.

Yrkesvalslärarna påpekade att det är i det närmaste omöjligt att ta kontakt med företaget varje gång en pryoelev praktiserar där, varför man i allmänhet får nöja sig med en kontakt per läsår. I Västerås har yrkesvalslärarna på senare år börjat praktisera ett system med en "besökslista", där varje yrkesvalslärare för in sina besök. Nästa omgångs yrkesvalslärare kollar av listan och besöker "obesökta" arbetsplatser. På så sätt försöker man genom samordning täcka hela arbetsgivarregistret varje år.

Några företag klagade också på urvalet av elever och förutsatte att det kunde göras noggrannare. Yrkesvalslärarna ifrågasatte dock möjligheterna att ytterligare förbättra urvalet. Genom betyg, lärarutlåtanden, medicinsk rådgivning m.m. försöker man göra förnuftiga placeringar.

Några arbetsgivare ansåg också att eleverna borde vara bättre förberedda inför pryon genom en introduktion i det aktuella yrket eller yrkesområdet. Yrkesvalslärarna menade emellertid att många av de brister som kan förekomma i detta avseende kunde rättas till betydligt genom en senareläggning av pryon.

6 Pryo i vågskålen

I detta kapitel diskuteras bl.a. intäkter av och kostnader för pryo. Som "intäkter" betraktas de positiva effekter som en praktisk yrkesorientering medför för individen och samhället. Kostnaderna är lättare att kvantifiera men kan inte uppskattas utan att man ser på olika alternativ till pryo. Den slutvinjett till boken som detta kapitel utgör blir alltså ett försök att avgöra om det är någon idé att satsa på pryo i grundskolan. Avslutningsvis diskuteras pryons inriktning, samt frågan om en yrkesvägledning av praktiskt slag i den högre utbildningen.

Intäkter och kostnader

Inledningsvis definierades "intäkterna" av pryon helt vagt som de positiva effekter pryon medförde för individen och samhället. Det påpekades också att pryons huvudsyfte borde vara arbetslivsorientering, och att en viktig uppgift för pryon, liksom för yrkesorienteringen i stort, skulle vara att ge eleverna vidgade erfarenheter och intressen. Svårigheten att kvantifiera, att mäta sådana intäkter i kronor, gör att man får nöja sig med att ta fasta på kostnaderna och samtidigt peka på vilka värden som *bör* utvinnas av pryo. De krav som uppställts här utgör också en viktig förutsättning för att pryon som ett led i yrkesorienteringen skall få en verkan på längre sikt. En effekt av pryon bör t.ex. vara att flickornas intresse- och erfarenhetssfär vidgas.

Det är således närmast ogörligt att göra en uppskattning av pryons värde från arbetsmarknadspolitisk synpunkt, vilket är nöd-

vändigt för att bedöma arbetsmarknadsverkets insatser i pryosammanhang.

Informationen om arbetsmarknaden, som blivit ett allt viktigare inslag i arbetsmarknadspolitiken, existerar i många former, men osäkerheten är fortfarande stor beträffande avvägningen mellan olika slag av insatser. Problemet gäller bl.a. vilka former av orientering som är effektiva och på vilka åldersstadier de skall sättas in. En intäkt av pryö och andra orienteringsformer skall vara att ge bättre möjligheter att välja en utbildning och ett arbete som ger god tillfredsställelse ekonomiskt och i övrigt under olika faser i yrkeskarriären. I detta avseende har alltså valts ett arbetsmarknadspolitiskt mål som sammanfaller mera med individens och inte så mycket med näringslivets intresse.

Eftersom pryön är förlagd till grundskolan som ett obligatoriskt inslag, utgör den i varje fall en garanti för att alla medborgare får en arbetslivskontakt under sin skoltid. Många får dock, som framgick av enkäten i Västerås, kontakt med arbetslivet genom feriearbete redan under högstadiet. Troligen har de flesta innan de avslutat sin utbildning varit ute i förvärvslivet på eget initiativ.

Det finns också intäkter som lättare kan fastställas, nämligen de som kan uppstå om eleverna används till nyttigt arbete på företagen. Dessutom kan pryön betraktas som en tidigare lagd skolning av ungdomar i ett framtida yrke. I de fall detta gäller uppstår ett plus för företagen. Däremot blir det sannolikt ett minus för pryöeleverna, som inte får betalt, vilket de skulle ha fått för vanligt förvärvsarbete eller under introduktionen på företagen. Samhällsekonomiskt slutar en sådan beräkning på plus minus noll, även om den alltså visar på en viss inkomstomfördelning.

Går eleverna enbart omkring och studerar under pryön, utan att göra någon egentlig produktiv insats, uppstår ett samhällsekonomiskt plus om man samtidigt kan räkna med att de får lättare att välja ett yrke som passar dem, att överrörligheten minskar m.fl. positiva sociala effekter. I annat fall uppstår sannolikt ett minus för såväl individen, företagen som samhället i dess helhet.

Kostnaderna för pryön har diskuterats mycket litet. Flera be-

dömare har, som tidigare nämnts, ansett att dessa kostnader måste vara obetydliga — man tänker sig tydligen att pryon genomförs utan att några större resurser behöver tas i anspråk. I verkligheten torde pryon dock kräva avsevärda insatser från skolans, näringslivets och arbetsmarknadsverkets sida.

I Skolöverstyrelsens och Arbetsmarknadsstyrelsens speciella utredning om pryon, som då detta skrives ännu inte avslutats, har framkommit att pryon läsåret 1966/67 krävde en insats av arbetsförmedlingarna motsvarande ca 40 heltidsanställda tjänstemän. Vid ett fullt utbyggt högstadium torde det komma att röra sig om ca 50 heltidsanställda tjänstemän. Ca 1 500 tjänstemän sysslade år 1965 med allmän förmedling inom arbetsmarknadsverket, och dessa förmedlade var och en i genomsnitt ca 750 platser. Pryoackquisitionen är alltså förhållandevis tidskrävande. Att ange kostnaderna för pryon med utgångspunkt i tjänstemännens löner ger inte en rättvis uppskattning, eftersom man dessutom får räkna med stora externa effekter när det gäller arbetsmarknadsverkets tjänster. Det samhällsekonomiska värdet är i detta fall sannolikt mycket större än de sammanlagda lönekostnaderna.

Om pryon slopades skulle det ligga närmast till hands att anslå de tre veckor som då blev fria till undervisning. Ett annat alternativ vore att låta eleverna sluta skolan tidigare. Deras utträde i arbetslivet skulle då ske tre veckor tidigare än nu, något som måste få ekonomiska effekter.

Och vad innebär pryon kostnadmässigt för företagen? Företagens kalkyl för pryon innehåller i många fall följande poster:

1. Introduktion och ev. avskedsintervju
- 2.Handledning i arbetet
3. Administration (inventering av pryoplatser, kontakter inåt och utåt föranledda av pryon, tryckt material m.m.)
4. Förmåner åt elever i form av fri lunch, arbetskläder m.m.
5. Tidigare lagd inskolning på företaget
6. Eleven gör nytta
7. Rekryteringseffekt — eleverna kommer tillbaka till företaget när de avslutat sin utbildning

Posterna 1—3 är självfallet beroende av om företaget har ledig kapacitet eller ej. I den mån en pryoelev enbart tar annars outnyttjad kapacitet i anspråk åsamkar han inte företaget några kostnader för handledning.

Företagen i den undersökning som gjordes i Västerås fick besvara en fråga om kostnaderna per pryoelev, där de som ledning fick de fyra första punkterna. Endast 30 av de 87 företagen lämnade kostnadsuppgift. Bara i några få fall grundade sig uppgifterna på mera genomtänkta beräkningar. De siffror som framkom genom enkäten för således uppfattas som i hög grad "höftade".

Genomsnittskostnaden för samtliga företag som lämnat uppgifter låg vid omkring 150 kr per elev. För de större företagen (med mer än 100 anställda) låg genomsnittet på närmare 200 kr, medan den beräknade genomsnittskostnaden för mindre företag var ca 120 kr.

Som tidigare visats trodde ganska få företag att pryon hade en rekryteringseffekt. Flera av de största företagen var dock optimistiska. Det är svårt att undersöka den reella effekten, eftersom nettot är vanskligt att uppskatta; en del skulle ju ha kommit även utan pryon. Effekter av detta slag bedöms för övrigt troligen olika på orter med många och varierande typer av företag jämfört med orter där man har få företag och en mer ensidig näringslivstruktur.

Företagen tillfrågades också om i vad mån eleverna genom sitt arbete kunde tänkas täcka företagets kostnader för pryon. Sju företag ansåg att kostnaderna blev helt täckta, 18 företag att en viss del av kostnaderna täcktes. En övervägande del (56 st.) svarade att en mycket ringa del av kostnaderna uppvägdes av elevernas arbete.

Eftersom företagens beräkningar var så löst gjorda, går det inte att stödja sig på dem för en uppskattning av företagens totala kostnader för pryon. Vad man får fram av svaren är således endast att de flesta företag räknar med att de intäkter som skapas genom elevernas insats inte är så stora att de överstiger de kostnader företagen åsamkas.

I de "kalkyler" som framlagts här har skolan inte fått komma

med. Anledningen till att skolan uteslutits är att den här är mottagande part. Enligt de principer som i övrigt gäller för statsförvaltningen borde kostnaderna för förmedlingen av pryoplatser falla på skolan. De statsanställdas resor belastar exempelvis respektive förvaltning, inte SJ. Ett särskilt anslag till skolan för pryockvisition skulle inte bara innebära en fördel från redovisningssynpunkt. Förutom att kostnaderna för pryon blev synligare, skulle anslaget för pryockvisitionen kunna användas på det för varje skola eller skoldistrikt lämpligaste sättet, dvs. skolan kunde välja mellan att själv ombesörja anskaffandet av platser och att köpa arbetsförmedlingarnas tjänster.

En rättvis uppskattning av såväl intäkterna som kostnaderna är som framgått mycket svår att göra. Det är emellertid uppenbart att kostnaderna är ansevära. En utgångspunkt för den följande diskussionen blir därför att stora krav måste ställas på pryon.

Sammanfattning och slutsatser

I framställningen har särskild vikt lagts vid några värden som synts väsentliga i sammanhanget. Utgångspunkten har varit att pryon utgör en icke oväsentlig del av grundskolans yrkesorientering. Relativt sett stor tid och betydande resurser satsas på pryon. De krav man ställer på yrkesorienteringen i dess helhet måste gälla även för den praktiska yrkesorienteringen. Det grundläggande kravet är att skolans orientering skall förbereda ungdomarna för ett arbetsliv som ständigt förändras och som kräver omställbarhet. Yrkesvalet är inte definitivt, utan det blir för många nödvändigt att bygga på sin första utbildning eller ställa om sig till ett helt annat yrke. Därför är det viktigt att ungdomarna inte bara får kontakt med yrken eller yrkesområden som då pryon är aktuell förefaller dem intressanta, utan att de får så vida erfarenheter som möjligt. Det är mot denna bakgrund som pryons möjligheter att ge en arbetslivsorientering betonats. När t.ex. yrkesvalslärarnas argument att ett viktigt inslag i pryon är att eleverna får välja pla-

cering efter yrkesintressen avfärdas, innebär detta inte något förnekande av att det ligger något i vad de påstår. En fara med sådana synpunkter är dock att de är kortsiktiga och kan bli ett mål i sig, som undanskymmer viktigare faktorer. Samtidigt torde intresse hos eleverna kunna skapas på andra vägar.

Beträffande arbetslivsorienteringen har påpekats att man för att den skall bli något så när tillfredsställande måste se till att pryoplaceringarna och informationen omkring pryö i skolan och på arbetsplatserna ordnas på ett sådant sätt att eleverna kan generalisera sina erfarenheter och iakttagelser. Denna möjlighet tillvaratas för närvarande inte på ett tillfredsställande sätt, bl.a. därför att yrkes- och anlagsorienteringen starkt betonats och att pryövalet betraktas som ett "fingerat" yrkesval som man ansett böra tillgodoses genom att låta eleverna välja yrke i samråd med föräldrarna. Skall pryön vara kvar synes det motiverat att låta arbetslivsorienteringen få en betydligt mera framträdande plats. Detta skulle delvis ske på bekostnad av yrkes- och anlagsorienteringen enligt läroplanens definition, vilket dock inte utesluter att pryön kan bli en yrkesvägledning. En viktig förutsättning för yrkesvägledning skulle ju vara att vidga elevernas erfarenhetssfär, något som också angavs vara en förutsättning för en tillfredsställande arbetslivsorientering. Det ansågs bl.a. vara viktigt att varje elev åtminstone en av pryöperioderna var på ett större företag, där ett flertal yrken eller typer av sysselsättningar fanns representerade, för att de skulle få en vidgad överblick över olika valmöjligheter genom sin praktiska orientering. Trots att eleverna själva överlag, som framgått av undersökningarna, uttryckt tillfredsställelse med pryön som yrkesvägledning, finns det, med tanke på hur pryön bedrivs för närvarande, anledning att inte överbetona dess värde som vägledning i yrkesvalet.

Pryön i grundskolan

Ett viktigt skäl till att förändra pryön är att den inte på något sätt synes bidra till att motverka könsfördomar i yrkesvalet. Under-

sökningarna i Västerås och data från andra orter i landet visar att flickorna mycket strängt håller sig till de mest typiska "kvinnliga" områdena och pojkarna lika strängt till typiska "manliga" områden. Genom pryö får eleverna sålunda inte kontakt med andra yrkesområden och arbetsplatser än sådana som anses acceptabla enligt strängt traditionella föreställningar. Både skolan och arbetsmarknadsstyrelsen har anslutit sig till målet att vidga flickornas reella valmöjligheter. Pryon som den nu bedrivs bidrar inte systematiskt till att vidga flickornas valmöjligheter. I stället kan den nuvarande pryon snarare bidra till att förstärka deras tendens att välja inom en tämligen trång sfär av yrken med stark kvinnodominans. Av yrkesvalslärarnas beskrivning framgick att de sökt få flickorna och pojkarna att välja utanför "könsgränserna". Detta har dock inte avsatt några spår i pryovalet.

Det framgick av den undersökning som gjordes bland elever i Västerås 1966 att många elever valde samma typ av arbeten vid sina olika pryoplaceringar. Även den tidigare nämnda undersökningen i Örebro visade att många elever (omkring en tredjedel) höll sig inom samma yrkesområde de olika pryoperioderna. Detta motiverar en starkare påverkan; lärarna bör sålunda sträva efter att den andra pryoplaceringen sker på ett annat yrkesområde eller på en annan typ av arbetsplats än den första. Ensidigheten i informationshämtandet bör också motverkas genom att eleverna får göra studiebesök på arbetsplatser där vissa typer av yrken finns representerade som de inte har kommit i kontakt med genom pryon.

Ersattes pryon helt med en utbyggd teoretisk orientering, kompletterad med kollektiva och enskilda studiebesök på olika arbetsplatser, skulle större möjligheter finnas att ge eleverna närmare kontakt med områden "över könsgränserna". Den teoretiska orienteringen behöver inte enbart innebära ett skummande över hela arbetsmarknaden. Mera fördjupade studier — gruppvis eller enskilt — av några yrkesområden torde vara en effektiv form av yrkesorientering. Därvid bör lärarna när de fördelar uppgifter i klassen bortse från könstypiska yrkesintressen. Det är också viktigt att ung-

domarna genom information och diskussioner stimuleras att betrakta yrkesvalet mera fördomsfritt.

Det är fortfarande mycket vanligt att flickor och pojkar i hemmen, i kamratkretsen osv. möter olika förväntningar och lär sig olika attityder och beteenden. När barnen kommer till skolan har de lärt sig sin flickroll eller pojkrull, dvs. de vet vad som i vår kultur anses som kvinnligt och manligt och har lärt sig värdera med utgångspunkt i sådana föreställningar. Mycket tidigt utvecklas som tidigare sagts föreställningar om att vissa yrken och befattningar är "manliga" och "kvinnliga".

I olika skolämnen aktualiseras frågor som har betydelse för elevernas attityder till vuxenlivet och för deras möjligheter att motsvara krav som de kommer att ställas inför som vuxna. Skolan har här en uppgift att överbrygga motsättningen mellan traditionella föreställningar om kvinnors och mäns roller i familj, yrkesliv och samhället i övrigt och den uppfattning som skolans mål ger uttryck för. Eleverna måste därvid förberedas på att möta sådana konflikter ute i samhället. Könrollsfrågan bör alltså uppmärksammas inte bara i yrkesorienteringen utan även i samhällskunskapen i övrigt samt i hem- och familjekunskapen.

Yrkesvalslärarna menade som nämnts att elevernas intresse för pry skulle bli svagare vid en hård styrning av deras yrkesval i pry. Frågan är om detta skulle gälla även vid en sådan mera slumpmässig fördelning av studieobjekten vid grupp- och individuella studier som föreslagits ovan? Yrkesvalslärarna framhöll också betydelsen av en målinriktad yrkesorientering i samband med pry. Det kan ifrågasättas om detta är särskilt eftersträvansvärt. Är det riktigt att försöka fixera ungdomar på detta stadium till ett visst yrke eller yrkesområde? Det synes vara mera eftersträvansvärt för majoriteten av eleverna att uppskjuta de mer specialinriktade yrkesfunderingarna så långt fram i tiden som möjligt, så att de hinner växa i kunskap om sig själva, sina ambitioner och möjligheter samtidigt som deras insikter om yrkeslivet ökar. Härvid kan frågan ställas om pry i grundskolan kan ge en så pass rättvisande bild att den kan räknas som en värdefull vägledning.

Sådana synpunkter motiverar kanske inte, tagna för sig, ett slopande av pryon, men i varje fall en förändring av den och en förskjutning av målsättningen från yrkesorientering till ett starkare betonande av arbetslivsorienteringen. Pryon har i dag med största säkerhet inte alls samma betydelse för yrkesvalet som den äldre formen av pryon, som uteslutande utnyttjades av elever på direkt yrkesförberedande linjer. Eftersom tendensen går mot att ungdomarna i allt större utsträckning träffar sina slutliga yrkesval flera år efter grundskolan, måste man acceptera att pryon inte kan vara lika målinriktad nu som tidigare.

Värdet med pryon blir naturligtvis större ju mer arbete såväl skolan som företagen lägger ned på den. Företagsundersökningen i Västerås visade emellertid att många företag inte hade helt klart för sig vad de skulle ta fasta på för egen del av de olika aspekterna på pryon. Det visade sig alltså vara svårt för företagen att avgöra hur högt de skulle sträcka sina ambitioner. Delvis tycks detta bero på brister i skolans information till företagen, och på att skolan inte synes ha kunnat göra tydligt klart för sig vad som är huvudsyftet med pryon.

Man hör ofta krav ställas på att företagen borde ersättas för sina utgifter i samband med pryon. Det finns också skäl som talar för att betala företagen för deras pryoenagemang. Men det var med avsikt som ersättningsfrågan undveks när företagens kostnader för pryon behandlades i föregående avsnitt. Skall företagen ersättas, bör det främst ske för att tillgodose skolans och elevernas intresse, dvs. ersättningen bör fungera som en garanti för en god kvalitet på pryon. Genom att betala skulle skolan kunna ställa bestämdare krav på att de i verksamheten engagerade företagen skötte sina åligganden väl och få större möjligheter till styrning även när det gäller urvalet av företag. Sådana företag som överutnyttjar eller inte tar hand om elever på ett i övrigt tillfredsställande sätt, skulle utmönstras eller förmås att förbättra sin pryon. Företag eller branscher som är intressanta studieobjekt från arbetslivsorienteringssynpunkt, men som av olika skäl inte kunnat utnyttjas för pryon, skulle om de fick bidrag kunna engageras i pryon.

Några konkreta förslag till revideringar av pryö presenterades i slutet av kapitel 4. Beträffande yrkesvalslärarnas synpunkter bör påpekas att deras framställning mera är att uppfatta som en beskrivning av hur det bör vara, inte av hur det för närvarande är.

Pryö för studenter?

Skulle en praktisk yrkesorientering med tonvikt på yrkes- och anlagsorientering vara mera meningsfull *efter* grundskolan? I utbildningssammanhang har man egentligen inte alls tänkt på att bereda äldre studerande sådana möjligheter under studietiden. Försök med pryö för handelsgymnasister har dock nyligen startats i Västerås. Eleverna är under någon eller några veckor ute på olika typer av arbeten som deras utbildning kan leda till. De får därvid till uppgift att göra specialstudier på företagen och skriva redogörelser. En väl planlagd pryö kan även som arbetslivsorientering bli särskilt meningsfull på nivåerna över grundskolan. Där ligger det ofta nära till hands att låta eleverna sätta sig in i vissa konkreta förhållanden, t.ex. ett företags personaladministration, transportfrågor eller redovisning, vilket sannolikt kan ha stor betydelse för undervisningen.

När det gäller pryö i grundskolan är värdet av yrkes- och anlagsorientering svårare att inse, bl.a. därför att fältet för elever på detta stadium är så pass vidsträckt. Möjligheterna för grundskoleeleverna att ställa sin egen förmåga och sina egna intressen i relation till arbetet är synbarligen mycket begränsade. De studerande som kommit längre i sin allmänna utbildning, eller inriktat sig på ett visst yrkesområde, torde ha större möjligheter att utnyttja en praktisk yrkesorientering både som yrkesvägledning och för att vidga och fördjupa sina kunskaper.

Praktik som ett obligatoriskt inslag i utbildningen förekommer inom flera utbildningsområden. För alla slag av teknisk utbildning t.ex. är praktik obligatorisk, och detsamma gäller bl.a. vårdyrkena samt akademisk sekreterarutbildning, farmaceut-, socio-
nom-, psykolog- och journalistutbildning, för att nämna några

exempel på yrken som kräver, eller där man ofta har, en akademisk bakgrund.

Praktiken syftar dock inte till att ge en yrkesvägledning. Den har en klart utbildningsmässig funktion, samtidigt som den skall ge en arbetslivsorientering inom det område där den studerande kommer att verka. Yrkesvägledningen är när det gäller praktiken snarast att betrakta som en restfaktor. Detsamma kan sägas gälla för feriearbetet, som ofta för äldre studerande förläggs till verksamhetsfält med anknytning till utbildningen. Studiefinansiella skäl är dock ett särskilt dominerande motiv till feriearbetet. För företagen är ofta praktik och feriearbete rekryteringsinstrument och torde som sådana vara betydelsefullare än pryon, bl.a. därför att de äldre studerande befinner sig närmare sin första fasta anställning än grundskoleeleverna.

I den statliga utredningen "Praktik- och feriearbetsförmedling" (SOU 1965:7) framhölls bl.a. att efterfrågan på praktik i yrkesorienterande syfte troligen kommer att stiga väsentligt. Härvid avsågs framför allt jur. stud., pol. stud. och fil. stud., av vilka speciellt de två sistnämnda kategorierna ofta har en mycket allmän, föga yrkesinriktad utbildning. För dem är yrkesvalet ofta ett svårt problem, antingen därför att valmöjligheterna är så många eller — särskilt om man ser på en stor del av humanisterna — i realiteten mycket begränsade och då ofta till föga arbetskraftskrävande områden.

Pryo och yrkesvalet

Den tveksamhet som uttryckts beträffande pryons roll som yrkesvägledning bottnar ytterst i att yrkesvalet inte tillräckligt belysts genom empirisk forskning. Två typer av teorier har särskilt uppmärksamrats.¹ Den ena ser yrkesvalet som slutsteget i en lång ut-

¹ Som exempel på litteratur som beskriver olika teorier om yrkesvalet kan nämnas: Härnqvist & Graham, *Vägen genom gymnasiet* (SOU 1963:15) samt Super & Bachrach, *Scientific careers and vocational development theory*, 1957.

vecklingsprocess, där tidigare val successivt för fram till vissa mål som också i sig har ett utvecklingsbefrämjande värde. Här läggs huvudvikten vid det dynamiska samspelet mellan individen och det sociala system som påverkar honom.

I den andra typen av teorier betraktas yrkesvalsprocessen som en aspekt av en allmän personlighetsutveckling. Valen påverkas av de allmänna attityder som tidigt utbildats och grundas på en framträdande självkänedom. Här ses yrkesvalet som ett uttryck för individens uppfattning om sig själv, hans jagideal eller rollförväntan. Frågan om vilken betydelse praktiska erfarenheter, olika slags information eller påverkan har på valet av yrke ingår som en av många faktorer.

Teorierna ger ytterligare stöd för antagandet att pryons roll är mycket begränsad. Det kan hävdas att man inte bör betrakta den som något annat än en av byggstenarna i den yrkesinformation som samhället har att erbjuda. Men det är heller inte riktigt att underskatta pryons betydelse. Mera forskning behövs om vilken verkan pryon och olika slags yrkesinformation har. Blir exempelvis skolarbetet roligare, stimuleras eleven att studera vidare eller får han smak på att börja arbeta så snart som möjligt?

Det är ingen överdrift att påstå att pryon varit föremål för diskussion betydligt mer än studie- och yrkesorienteringen. Att så stort intresse har riktats just mot pryon beror naturligtvis på att den gör sig speciellt märkbar utanför skolan — i hemmen och på arbetsplatserna.

Det är inte bara i den praktiska yrkesorienteringen som eleverna skall få möjlighet att fördjupa sig i enstaka yrken eller yrkesområden. Detta skall också, enligt läroplanen, ske inom den teoretiska studie- och yrkesorienteringens ram. Sådana anvisningar görs för årskurs 7, där det också framhålls att eleverna genom större översikter skall lära sig jämföra arbetsuppgifter och miljöer inom vitt skilda yrken eller yrkesområden. Vad som i praktiken sker inom denna viktiga del av skolans undervisning har inte varit föremål för studium eller närmare diskussion. Det är därför befogat att rekommendera Skolöverstyrelsen att göra en översyn av hela stu-

die- och yrkesorienteringen och pryons roll som en del av den, vilket är förutsättningen för att det skall gå att bedöma pryons mervärde utöver vad som kan ges i undervisningen i övrigt. Hinner man t.ex. på den relativt korta tid som står enbart yrkesorienteringen till buds göra mer fördjupade studier av arbetsmarknaden? Om inte finns det starka skäl för att, som tidigare framförts, ersätta pryö med mera fördjupande grupp- och självstudier kombinerade med studiebesök och intervjuer samt i vissa fall, där det kan anses befogat, någon eller några praktikdagar.

Bilagor

BILAGA 1. Förteckning över yrkesområden och yrkesgrupper enligt Nordisk yrkesklassificering.

0 Tekniskt, naturvetenskapligt, samhällsvetenskapligt, humanistiskt och konstnärligt arbete

Tekniskt arbete

Kemiskt och fysikaliskt arbete

Biologiskt arbete

Medicinskt arbete

Vårdarbete inom hälso- och sjukvård

Övrigt arbete inom hälso- och sjukvård

Pedagogiskt arbete

Religiöst arbete

Juridiskt arbete

Konstnärligt och litterärt arbete

Övrigt arbete inom 0

1 Administrativt arbete

Samhällsadministrativt arbete

Företagsadministrativt arbete

2 Kameralt och kontorstekniskt arbete

Redovisnings- och kassaarbete

Stenografi- och maskinskrivningsarbete

Övrigt kameralt och kontorstekniskt arbete

3 Kommersiellt arbete

Parti- och detaljhandlare

Försäljning av fast och lös egendom, tjänster och värdebevis m.m.

Handelsresande och agenturarbete

Kommersiellt kontorsarbete och detaljhandelsarbete

4 *Lantbruks-, skogs- och fiskeriarbete*

Lantbruks-, skogs- och trädgårdsledning
 Lantbruks- och trädgårdsarbete, djurskötsel
 Viltvård och jakt
 Fiskeriarbete
 Skogsarbete

5 *Gruv- och stenbrytningsarbete m.m.*

Gruv- och stenbrytningsarbete
 Brunnsborrnings- och diamantborrningsarbete
 Anrikningsarbete
 Övrigt gruv- och stenbrytningsarbete

6 *Transport- och kommunikationsarbete*

Sjöbefälsarbete
 Däcks- och maskinmanskapsarbete
 Flygarbete
 Lok- och motorvagnsförararbete
 Vägtrafikarbete
 Konduktörsarbete, trafik- och fraktassistentarbete
 Trafikledning och trafikarbetsledning
 Post- och telekommunikationsarbete
 Postalt och annat budarbete
 Övrigt transport- och kommunikationsarbete

7—8 *Tillverkningsarbete, maskinskötsel m.m.*

Textilarbete
 Tillskärnings- och sömnadsarbete m.m.
 Sko- och läderarbete
 Järnbruks-, metallverks-, smides- och gjuteriarbete
 Finmekaniskt arbete
 Verkstads- och byggnadsmetallarbete
 Elektroarbete
 Träarbete
 Målnings- och lackeringsarbete
 Byggnads- och anläggningsarbete, ej hänförbart till annan yrkesgrupp
 Grafiskt arbete
 Glas-, keramik- och tegelarbete
 Livsmedelsarbete
 Kemiskt processarbete, massa- och pappersarbete
 Tobaksarbete

BILAGOR

Övrigt tillverkningsarbete
Paketerings- och emballeringsarbete
Maskin- och motorskötsel
Stuveri-, lager- och förrådsarbete
Diversearbete

9 Servicearbete

Civilt bevaknings- och skyddsarbete
Husligt arbete, portierarbete m.m.
Serveringsarbete
Fastighetsskötsel och städning
Hygien och skönhetsvård
Tvätt- och pressarbete
Sport och idrott
Fotografiskt arbete
Begravningservice
Övrigt servicearbete

10 Arbetskraft och arbete, ej hänförbart till annat yrkesområde

Studerande, nyexaminerade
Personer med ej identifierbara yrken samt ej angiven yrkestillhörighet
Praktikarbete
Militärt arbete

BILAGA 2. I undersökningen ingående företag fördelade på branscher.

Bransch	Antal företag
<i>Verkstadsföretag</i>	9
Stora verkstadsföretag	5
Mindre mekanisk verkstad	1
Bilverkstäder	3
<i>Byggnads- och anläggningsföretag m.m.</i>	8
Byggnadsföretag	4
Anläggningsföretag	1
Byggmaterialföretag	2
VVS-företag	1

<i>Livsmedelsindustri</i>	3
<i>Textil- och konfektionsindustri</i>	2
<i>Övriga industriföretag samt hantverksföretag</i>	11
Radio- och TV-reparationsfirmor	2
Tryckeriföretag	1
Klichéanstalt	1
Elektrisk firma	1
Snickerifabrik	1
Lasarettets bandageavdelning	1
Målerifirma	1
Fotoateljé	1
Konditori	1
Syateljé	1
<i>Partihandel</i>	2
<i>Detaljhandel</i>	15
Varuhus	3
Järnhandel	1
Konfektionsaffärer	2
Juveleraraffär	1
Sportaffär	1
Skoaffärer	2
Livsmedelsaffär	1
Musikaffär	1
Färghandel	1
Bokhandel	1
Heminredningsaffär	1
<i>Statliga och kommunala företag och institutioner</i>	13
SJ	
Postkontoret	
Västerås stads polisverk	
Västerås Hamnförvaltning	
Stifts- och landsbiblioteket	
Telecentralen	
Länsarkitektkontoret	
Västerås stads barnstugor	
Vägförvaltningen	

BILAGOR

Västerås stads gatukontor
 Västerås stads tekniska verk
 Västerås stads brandförsvär
 Kungl. Västmanlands flygflottilj

<i>Blandad grupp med huvudsakligen serviceföretag</i>	12
Speditionsfirma	1
Bank	1
Försäkringsföretag	1
Förlag	1
Ingenjörbyrå	1
Arkitektkontor	1
Reklamfirma	1
Resebyrå	1
Tidning	1
Bokförlagsfirma	1
Ridhus	1
Bensinstationsföretag	1
<i>Sjukvårdande institutioner</i>	6
Lasarett	1
Ålderdomshem	1
Tandvård	3
Apotek	1
<i>Hotell- och restaurangföretag</i>	3
<i>Frisersalonger</i>	3

BILAGA 3. Antal företag för olika typer av pryöarbeten.

Typ av pryöarbete	Antal företag
<i>Tillverkningsarbete (industri och hantverk)</i>	32
Verkstadsarbete (inkl. maskinarbete)	12
Byggnads- och anläggningsarbete	9
Elektriskt arbete	4
Träindustriarbete	1
Grafiskt arbete	2

Livsmedelsindustriarbete	2
Textil- och konfektionsarbete	2
<i>Laboratoriearbete</i>	4
<i>Ritningsarbete</i>	6
<i>Kontorsarbete</i>	21
Postexpeditionsarbete	1
Teleexpeditionsarbete	1
Annonskontorsarbete	1
Bankarbete	1
Försäkringsarbete	1
Resebyråarbete	1
Speditionsarbete	1
Övriga arbeten	14
<i>Affärsarbete</i>	16
Partihandelsföretag	1
Varuhus (lager, affärs-, dekorationsarbete)	3
Järnhandel	1
Konfektionsaffärer	2
Juveleraraffär	1
Sportaffär	1
Skoaffärer	2
Livsmedelsaffär	1
Musikaffär	1
Färghandel	1
Bokhandel	1
Heminredningsaffär	1
<i>Sjukvårdsarbete</i>	5
Lasarett	1
Tandläkare	3
Älderdomshem	1
<i>Hotell- och restaurangarbete</i>	3
<i>Frisörarbete</i>	3
<i>Övrigt arbete</i>	19
Redigeringsarbete	2
Fotoarbete	2

BILAGOR

Polisarbete	1
Brevbärning	1
Meteorologarbete	1
Musikerarbete	1
Trafik- och banarbete	1
Barnavård	1
Brandmansarbete	1
Biblioteksarbete	1
Reklamarbete	1
Hästvård	1
Apoteksarbete	1
Sjömansarbete	1
Bensinstationsarbete	1
Bageriarbete	1
Tapetseriarbete	1

BILAGA 4. *Praktisk yrkesorientering — förberedelse och efterbehandling.*

Lektion	Innehåll (moment, hjälpmedel)
<i>Före pryö</i>	
1, helklass	Samtal om pryö. Läsning av Hasse Z, <i>Springpojkar</i> , som utgångspunkt för samtal om uppträdande på arbetsplats, tilltal-titlar, presentation och telefonkultur
2—3, halvklass	Praktisk övning av ovanstående moment. Hjälpmedel: Yngve Berg, <i>Att tala och uppträda</i> .
4, helklass	Skriftlig övning i att formulera lämpliga regler för uppträdande på arbetsplats.
5, helklass	Intervjuteknik (genomgång).
6—7	Övningar i intervjuteknik.
8, helklass	Övning i att skriva rapporter och meddelanden. Hjälpmedel: Sundberg-Talls, <i>Saksvenska</i> .
9, helklass	Dagboksskrivning. Hjälpmedel: Körner, <i>Så talar och skriver man</i> , 2.
10—11, halvklass	Övning i att skriva dagbok.
12	Genomgång av dagböckerna. Tyngdpunkten läggs på den formella uppläggnigen. Språkiakttagelser.

Efter pryö

- 1 Samtal om elevernas erfarenheter av pryö. Läsning av skönlitterär text om en ung människas första kontakt med arbetslivet. Att diskutera: Kan man lita på den bild av arbetsmiljöer man får i litteraturen? Litteraturförslag: A-C-T: 2; Asklund, *En billig krans*. Liv och dikt 2: I arbetslivet, t.ex. *Springpojkar*, Olof börjar vid timmerflottningen. Litteraturen och vi: *På kontor*, *Tragedi*. Författare och förfuskare; *Restaurant Intim*. Läs och berätta C: Fridell, *David börjar fabriksarbete*.
- 2—3, halvklass Igångsättning av grupp eller enskilt arbete. Följande grupper är tänkbara: kontorister, mekaniker, chaufförer, frisöryrken, serviceyrken, vårdyrken m.fl. Huvuduppgift: att presentera visst yrkesområde för klassen i övrigt. Lämplig litteratur: Brolund, *Mitt yrkesval*; Blomquist—Helsing, *Yrkesval och yrkesorientering*; Ehn—Mohlin, *Nutid del 1*; *Svenskt Yrkeslexikon*; *AMS Yrkesupplysningar*. Övrigt material: broschyrer, facktidsskrifter, elevernas dagböcker, stort styvt papper. Eleverna presenterar sitt yrkesområde på två sätt: a) väggplansch, b) muntliga anföranden.
- 4, helklass Grupp- eller enskilt arbete.
- 5, helklass ” ” ” ”
- 6—7, halvklass ” ” ” ”
- 8, helklass Redovisning av arbetet.
- 9, helklass ” ” ”
- 10—11, halvklass Sammanfattning, kritik, värdering.
- 12, helklass Läsning av skönlitterära texter och dikter med anknytning till yrkesvärlden.
- 13, helklass Studium av sakprosa som förberedelse för uppsatsskrivning. Hjälpmedel: Björkman—Åkesson, *Till vardags*.
- 14—15, halvklass Uppsatsskrivning. Några typer av ämnen: När jag praktiserade som... Hur mina framtidsplaner växlat. Den första timman i det nya arbetet. Varför jag vill bli... Vad man bör tänka på när man väljer yrke.
- 16, helklass Uppsatsgenomgång.

Inom pryons (den praktiska yrkesorienteringens) ram får varje läsår över 100 000 elever i grundskolans årskurs 8 pröva på att arbeta i fabriker, på kontor, sjukhus osv. Syftet är att de därigenom skall få fördjupad kännedom om olika yrken och en allmän orientering om arbetslivet. Av de SNS-undersökningar bland elever och företag i Västerås, som redovisas i denna bok, framgår bl.a. att flickorna i sina pryoval så gott som enbart inriktar sig på de mest typiskt "kvinnliga" yrkesområdena, medan pojkarna nästan uteslutande väljer utpräglat "manliga" yrken. Detta är inte förenligt med pryons uppgift att vidga ungdomens vyer i yrkesfrågor. Skall vi förändra pryon, kanske göra den till enbart en allmän orientering om arbetslivet? Eller bör vi hellre ersätta den med en yrkes- och arbetslivsorientering i annan form?

Studieförbundet Näringsliv och Samhälle
Sköldungagatan 2 • Stockholm Ö

